

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

15. YÜZYIL DİVANLARINDA KOZMİK UNSURLAR

HAZIRLAYAN
ESMA ŞEKER

ORDU-2015

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

15. YÜZYIL DİVANLARINDA KOZMİK UNSURLAR

HAZIRLAYAN

ESMA ŞEKER

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUHAMMET KUZUBAŞ

ORDU-2015

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 25/12/2015 tarihinde yapılan sınav ile
.....Türk Dili ve Edebiyatı..... Anabilim Dalı,Türk Edebiyatı.....
Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet DABLI

Üye : Yrd. Doç. Dr. Cofer BZDEMİR

ONAY:

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30.12./2015

Unvanı Adı SOYADI

Doç.Dr. Gökhan ÖZSOY

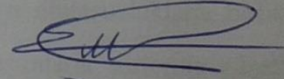
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Bitirme tezi olarak hazırladığım bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden ibaret olduğunu, bunlardan her seferinde alıntı yaparak yararlandığımı belirtir, bunu beyan ederim.

29.12.2015

İmza

Esmâ ŞEKER

ÖZET

ŞEKER, Esmâ; 15.Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar; Yüksek Lisans Tezi; Ordu-2015

Şairlerin sanatlarını güven ve refah ortamı içinde icra ettikleri 15. yüzyılda özellikle merak uyandıran unsurların, yaratılışla ilgili tasavvurların, gökyüzü sakinlerinin kısaca kozmik âlemin şiirlere çokça konu edildiği görülmektedir. Bu unsurları şiirlerine işlerken şairler, yalnızca kelimelere vakıf olmadıklarını içinde yaşadıkları evrenin sakinlerini yani felek kavramını, gezegenleri, yıldızları, yıldız kümelerini, burçları ve diğer kozmik unsurları yakından tanıdıklarını gözler önüne sermişlerdir. Bu unsurlar, güneş ve ayda olduğu gibi bazen şekilleri ve bulundukları vasıfları itibariyle sevgiliye benzetilmiş ve aşık için eşsiz oluşu şeklinde dile getirilmiştir. Bazen de felekte olduğu gibi gerek sürekli dönüşü, gerekse yükseklerde bulunuşu, ulaşılmaz oluşu gibi özelliklerinden dolayı olumsuzluklarla birlikte anılmıştır. Netice itibari ile şairler, farklı tasavvurlarla ve çağrışımlarla şiirlerine güzellik katmanın yanı sıra bu tür kullanımlarla da bizlere hayal gücünü genişletme adına eşsiz imkanlar sunmuşlardır.

Anahtar Sözcükler: Gökyüzü, felek, yıldız, kozmik unsurlar, 15.yüzyıl

ABSTRACT

ŞEKER, Esma; The Cosmic Elements of 15th Century Ottoman Divans; Master Thesis; Ordu-2015.

Poets performed their art in safet and welfare environment in 15th century. Classical Turkish poets used especially elements of intriguing about genesis and cosmic realms as material. Besides they used concept op fate, planets, stars, star clusters, bushings and other cosmic elements. The cosmic elements had been used as instrumentality for loved as simile. The cosmic elements was analyzed as continuous spin, being high and inaccessible. Consequently, poets offer unique opportunities different layers of imagination and poetry as well as the connotations.

Key Words: Firmament, sphere, star, cosmic elements, 15th Century

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Esmâ ŞEKER
Doğum Yeri ve Tarihi	17.01.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğretimi	Ordu Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyatı
Yabancı Diller	İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi	sekeresma18@gmail.com

ÖN SÖZ

Edebiyatımızın her alanında olduğu gibi klasik şiirimizin merkezinde de insan vardır görülür ki insanoğlu var olduğu günden bu yana hayatın her alanıyla yakından ilgilenmiş, bu ilgiler doğrultusunda hayatı şekillendirmiştir. Bu şekillendirme esnasındaki bitmek bilmeyen kaynak ise hiç şüphesiz insanda var olan merak duygusudur. Çünkü insan ilk andan itibaren yaşadığı evreni ve içindekileri merak etmiş, bu merak duygusuyla çevresini idrak etmeye çalışırken evrenin değişmez sakinleri olan gökyüzüyle, felekle, yıldızlarla, burçlarla ve seyyarelerle (gezegen) kısacası kozmik âlem ve kozmik unsurlarla yakından ilgilenmiştir.

Kozmik âlem şairlerimiz için de oldukça ilgi çekici bulunmuş ve şairlerimizin kaleme aldıkları şiirleri adına eşsiz bir kaynak olmuştur. Şiirlerde en sık rastlanan kozmik unsurlardan biri hiç şüphesiz özellikle de olumsuz vasıflarıyla ele alınan felek unsurudur. İyiye dair olan her şeyi kendinden bilen insan, ters giden işler ve olumsuzluklar karşısında suçlayacak, sorumlu tutacak bir nesne aramaktadır. Bu, gerek sürekli dönüşü, bu dönüş sırasında seyyareleri, yıldızları, burçları da beraberinde dönmeye zorlayışı, gerek yükseklerde oluşu ulaşılmaz oluşu gibi özelliklerinden ötürü felektir. Bunun yanında yıldızlar da şiirlerde sıkça rastlanan bir diğer kozmik unsurlardandır. Buna sebep olan ise eski telakkiye göre yıldızların insan kaderi üzerinde üzerinde etkili olduğuna inanılmasıdır. İnanışa göre insan, doğum anında hangi yıldızın tesiri altında ise, hayatı boyunca o yıldızın durumuna göre bahtı açık ya da kapalı olur.

Divan şiirinde en çok kullanılan kozmik unsurlardan biri de güneştir. Genel olarak parlaklığı, yakıcılığı oluşu, ışık kaynağı oluşu gibi özellikleriyle sevgiliye veya memduha teşbih edilerek kullanılmış, çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. En az güneş kadar önemli olan bir diğer kozmik unsurda aydır. Ay bir ışık kaynağı oluşuyla, ama bu ışığın güneşinki gibi ateşten değil, nurdan oluşu ile, ışığını güneşten alışıyla, yalnız gece ortaya çıkışıyla, yükseklerde erişilmez oluşuyla o da daha çok sevgilinin güzelliklerini teşbih için kullanılmıştır. Bunlar gibi daha birçok kozmik unsur şiirlerde kendine yer bulmuş anlatımı güçlü kılarken hayal gücü ufkunu da genişletmiştir.

“15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar” adıyla hazırlamış olduğumuz bu yüksek lisans tezi, ön söz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Ön söz kısmında çalışmamızın konusu, çalışma esnasında kullanılan yöntem ve teknikler gibi hususlara değinilmiştir. Çalışmamızın giriş bölümünde ise 15. yüzyıl hakkında bilgiler verilmiştir. 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumu, edebî durumu ve 15. yüzyılda klasik edebiyatımızın temsilcileri ele alınmış, genel hatlarıyla bu konular hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle kozmik alemin oluşturduğu gökyüzü yani felek kavramı üzerinde durulmuştur. Eski tefsir bilgileri, mutasavvıflar ve filozofların kâinatın yaratılışı ve gökler hakkındaki görüşlerine yer verilmiş, feleklerin varlıklar üzerindeki etkisi, felek insan ilişkisi, felek kader ilişkisi, feleğin zalimliği ile felekten şikâyet unsurları ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde kozmik unsurları oluşturan gezegenler, yıldızlar, yıldız kümeleri, burçlar detaylandırılarak ele alınmıştır. Son bölümde ise diğer kozmik unsurlar hakkında bilgiler verilmiştir.

15. yüzyıl şairlerinden divanlarına ulaştığımız, Ahmed-i Dai, Şeyhi, Ahmed Paşa, Necati Bey, Fatih (Avnî), Cem Sultan, Karamanlı Nizâmî, Cemâlî, Akşemseddîn-zade Hamdullah Hamdi, Eşrefoğlu Rûmî, Mesîhî, Lutfî, Şiban (Şeybânî) Han ve Mevlâna Sekkâkî'nin Divanları ele alınan kozmik unsurlar ışığında taranmıştır. Bahsi geçen kozmik unsurların beyitlerde nasıl ve hangi anlam ilgileriyle kullanıldığı tespit edilerek, beyitlerden örneklemeler yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır. Örnekler bütün divanlarda taranmış olan ilgili kozmik unsurları gösteren beyitlerin arasından konuyu en iyi yansıtacak şekilde seçilmiştir.

Çalışmamızı hazırlama sürecinde başta, bana rehberlik eden çok kıymetli hocam Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ'a, sonrasında benden hiçbir şekilde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, beni bu süreçte sabırla dinleyen anneme babama ve ablalarımın sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Esmâ ŞEKER

ŞEKİLLER VE TABLOLAR

Sayfa

Şekil 1.	Bütün Feleklerin Düzlemsel Şekli	29
Şekil 2.	Felekü'l-Eflâk, Burçlar Göğü (Sabiteler), Seyyareler, Bunların Sıralanışı ve Yer Küreden Önce Yer Alan Su Yuvarlağı (Bahr-i Mekkûf)	35
Şekil 3.	On İki Burç ve Nispet Edilen Özellikleri	104
Şekil 4.	Burçlar, Elementler ve Mizaçları	107
Şekil 5.	Burçlar ve Sembolleri	108
Tablo 1.	Seb'a-i Seyyare ve Özellikleri	55
Tablo 2.	Dört Nitelik ve Zodyak Sembolleri	105

KISALTMALAR

age.	:	Adı geçen eser
agm.	:	Adı geçen makale
BM.	:	British Museum, (Londra) nüshası
C	:	Cilt
Çev.	:	Çeviri
G	:	Gazel
Haz.	:	Hazırlayan
K	:	Kaside
Mrs	:	Mersiye
nr.	:	Numara
s	:	Sayfa
S	:	Sayı
Sad.	:	Sadeleştiren
Ş.	:	Şehrengiz
Tc.	:	Tercî-i Bend
Tk.	:	Terkîb-i Bend
Vb	:	Ve benzeri
TK.	:	Taşkent Kolyazmaları Kütüphanesi
Ter.	:	Tercüme

BİLDİRİM	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖZ GEÇMİŞ	IV
ÖN SÖZ	V
ŞEKİLLER ve TABLOLAR LİSTESİ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
İÇİNDEKİLER	IX
GİRİŞ	1
XV. Yüzyıl Anadolu Sahasında Tarihî Durum	2
XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti Edebi Durum	4
XV. Yüzyılda Divan Edebiyatı Temsilcileri	7
1. BÖLÜM	26
1.1. FELEK KAVRAMI	26
1.1.1. Eski Tefsir Bilginleri, Mutasavvıflar ve Filozofların Kâinatın Yaratılışı ve Gökler Hakkındaki Görüşleri	31
1.1.2. Felek ve Feleğin Varlıklar Üzerindeki Etkisi	35
1.1.3. Felek-İnsan İlişkisi	37
1.1.4. Felek-Kader İlişkisi, Feleğin Zalimliği, Felekten Şikayet	38
2. BÖLÜM	50
2.1. FELEĞİN KATLARI	50
2.1.1. SEB'A-İ SEYYARE	54
2.1.1.1. Ay (Bedr, Dolunay, Hilal, Kamer, Mâh, Meh, Mehtâb)	56

2.1.1.2.	Utarid (Merkür, Tir, Debir-i Felek)	67
2.1.1.3.	Zühre (Venüs, Çulpan, Nahid)	69
2.1.1.4.	Şems (Güneş, Mihr, Afitâb, Gün, Hurşîd)	73
2.1.1.5.	Merih (Mars, Merrih, Belkıs, Behram)	84
2.1.1.6.	Müşteri (Jüpiter, Bercis, Kâdi-i Felek, Hatib-i Felek)	86
2.1.1.7.	Zuhal (Keyvan, Satürn, Sekendiz)	88
2.1.2.	YILDIZLAR(NECM, AHDER, SÎTÂRE, KEVKEB, ENCÜM)	90
2.1.2.1.	Benatü'n-na's (Büyükayı)	96
2.1.2.2.	Demirkazık (Kutup Yıldızı)	96
2.1.2.3.	Kuyruklu Yıldız	96
2.1.2.4.	Samanyolu (Kehkeşan, Mecerre)	97
2.1.2.5.	Süha	98
2.1.2.6.	Süheyl	99
2.1.2.7.	Ülker (Peren, Pervin, Süreyya)	100
2.1.3.	BURÇLAR	102
2.1.3.1.	Hamel (Koç)	108
2.1.3.2.	Sevr (Boğa)	109
2.1.3.3.	Cevza (İkizler, Tev'emân, Zû-cesedeyn, Dü-peyker)	109
2.1.3.4.	Seretan (Yengeç, Harçeng)	110
2.1.3.5.	Esed (Arslan)	110
2.1.3.6.	Sünbüle (Başak)	110
2.1.3.7.	Mizan (Terazi)	111
2.1.3.8.	Kejdüm (Akrep)	111
2.1.3.9.	Kavs (Yay)	112
2.1.3.10.	Ceny (Oğlak)	112
2.1.3.11.	Devl (Kova)	112
2.1.3.12.	Simâk (Balık, Hut)	113
2.1.4.	FELEK-İ ATLAS (FELEK-İ AZAM, FELEKÜ'L EFLÂK)	113

3. BÖLÜM	117
3.1.1. DİĞER KOZMİK UNSURLAR	117
3.1.1.1. Aydınlık (Işık, Şua, Şule, Nur, Envar, Ruşen, Ziya, Fer, Pertev, Tab, Şa'şa'a)	117
3.1.1.2. Karanlık (Târ, Tire, Zalam, Zulmet, Karanu)	119
3.1.1.3. Gölge (Saye, Zill)	121
3.1.1.4. Güneş Tutulması (Kûsuf) ve Ay Turulması (Husuf)	123
3.1.1.5. Bulut (Ebr, Sehâb)	126
3.1.1.6. Gök Gürültüsü (Ra'd), Şimşek (Berk), Yıldırım (Saika, Ok)	126
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	130

GİRİŞ

XV. yüzyılda Eski Türk edebiyatı tam anlamıyla yerleşmiş, gelişmiş ve klasik bir görünüm kazanmıştır. Padişahların ilim ve sanata düşkün oluşları, şairleri koruyup kollamaları, bu yüzyılda sonraki yüzyıllarda da adından bahsettirecek olan Şeyhi, Ahmed Paşa, Necati Bey gibi usta isimler yetişmesine en büyük katkıyı sağlamıştır. Bunların dışında yine Ahmed-i Dai, Fatih(Avnî), II. Murad, II. Bâyezid, Cem Sultan, Karamanlı Nizâmi, Cemâlî, Akşemseddîn-zade Hamdullah Hamdi, Melîhî, Eşrefoğlu Rûmî, Mesîhî, Mihri Hatunve Zeynep Hanım gibi isimleri 15. yüzyıl şairleri arasında saymak mümkündür.

İnsanların rahat bir şekilde kendilerini ifade edebildikleri, sanatlarını icra edebildikleri bu dönemde her unsur şiire konu olmuştur. Bu unsurların başında da çeşitli tasavvurlara konu olan kozmik unsurlar gelmektedir. Başta felek kavramı olmak üzere, gezegenler, yıldızlar, yıldız kümeleri, burçlar ve diğer kozmik unsurlar şiirlerde sıkça kullanılmıştır.. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe girmiş soğan zarı gibi dünyayı dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrih (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter), Zuhal (Satürn) gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan bütün felekleri saran felek-i atlas, felek-i azam adıyla da anılan en büyük ve en yüksek felektir.

Felekler yukarıda anlatıldığı gibi birbirini çevrelemiş küreler halinde sürekli dönmektedir. İşte bu dönüş şarilerin zihinlerinde çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Birçok kez şiirlerde bunlardan hareketle zengin söz varlıkları ortaya çıkarılmış, hayal gücünün sınırları genişletilmiştir.

XV. Yüzyıl Anadolu Sahasında Tarihî Durum:

Osmanlı Devleti XV. Yüzyıla Ankara Savaşı yenilgisiyle girer. Devlet teşkilatının ilk kuruluş denemesinin gerçekleştirildiği I. Bâyezîd döneminde Tuna'ya ve Fırat'a kadar padişahın kulları tarafından idare edilen merkezi bir devlet sistemi oturtulmaya çalışılmış; ancak bunda başarılı olunamamıştır. Bâyezîd döneminde Osmanlı Devleti dünya siyasetinde önemli, bir güç olarak görünmeye başlamış, Batı Avrupa'dan Orta Asya'ya Mısır'dan Altınordu'ya kadar uzanan bir bölgede milletlerarası siyasetin güç odaklarından biri olmuştur. Ancak bu sıralarda Timur Orta Asya ve İran'da büyük bir imparatorluk kurmuş, kendilerini İlhanlıların Anadolu üzerindeki haklarının mirasçısı ilan etmişti. Anadolu beylikleri ve bunlardan biri gözüyle baktığı Osmanlı Devleti, onun için kendine tabi olması gereken küçük uç devletlerinden başka bir şey değildi. Bir taraftan bütün Sunni İslâm aleminin koruyucusu ve hakimi olmak, diğer taraftan, Türk-Moğol kağanlık geleneğini canlandırmak emeline olan Timur'a Osmanlı sultanı meydan okumuş, ancak 28 Temmuz 1402'de Ankara Savaşı'nda bozguna uğrayıp ona tutsak düşmüştür.¹

Ankara Savaşı (1402)'nda I. Bayezid'in yenilerek Timur'a esir düşmesiyle Osmanlı Devleti büyük sarsıntı geçirmiş ve onun Anadolu'da kurmaya çalıştığı birlik dağılmış, Timur'a tabi olan beyler yeniden beyliklerinin başına geçmişlerdir. Timur'un izniyle Yıldırım Bayezid'in dört oğlundan Emir Süleyman Rumeli'de, İsa Balıkesir taraflarında, Çelebi Mehmed (Mehmed Çelebi, I.Mehmed) Amasya'da, Musa Çelebi Bursa'da idareyi ellerine almışlardır. Sona kalan kardeşler arasındaki mücadelede Mehmed Çelebi, Musa Çelebi'yi ortadan kaldırarak 1413'te Osmanlı Devleti'nin başına geçmiştir. Çelebi Mehmed ile oğlu II. Murad zamanlarında (1421-1451) Anadolu'nun birliği yeniden kurulmaya çalışılmış, II. Murad, Rumeli'de I. Murad ile I. Bayezid'in elde ettiği toprakları daha da genişletmiştir. Devlet, bu dönemde batıda Venedikliler ve Macarlarla, Anadolu'da ise Karamanoğulları ile mücadele halindedir. II. Murad'ın Segedin Anlaşması'nı (1444) imzalayarak saltanattan çekilmesini fırsat bilen Macarlar, Papa'nın teşvikiyle anlaşmayı bozmuşlardır. Bu durum aynı zamanda Bohemya, Eflak, Hırvat, Polonya, Venedik ile Papa'nın Türkler aleyhine yeni bir ittifak meydana getirmelerine sebep olmuştur. 1444'te yapılan Varna Muharebesi'nin kazanılması, Avrupa'daki Türk hâkimiyetini daha kuvvetli hâle getirirken İstanbul fethinin de yolunu açmıştır. Bu mağlubiyetin acısını telafi etmek isteyerek Osmanlı ile savaşan Macar Kral Naibi Jan Hunyad, 1448'de yapılan II. Kosova Muharebesi'nde tekrar yenilmiştir. Çelebi

¹ ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, KARTAL, Ahmet, "Üniversitelere Göre Eski Türk Edebiyatı Tarihi" Dergah Yayınları, İstanbul, 2009, s.109.

Mehmed devrinde (1413-1421) olduğu gibi Sultan II. Murad döneminde de Osmanlı Devleti, Anadolu'da hâkimiyetini devam ettirmek isteyen Timur'un oğlu Şahruh'un baskısı altında kalmıştır.²

1444'te Sultan II. Murad'ın çekilmesi üzerine tahta getirilen II. Mehmed'in küçük yaştaki ilk saltanat devri (1444-1446) başarılı olmadı. Bunun üzerine ikinci kez Manisa'ya şehzadelige çekildi. Bu dönem gerek Mehmed'in şahsı gerekse Osmanlı Devleti için çok verimli ve faydalı olmuştur. Çünkü genç şehzade bu zaman zarfında bir yandan liyakâtlı hocalar elinde bilgisini genişleterek felsefe ve riyazet okudu, diğer yandan da Arapça ve Farsçayı ana dili gibi öğrendi bu arada Latince, Yunanca ve Sırpçayı ilerleten Şehzade Mehmed, tarih, coğrafya ve askerlik bilgisini de ilerletti. Hoca Akşemseddin gibi bir prensip adamın terbiyesiyle yetişen II. Mehmed tam donanımlı olarak 1451'de yeniden tahta çıkınca İstanbul'un fethini başlıca görev edindi ve bu amacını iki yıl sonra gerçekleştirdi. İstanbul'un fethi II. Mehmed'i bir anda İslâm aleminin en büyük sultanı konumuna getirdi. Bundan sonra kendisini Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek ve gerçek varisi saydı. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olabilmesi onun tek gayesi haline geldi. Bundan sonra Bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilecek Trabzon-Rum Pontus Devleti'ni ortadan kaldırdı. Anadolu'daki diğer Türk beyliklerini özellikle uzun çarpışma ve uğraşlarda sonra Karaman Beyliği'ni kendi hakimiyeti altına aldı. Otuz bir yıl içinde bütün Anadolu ve Balkanlar'ın tek hakimi oldu.

Fatih, devlet müesseselerini geliştirerek onlara şekil vermesi ve İstanbul'u gerçek bir merkez haline getirmesi bakımından Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve hükümdarı konumuna yükselmiştir. Onun en büyük eseri İstanbul'u nüfus bakımından kalabalıklaştırarak Osmanlı Devleti'nin başkenti ve iktisadi merkezi, gerçek bir Müslüman-Türk şehri olarak yeniden kurmasıdır. O, İstanbul mihveri etrafında Rumeli ve Anadolu'da devletin dört yüz yıl sarsıntısız ayakta duran temelini atmakla kalmamış, onun kuvvetli merkezîyetçi siyaseti, yerli hanedanlar etrafında bölgeciliğe ve kabile siyasetine son vererek Türklüğün Anadolu'da bir bütün halinde kaynaşmasını ve birleşmesini sağlamıştır. Özellikle Karaman bölgesinin ve Trabzon taraflarının Osmanlı ülkesine katılması, bugünkü Anadolu Türk yurdunun meydana gelmesinde kesin bir gelişme sayılabilir. Nihayet Fatih Semâniye medreselerini kurarak Osmanlı ilmiye metarip silsilesini oluşturmuş, müspet ve dini ilimlerde İstanbul'u İslâm ülkeleri arasında birinci duruma getirmiştir.

² YAVUZ, Kemal, CANPOLAT, Mustafa, "XIV. –XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı", T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2434, Eskişehir, 2013, s. 86-87.

Fatih'in ölümünden sonra tahta geçen büyük oğlu Bâyezid'e karşı diğer oğlu Şehzade Cem'in saltanat davasına kalkışması ve sonra Rodos şövalyelerinin eline düşerek bir şantaj vasıtası olarak kullanılması, batıda ihtiyatlı bir siyaset takibine yol açtı. Venedik ve Macaristan ile hasmane münasebetler devam etti. Kili ve Akkirman alınarak Boğdan, Osmanlı hakimiyetine girdi. Venedik'e açılan savaş, Haçlı deniz seferlerini başlattıysa da İnebahtı, Modon, Koron, Navarin gibi bazı Mora sahil kale ve limanlarının elde edilmesiyle sonuçlandı. Yine bu devirde, Fatih döneminden beri bozulmaya yüz tutan Memlûk münasebetleri, harbe yol açmış; fakat bu devlete karşı başarı kazanılamamıştır. Devleti tehdit eden büyük tehlike ise, Akkoyunluların yerine Şii-Safavi Devleti'nin kuruluşu ve Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki niyetleri idi. Padişahın zaafı, devlet erkanının gevşekliği ve şehzadelerin iktidar için rekabetleri, Şah İsmail'in cüretini arttırdı. Halifelerinden Şahkulu Baba Tekeli'nin Anadolu'da çıkardığı büyük ayaklanma güçlkle bastırıldı.

II. Beyâzid'in hükümdarlık yılları, istikrar ve güvenlik içinde büyük bir ekonomik gelişme ve şehirleşme dönemi olmuştur. Edirne, İstanbul ve Bursa gibi şehirler camilerin yanı sıra medrese, han, hamam ve külliyyelerle büyük yapılar kazanarak gelişmelere eşlik ettiler. Dönemin tarihçisi Kemâlpaşa-zâde, Bâyezid'in babası gibi büyük bir fatih olmadığını, ancak babasının dönemindeki fetihleri pekiştirdiğini söyler.³

XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti Edebi Durum:

Osmanlı Devleti bu yüzyılda Anadolu'da siyasi birliği alt üst eden Ankara Savaşı'na rağmen siyasi birliği toparlamaya gayret göstermiş Çelebi Mehmed'in tahta geçmesiyle tekrar bütünleşme konusundaki gayretler ön plana çıkmış ve Anadolu tek bir siyasi gücün etrafında toparlanmaya başlamıştır. Bu yüzyıl, siyasetin yanında Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyet bakımından da ilerleme devridir. XV. yüzyılda Türkçe, sadece halkın konuştuğu bir dil olmaktan çıkmış, edebi sahada bir yazı diline dönüşmüş, bunun yanında bir devlet dili olarak da kısa süre sonra dünyanın en büyük dilleriyle diplomatik yazışmalar yapabilecek seviyeye ulaşmanın ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Bunun delilleri, vakfiye kitabelerinde, resmi devlet yazıları ver fermanlarda görülmektedir. Ayrıca Devletoğlu Yusuf'un eserinden anlaşıldığı kadarıyla yüzyılın ilk çeyreğinde medreselerde Türkçe dersler verilmektedir. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak diğer güzel sanatlar yanında edebiyat da ilerlemesini sürdürmüştür.⁴

³ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.109-111.

⁴ İSEN, Mustafa, HORATA, Osman, "Eski Türk Edebiyatı El Kitabı", Grafiker Yayınları, Ankara, 2006, s.74-75.

Bu asırda kültür hareketlerini başlatan, koruyup geliştiren, Türkçenin büyük devlet dili olmasına zemin hazırlayan şahsiyet Sultan II.Murad olmuştur. Osmanlılarda Orhan Gazi'nin İznik'te açtığı medreseye Davud-u Kayseri'yi müderris olarak tayin etmesiyle başlayan ilim ve kültür faaliyetleri, I.Murad, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed dönemlerinde devletin ilerlemesine paralel ilerleme kaydetmişse de, en dikkate değer gelişme II. Murad devrinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmede II. Murad'ın diğer Anadolu beyleri arasında güçlü bir hükümdar olarak temayüz etmesi kadar; ilim kültür ve sanata değer vermesi, bizzat kendisinin de şiirle meşgul olmasının önemli bir rolü bulunmaktadır.

Sultan II. Murad devrinde Osmanlı medreselerindeki bilginlerin bir kısmı Mısır, İran ve Kırım gibi yerlere yerleştikten sonra Anadolu'ya gelmişler, Osmanlı sınıırı içinde doğup büyüyenler ise, ilk eğitimlerini memleketlerinde gördükten sonra yüksek derece ilim tahsil etmek için genellikle o dönemde İslâm dünyasının en önemli merkezi sayılan Kahire'ye gitmişlerdir. Bu devirde yazılan eserler incelendiğinde medrese mensubu ulemanın hepsinin eserlerini Arapça olarak yazdıkları anlaşılmaktadır.

Hacı Bayram-ı Veli, Emir Sultan, Eşrefoğlu Rûmi, Abdurrahim-i Rûmi, Osmanlı kültür hayatının temel eserlerinden Muhammediyye'nin müellifi Yazıcıoğlu Mehmed, kardeşi Ahmed-i Bican, Abdüllatif Kudsî ve Abdurrahman el-Bistami Sultan Murad devrinde yaşayan Osmanlı din, kültür ve tasavvuf hayatının önemli şahsiyetlerindendir. İlk Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazâde padişah ile bazı savaflara katılmış, Şükrullah ise, onun musahibi ve elçisi olarak görev yapmıştır. Oruç Bey de, bu dönemde yaşadığı tahmin edilen tarihçilerdendir.⁵

Fatih Sultan Mehmed devrinde, Osmanlı Devleti'nin gelişmesine paralel olarak Türk dili ve edebiyatı da Anadolu'da büyük bir ilerleme kaydetti. İstanbul'un fethi daha önce oluşmaya başlayan saray edebiyatını güçlendirdi, İstanbul'un devlet merkezi olmasıyla da sanatkarlar, şairler ve alimler de merkez çevresinde toplanmaya başladılar.

Fatih tam bir ilim aşığı idi. Hayatın hakikatine, dolayısıyla felsefe başta olmak üzere matematik ve diğer müspet bilimlere, insanın geçmişine ve geleceğine dolayısıyla tarihe, coğrafyaya, İslami ilimlere büyük ilgi duymaktaydı bunun neticesinde çeşitli bilim dallarında mütahassis olmuş bilginleri kendisine hoca tayin etmiştir. Bu hocalarla belli saatlerde ciddi bir şekilde çalışırdı. Bu hocalar arasında Molla Gürâni, Molla Hüsrev, Hoca-zâde, Molla Yegan, Tazarruat sahibi Sinan Paşa, devrin en büyük şairi Ahmed Paşa bulunmaktaydı. Onun bu

⁵ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.119-120.

merakı Osmanlı Devleti'ndeki kültür faaliyetlerinin çehresini değiştirmiştir. Zira mantık, fıkıh, kelam gibi İslami ilimler Selçuklulardan beri okutulagelmiştir. Ancak müspet bilimlerde Fatih'ten önce Hacı Paşa ve Kadı-zâde-i Rûmi gibi birkaç kişi yetişmiş olmasına rağmen bu durum Fatih devrinde tamamen değişmiş İslâmi bilimlerle beraber tarih ve coğrafya da ağırlık kazanmaya başlamıştır. Fatih devrinin en dikkate değer siması Ali Kuşçu'dur. Bu bilginin İstanbul'a gelmesiyle matematik ve astronomi Osmanlı Devleti'nde geçmişe nispetle büyük bir gelişme göstermiştir. Yine Fatih devrinde şairlerin dört öbek halinde şu merkezlerde kümелendiği görülmektedir: Bir grup şair Adni mahlası ile şiirler yazan Sadrazam Mahmud Paşa'nın etrafında ve onun himayesinde toplanmış, ondan büyük teşvikler görmüşlerdir. Diğer bir grup şair II. Bâyezid'in şehzadelik yıllarında bulunduğu Amasya'da toplanmıştır. Bir üçüncü grup şair de Konya'da Şehzade Cem Sultan'ın etrafında toplanmıştır. Cem Konya'da kaldığı yedi yıllık sürede, özellikle şairleri korumaktan ve onları meclislerinde barındırmaktan özel bir zevk almış ve çevresinde önemli bir kültür muhiti oluşturmuştur. Şehzadenin kendi adıyla birlikte Cem şairleri olarak da anılan Kandî, La'lî, Sehâ-yî, Sa'dî, Haydar Çelebi, onu girdiği taht kavgasında ve esaret günlerinde de yalnız bırakmayarak vefa borçlarını yerine getirmişlerdir, Tûrabî ve Şâhidî ise vatanda kalarak kendilerine bir yol çizmişlerdir. Divan'ı son yıllarda gün yüzüne çıkan ve kaynaklarda hakkında hiç bilgiye rastlanmayan Karamanlı Aynî'nin de Cem şairlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Fatih döneminde yer alan şair ve yazar gruplarının en büyüğü ve en kalabalığı bizzat Fatih'in etrafında toplanmıştır.⁶

XV. asırda Osmanlı Türkçesi edebiyatının büyük gelişme gösterişindeki teşvik edici bir diğer sebep de bizzat Osmanlı hükümdar ailesinin şair padişahlar ve şehzadeler yetiştirmiş olmasıdır. Büyük bir sarayın dille, şiirle, kültür ve edebiyatla yakından ve derinden meşgul olması Türk kültür ve edebiyatı için iki bakımdan hayırlı ve kalkındırıcı olmuştur. Dilden ve edebiyattan, onunla üstün şiir söyleyecek kadar iyi anlayan hükümdarlar, ülkelerindeki ilim ve sanat adamlarının kıymetlerini bilmişlerdir.

Hükümdarların ilimden ve sanattan o derece iyi anlamaları, ülkelerindeki ilim ve sanat adamlarının seviyesini yükseltmiştir. Gerçekten bu asrın hükümdar veya şehzade şairleri, asırlarının hatta büyük şairleri arasında yer alabilecek, bazen onlarla şiir yarışması yapabilecek ve her hareketiyle edebiyat tarihinin malı olabilecek bir kudret ve kabiliyet göstermişlerdir.⁷

⁶ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.123.

⁷ BANARLI, Nihad Sâmî, "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi", C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.439.

Bu yüzyılda, şairlerin şiir dilini İran şiirinin ahengine ulaştırmayı istemeleri sonucu dile yabancı kelime girişi artmıştır. Başta dönemin büyük şairi Necati olmak üzere yüzyılın diğer şairlerinde görülen atasözlerini ve halk söyleyişlerini şiirde kullanarak Türkçeleştirme çabaları ve Aydınlı Visalî'nin Türkçe kelimelerle şiir yazması ya da Şehzade Korkud'un Farsça terkipleri az sayıda kullanması şiir diline Farsça unsurların girişini engelleyememiştir.⁸

XV. yüzyıl aynı zamanda Türk edebiyatına özgü türlerden olan şehrengizin de ilk defa görüldüğü dönemdir. İlk örneğini Mesîhî (Ö.1512) tarafından verilen şehrengizler, konu olarak bir şehrin güzelleri ve güzelliklerini anlatır. Bu yüzyılda divan tertip eden şairlerin sayısında diğer yüzyıla göre artış olmuştur. Bu yüzyılda dini-destanî mesnevilerin yerini tarih konulu mesneviler almaya başlamış, gazavat-name türündeki eserlerde artış olmuştur.

Anadolu'da eski Türk edebiyatının gelişmesinde Fars edebiyatının etkisinin dışında, bu yüzyılda Türk edebiyatında Çağatay sahası etkisini görürüz. Bu yüzyılın ikinci yarısında Herat merkezli bir idari yapı oluşturan Hüseyin Baykara, Herat'ı kültür merkezi haline getirmiş, alim ve aydın şairleri kendi etrafında toplamıştır. Özellikle Ali Şir Nevâî'nin Anadolu'da gelişen Türk edebiyatına etkisi büyük olmuştur.⁹

XV. Yüzyılda Divan Edebiyatı Temsilcileri:

Bu asırda hükümdarlara ve diğer devlet büyüklerine kasideler takdim eden ve bu devlet büyüklerinden alaka, saygı ve himaye gören divan şairlerinin sayısı hayli yüksektir. Asrın hükümdarları, saraylarını ve saray çevrelerini birer akademik muhit haline koyduklarından devrin divan şairleri de bu çevrelerde toplanıyor; orada şöhret kazanıp orada yükseliyorlardı. Din dışı şiir, büyük bir gelişme gösterdiğinden, aşk ve şarap şiirleri (gazeller) geniş rağbet görüyor; gittikçe daha ustalıkla, daha güzel sesli şiirler halinde söyleniyordu. Bu edebiyatın klasik sevda maceraları (mesneviler) de, yer yer iyi işlenmiş ustalıkla söylenmiş beyitlerle yazılıyordu.¹⁰

Asrın başında Timur istilası ile keyfi kaçan Osmanlı cemiyeti, Çelebi Sultan Mehmed'in devleti yeniden kurması ve Sultan II. Murad'ın bu devlete büyüme ve yükselme imkanları hazırlaması ile kendine gelmiş, bir huzur ve emniyet atmosferine girmiş ve bu atmosfer, onun şiirine de tesir ederek bu şiire bir yaşama neşesi getirmiştir. Hele İstanbul'un fethi, bilhassa Osmanlı Türkçesi edebiyatında bu yaşama neş'esini en yüksek seviyeye ulaştırmıştır. Boğaziçi kıyılarında besteli aşk ve şevk şiirleri söyleniyor, bu neşeyi ifade için

⁸ MENGİ, Mine, "Eski Türk Edebiyatı Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.106.

⁹ MERMER, Ahmet, ALICI, Lütfü, "Eski Türk Edebiyatına Giriş", Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s.464.

¹⁰ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.438.

bestelenerek terennüme elverişli olsun diye son mısraları bir nakarat gibi tekrarlanan murabbalar yazılıyordu. Fatih'in, Ahmed Paşa gibi şairleri, kendilerinin aşk şairi olduklarını ve aşk meclislerinin kendi şiirleriyle hararet kazandığını iftiharla söylüyorlardı. Ele altun kadehler alışlar, şiirde daha şevkle parıldıyor, sevgilerin bellerine gümüş kemerler daha neşe ile ışıldıyor; şairler gül mevsiminde vaiz dinlemenin yeri olmadığını daha cesaretle ileri sürüyorlardı. Şiire şehir, bilhassa İstanbul Türkçesi'ni işleme zevki bu asırda başlıyordu. Halkın, asrın üç büyük dilinden seçtiği kelimelerle konuşurken, bunlar içinden birtakım sinonimler seçerek bunları yan yana getirip imparatorluk Türkçesi'nin zevkini çıkardığına yine bu asırda dikkat ediliyordu: Şair Ahmed Paşa, şehir güzellerinin kendisine, Nicesin hoş musun, safâca mısın? Deyişlerindeki güzelliği ve güzel dili dinlemek için sabahı dar ettiğini derin bir zevkle söylüyordu. "Nicesin" Türkçe idi. "Hoş musun" Farisîden, "safâca mısın" Arapçadan Türkçeleşmişti.¹¹

XV. Yüzyılın başında dikkat çeken şair Ahmed-i Dai olmuştur, sonrasında başta Şeyhi olma üzere, dönemin güçlü isimlerinden Ahmed Paşa, 15.yüzyılın özellikle ikinci yarısında Anadolu sahsında yetişmiş olan şairlerin en büyüğü sayılabilecek Necati Bey, Osmanlı şiir ve edebiyatına hamle yaptıran sultan şairlerden Fatih (Avnî), Cem Sultan, II. Murad, II. Bâyezid (Adlî), Şehzade Korkud, Fatih'in veziri Mahmud Paşa (Adnî), nazire şairlerinden olan Karamanlı Nizâmî, Fatih devri şairlerinden Cemâlî ve Melîhî, Anadolu sahasında ilk hamseyi kaleme alama Akşemseddîn-zade Hamdullah Hamdi, Yunus Emre tarzında şiirler kaleme alan Eşrefoğlu Rûmî, Bâyezid devri şairlerinden Mesîhî, Çağatay şiirinden Lutfi, Özbek sahasından bir devlet kurucusu, han aynı zamanda bir şair olarak tarihte iz bırakmış önemli bir isim olan Şiban (Şeybânî) Han, Türkistan edebiyatının meşhur şairlerinden Mevlâna Sekkâkî Divanı, Kemâl-i Zerd (Saruca Kemâl), Nişancı Mehmed Paşa (Karamanî), İvâz Paşazâde Atâ'i, yüzyılın hanım şairlerinden Mihrî Hatun ve Zeynep Hatun yüzyılın en tanınmış şairleridir.

XV. yüzyıl şairleri arasında dikkat çeken ilk şair XIV. asrın sonu ile XV. asrın başında yaşayan Ahmed-i Dai olmuştur. Döneminde bazı şair ve nâsirlerin Türk dilinin güçlüğünden, duygu ve düşüncelerini ifade etmede yetersizliğinden şikayet etmelerine karşılık yüzyılın başında hem nazım hem de nesir alanında Türkçeye önemli eserler kazandıran Dai'nin hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır.¹² Bu yüzyılda Germiyan Beyliği çerçevesinde yetişen sanatçılar

¹¹ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.439.

¹² ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.125.

Anadolu'da Türkçeye hizmet etmeye devam etmektedirler. Daî'de bu konumdaki isimlerden biridir.¹³

Germiyan Emiri Yâkub Bey'den başlayarak Osmanlı Hükümdarı emir Süleyman, I. Mehmed ve II. Murad adlarına kitaplar veya kasideler yazmış olması, onun oldukça uzun ömürlü, görülü ve tecrübeli bir şair olduğunu gösterir. Şairin Germiyan'da yetişip orada bir müddet kadılık yaptığı sanılmaktadır.¹⁴ Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Musa Çelebi'yi öven kasidesinden Musa Çelebi'ye de yaklaşmak istediği anlaşılmaktadır. II. Murad'ın şehzadelğinde hocalık etmiş olan Ahmed-i Daî, II. Murad'ın padişahlığının ilk yıllarında 1421 tarihinde ölmüştür.¹⁵

Osmanlı Sarayı'na Emir Süleyman zamanında intisab eden Ahmed-i Daî, Türkçe, Farsça; manzum, mensur; ilmi-edebi eserler yazmış, velûd ve âlim bir şairdir. Onun manzum eserleri; Türkçe Divan, Farsça Divan, Çenname, Câmâsbnâme, Tefsir Mukaddimesi (tercümesi) Ukuudü'l-Cevahir, Mutâyebat, Vasıyyet-i Nûşirevan gibi eserlerdir.¹⁶

Şairin mensur eserleri; Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l-leys Semerkandî, Anadolu'da Türkçe'ye çevrilen ilk Kur'an tefsiri olarak bilinmektedir. Bir akaîd kitabı tercümesi olan Miftahu'l-Cenne, Tercüme-i Ta'bir-nâme, Tercüme-i Eşkâl-i Nâsır-ı Tûsi, Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliya, Tercüme-i Tıbb-ı Nbevi isimli eserleri vardır. Ahmed-i Daî'nin ayrıca Ayete'l-Kürsi Tefsiri ve esma-i hüsnâyı açıklayan Vesiletü'l-Mülük li Ehli Sülûk isimli menzur çevirisi de vardır.¹⁷

Dönemin en ünlü şairlerinden bir olan Şeyhî, Divan şiirinin Anadolu'daki ilk önemli temsilcisi sayılmalıdır. Ona gelinceye kadar sade ve basit bir dil ve üslup özelliği gösteren Türkçe Dehhânî, Ahmedî, Ahmed-i Daî gibi şairler elinde belli bir üslup özelliği kazanmaya başlamışsa da hala erken dönem hususiyetlerini yansıtmaktadır. Daha çok folklorik bir üslup olarak adlandırılacak olan bu üsluptan bedî üsluba geçişin ilk örneklerine Şeyhi'de tesadüf edilebilir.¹⁸

Şeyhi, Germiyanogulları sınırları içinde yetişmiş büyük bir sanatkârdır. İsmi kaynaklar da bazen Yusuf bazen de Sinan olarak geçer. Tabip oluşu nedeniyle Hekim Sinan diye de anılır. İlk eğitimine o devrin Anadolu'daki önemli kültür merkezlerinden biri olan Kütahya'da

¹³ İSEN, Mustafa, HORATA, age., s.75.

¹⁴ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.455.

¹⁵ MENĞİ, Mine, age., s.106.

¹⁶ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.455.

¹⁷ MERMER, Ahmet, ALICI, Lütfî, age., s.470.

¹⁸ İSEN, Mustafa, HORATA, age., s.76.

başladı ve bu arada şair Ahmedi'den ders gördü. Tezkirelerin bildirdiğine göre, yine genç yaşta eğitimini ilerletmek üzere İran'a gitti, burada tasavvuf, hikmet ve tıp eğitimi gördü. Sehi Bey'e göre Seyyid Şerif Cürçâni ile sınıf arkadaşı oldu. O yıllar İran edebiyatında Kemal-i Hocendi, selman-ı Saveci ve Hafız-ı Şirazi gibi büyük şairlerin yoğun olarak rağbet gördükleri bir devreyi oluşturduğundan kendisi de bunlardan etkilenecek memlekete döndü. İran dönüşü sırasında Ankara'ya uğrayarak Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap ederek "Şeyhî" lakabını aldı. Memleketi Germiyan'da bir attar dükkanı açıp tabipliğe başlayan şair, önce Germiyan beyi II. Yakub'un hizmetine girdi daha sonra da Süleyman Şah'ın saltanatı döneminde Germiyan'ın Osmanlılar'a düğün hediyesi olarak verilmesi üzerine de, Çelebi Mehme ile II. Murad'a intisap etti. Çelebi Sultan Mehmed'in Karaman seferi sırasında (818/1415) Ankara'da rahatsızlanması üzerine çağrılarak tedavide başarı göstermesi üzerine kendisine Tokuzlu köyü tımar olarak verilmiş ve sultanın hususi tabipliğine tayin edilmiştir. Bu yüzden Şeyhi, Osmanlı kaynaklarında Osmanlı Devleti'nin ilk "re'isü'l-etibbâ" sı yani hekimbaşısı olarak gösterilir. Sultan II. Murad'ın 1421'de tahta geçişinden sonra onu ziyaret için Edirne'ye gelen Şeyhi, ömrünün son yıllarını memleketinde geçirmiştir. Kabri Kütahya'da Yoncalı yolu üzerinde, bir adı da Dumlupınar olan şehre yedi kilometre mesafedeki Çiftepınar köyündedir. 1961 senesinde kendisine eski mimari üslupta bir emzar inşa edilmiştir.

Şeyhi Anadolu sahasında klasik edebiyatı ana hatlarıyla ortaya koyan ilk şairlerdendir. Kendisinden önce gelenler, şiirlerinde onun derecesinde güçlü bir olgunluk sergileyememişlerdir. Ahmedî dahi onun kadar incelikler ortaya koyamamıştır. Eskiler bundan dolayı ona Anadolu şairlerinin öncüsü anlamında "pîşterin-i şu'arâ-yı Rûm" ve "şeyhü'ş-şu'arâ" demişlerdir. Buna rağmen tezkireciler, Şeyhi'nin gazel ve kasidede, mesnevide olduğu kadar başarılı olmadığı görüşündedirler. Ancak gazelleriyle mesnevileri arasında değer yönünden büyük bir fark olduğu söylenemez. Ona yöneltilen tenkitler daha çok, şiirlerinde İran şairlerinden çok fazla izler ve ilhamlar bulunması, bazen de bunların aynen benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte klasik şiirimizin kurucularından sayılan Şeyhi'nin şöhreti ve tesiri sonraki asırlarda da devam etmiştir. Nitekim ondan sonra gelen şairler kendilerini Şeyhî ile karşılaştırma ihtiyacını hissetmişler ona ulaştıklarını veya geçtiklerini söylerken onun üstatlığını tescil etmişlerdir.¹⁹

Şeyhî'nin elimizde Divan'ı Harname isimli satirik bir manzumesi ve Hüsrev ü Şirin adlı 6944 beyit tutarında bir mesnevisi vardır. Şeyhî'nin divanı edebiyatımızın büyük

¹⁹ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.128.

divanlarından değildir. On beş kaside, dört terci-bend, iki terki-i bend, bir mesnevi, iki müstezad ve 202 gazelden oluşan eser Ahmedî ve Ahmed-i Dâî'nin divanlarından sonra Anadolu sahasında tertip edilmiş en eski divanlar arasında önemli bir yere sahiptir.²⁰

Şairin Lâ ilahe illallah redifli tevhid'i;

Ey fahr-ı halk kimde ola sehre medhüne

Çün Hak dedi le'amrûke Levlake Ve'd-Dûha²¹

beytiyle meşhur bir naat'i Ahmed Paşa tarafından tanzir edilen kerem redifli kasidesi ve:

Yârab bu ne cân-ı aşnadur

Kim iki cihâne rûşenâddur

Matlasıyla başlayan tercî-bendi, onun büyük manzumelerinin en tanınmışları arasındadır. Bu tevhid, bu naat ve bu tercî, Şeyhi'nin Husrev ü Şirin'inde de vardır

Şair, gazellerinde daha sade ve samimi bir lisan kullanmıştır. Bu gazellerde sevgiliye hitaplar, onun vefasızlığından şikayetler, sakiden cân isteyişler, bahar neşeleri ve tabiat güzellikleri ile tasavvuf duyuş ve düşünüşleri, umumiyetle aynı sade ve kolay bir söyleyişle terennüm edilmiştir. Yine bu gazel mısraları yer yer, daha musikili ve hareketlidir.²² Divan'ı ayrıca Ali Nihad Tarlan, edebi yönüyle de incelemiştir (Ali Nihad Tarlan, Şeyhi Divanı'nı Tetkik, İstanbul,1934). Divan'ın yakınlarda bir baskısı daha yapılmıştır. (Şeyhi Divanı, Haz. Mustafa İsen- Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990).²³

Şeyhî'nin en dikkate değer, orijinal eseri, Harname isimli satir mesnevisidir. Şeyhî'ye her eserinden daha çok edebilik sağlayan bu mesnevi aslında küçük bir manzum hikaye veya büyücek bir fabldır. Eser yaratılmışlar arasında eşitlik gözetmeyen hayat cilveleriyle insanlar arasında sınıf farkları yaratan sosyal hayatın bir tenkidi gibi görünür. Fakat Harname, aslında bu kurulu düzeni bilir bilmez tenkid edişler için söylenmiş, çok zeki bir hicviyedir.

²⁰ BİLTEKİN, Halit, "Şeyhî Maddesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXXIX, s.81, İstanbul, 2010.

²¹ "Ey yaradılışın iftihar! Artık seni övmeğe kim cesaret edebilir ki bizzat Allah, senin için Le'amrûke'yi Levlak'i ve Ve'd-Dûha'yı söyledi." Hepsini de Cenâb-ı Hakkın Hazret-i Muhammed övgüsünde söylediği bu kelâm'dan Le'amrûk Hicr Sûresi'nin 72. Ayetidir. Levlâk, Sen olmasan felekleri yaratmazdım. Meâlindeki hadis-i kutsidir. Ve'd-Duha, Duha Suresi'nin ilk kelimesidir.

²² BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.458.

²³ MENGİ, Mine, age., s.111.

Hayvanlara şahsiyet vermek onları insanlar gibi duyan, düşünen ve konuşan varlıklar şeklinde hayal ederek onların sözleri ve davranışlarıyla insan hayatını teşhir ve tenkid etmek, dünya edebiyatının en eski Yunan ve Hint eserlerinden beri, başvurduğu sanat ve ifade çarelerindedir. İşte bu teşhis ve intak sanatının Doğu ve Batı edebiyatında yarattığı masallar arasında Şeyhî'nin Harnâme'sinin de müstesna bir yeri vardır.²⁴

Harnâme'nin yazılış sebebi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Hasan Çelebi ve Aşık Çelebi ve Ali'ye göre hastalanan Çelebi Mehmed'i iyi etmesi üzerine; kendisine Tokuzlu isimli bir köy verilir. Oraya giderken köyün eski sahipleri tarafından yolu kesilir ve nesi var nesi yoksa hepsi elinden alınır. Bunun üzerine mezkûr eserini yazarak padişaha arz eder. Eserin kime sunulduğu konusu da henüz kesinlik kazanmamıştır. Ancak bugün Sultan II. Murad'a takdim edildiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Şeyhî'nin bu hikayesinin konusunu Arapça bir darbimeselle, Herat'ta yetişmiş Emri Hüseyini'nin Zâdü'l-müsâffirîn adlı eserindeki küçük bir eşek hikayesinden aldığı sanılmaktadır. Ancak Şeyhi'nin bu eserini Firdevsî-i Tûsi'nin Şehname'sinde “Ki har şod ki hâled zi gâvân surû/ Be gavare gum kerd gûş ez du sû” (terc. Eşek öküzlerden boynuz istemeye gitti- ahmakça düşüncesinden dolayı ki- iki yandan kulağını kaybetti.) şeklinde geçen ve Fahrî'nin Hüsrev ü Şirin'inde “Ki varmış eşek ki bula boynuz / Kulakdan çıkdı oldu hali yavuz” tarzında tercüme ettiği beyitte bahsedilen eşek ile öküz hikayesinden mülhem yazıldığı da göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü Şeyhi'nin hem Hüsrev ü Şirin'inin özellikle Behram-ı Cubin meselesini Şehname'den istifade ederek yazarken Şeh-nâme'den hem de kendisinden önce Anadolu'da yazılan Fahri'nin eserinden bu beyti görmesi ihtimal dahilindedir²⁵.

126 beyitten ibaret olup aruzun “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılan Harnâme'de kısa bir tevhid ve naatten sonra devrin padişahını öven 26 beyitlik bir kısım mevcuttur. Şeyhi burada padişahın devrinde fitnenin kalkıp huzurun tesis edildiğini, herkesin neşe içinde yaşadığını ifade eder ve hemen ardından bir bahar tasviri çizer; sonra da kendi bedbaht halini zikrederek şu hikayeyi anlatır. Zayıf bir eşek vardır, iş göremeyecek durumda olduğundan sahibi palanını sırtından alarak onu otlığa salar. Eşek otlayarak biraz gidince otlakta gözleri ateşli, göğüsleri gerilmiş halde keyifle beslenen öküzleri görür, onlara hayran kalır. Kendisini onlarla kıyaslayarak bu işte bir adaletsizlik olduğunu düşünür. Tanıdığı bir akıllı eşeğe giderek bu müşkülünün ona danışmaya karar verir. Gördüklerini anlatıp fikrini sorunca, akıllı eşek ona kendilerinin eşek olduğunu, vazifelerinin odun taşımayı

²⁴ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.458.

²⁵ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.130.

gerektirdiğini, onların ise öküz olup otlamak zorunda olduklarını anlatır. Zavallı eşek üstadının nasihatini dinlemeyerek gezerken gördüğü ilk yeşermiş ekinliğe girer ve keyifle otlamaya başlar. Karnını doyurunca da neşeye anırır. Sesi duyan ekin sahibi gelip tarlasının mahvolduğunu görünce eşeği bir güzel döver, öfkesini yenemeyince de bıçağını çıkarıp eşeğin kuyruğunu ve kulaklarını keser. Eşek gözyaşı yerine kan dökerek kaçarken akıllı eşeğe rastlar ve yaptığından pişmanlık duyduğunu söyler. Şair burada hikayeyi hemen kendi başından geçen vak'aya bağlayarak padişahın adaletini temenni eder.²⁶

Şeyhî'nin ünlü mesnevisi Hüsrev ü Şirin, Genceli Nizami'nin aynı adlı eserinin tercümesidir. II. Murad adına kaleme alınmıştır. Eser in dışı olup, Hüsrev'le Şirin arasındaki aşk hikayesini anlatır. Beyit sayısı 6.944'tür.²⁷ Şeyhî eserinin özellikle giriş bölümünü büyük oranla Nizamî'den farklı kaleme almış ve kendi sanat kudretini gösterme çabasına girmiş, bunda da belli ölçüde başarılı olmuştur. Buna rağmen şair, mesnevisinin asıl bölümünü oluşturan hikaye kısmında, girişten farklı olarak genellikle Nizamî'nin eserine bağlı kalmakla birlikte önemli ölçüde çıkartma ve eklemeler yaparak eserine telif hüviyeti kazandırmıştır. Eser F.Kadri Timurtaş tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır.²⁸

Yüzyılın Şeyhi'den sonraki en güçlü isimlerinden biri de Ahmed Paşa'dır. Fatih devrinin en büyük şairi olan Ahmed Paşa daha hayattayken sultanuş'şuara ünvanını kazanmıştır. Bursalı olarak tanınmasına karşın kimi kaynaklar Edirneli olduğunu kaydederler. Ahmed Paşa'ya Bursalı Ahmed Paşa denmesinin nedeni; Bursa Muradiye Medresesi'nde müderrislik, daha sonra da Emir Sultan Vakfıyesi'nde mütevellilik yapmış olmasıdır. Babası II. Murad dönemi kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi'dir. Babasının devletin ileri gelenlerinden olması, kültürlü ve büyük olasılıkla şair olmasından dolayı Ahmed Paşa iyi bir öğrenim görmüştür. Doğum tarihi bilinmeyen Ahmed Paşa öğrenimini tamamladıktan sonra, önce Bursa'da müderris daha sonra da Edirne'de kadı olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesinden sonra Ahmed Paşa, Fatih'in büyük takdirini kazanmış, onun saltanatı döneminde önce kazasker, daha sonra yakın arkadaşı ve hocası olmuş, vezirlik payesini elde etmiştir. Ancak Fatih'in Ahmed Paşa'ya gösterdiği teveccüh ve duyduğu hayranlık Ahmed Paşa'nın Fatih'in gözdelelerinden birisine ilgi duyması sonucu öfkeye dönüşmüş, daha sonra da gözden düşmesine neden olmuştur. Bir süre hapsedilen Ahmed Paşa, padişahın öfkesini giderecek kadar güzel olan "Kerem Kasidesi"ni yazması üzerine affedilerek Bursa'ya gönderilmiştir. Bursa'da bir süre sözü edilen görevleri yerine getirdikten sonra muhtelif yerlerde sancak

²⁶ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.130.

²⁷ MENĞİ, Mine, age., s.111.

²⁸ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.129.

beyliği yapmış, II. Bâyezid döneminde yeniden sarayın iltifatını kazanarak Bursa sancak beyliğine atanmıştır. 1497 yılında Bursa'da ölmüştür.²⁹

Kaynaklar Ahmed Paşa'nın zeki, nüktedan, ince bir kişi olduğunu belirtirler. Yine Ahmed Paşa kendinden önceki şairlere söylediği nazirelerle edebiyatımızda bir nazirecilik çığırı açmıştır. O çağdaşı veya kendinden önceki bir şairlerin bir şiirini daha güzel söylemek hevesiyle bu yolu seçmiş ve bunda başarılı örnekler vermiştir.³⁰ 15.yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın başında yaşayan şairler onu üstad saymışlar ve izinden gitmişlerdir. Kendisinden sonraki şairlerin çoğu Ahmed Paşa'nın gazel ve kasidelerine nazireler yazmışlardır. Örneğin Bursalı Visalî meali, Mihrî Hatun, Cem Sultan, Konyalı Nizamî, Zatî, Necati ve ünlü Divan şairi Bakî'nin Ahmed Paşa'ya nazireleri bulunmaktadır.³¹

Ahmed Paşa'nın tek eseri Divanı'dır. Divan'ında kırk kaside, üç yüz elli bir gazel, iki terci-bend, bir terki-i bend, bir murabba, kırk sekiz kıta, kırk yedi müfred, yirmi sekiz tarih manzumesi vardır. Ahmed Paşa özellikle kasidede büyük başarıya ulaşmıştır şiirinde beşeri aşkı terennüm etmiştir. Ahmed Paşa, manzum tarih düşürme konusunda eski Türk edebiyatının ilk toplu örneklerini vermiştir.³²

Yüzyılın bir diğer büyük ismi de Necâti Bey'dir. Asıl adı İsa olan Necati aslında bir devşirme çocuğudur. Tezkireler; Edirne'de dul bir kadın tarafından büyütüldüğünü ve Sailli adlı bir şairin ondaki şairlik gücünü keşfetmekte büyük katkısı olduğunu yazarlar. Edirne'den sonra Kastamonu'ya gidip, orada şairliğiyle tanınan Necati, Fatih döneminde İstanbul'a gelmiş, Fatih'e yazdığı “Bahariye” ve “Şitaîye” kasideleri ile Fatih'in hayranlığını kazanarak, padişaha divan kâtipi olmuştur. Ancak Necati'nin esas şöhret kazandığı ve takdir gördüğü dönem II. Bâyezid'in padişahlığı dönemine rastlar. II. Bâyezid tarafından korunmuş olan Necati, şehzade Abdullah'ın Karaman valiliği sırasında ona divan kâtipliği yapmış, onun ölümünden sonra da Mahmud'un sarayında mutlu günler geçiren Necati, onun ölümü üzerine İstanbul'a dönmüştür. Bu tarihten sonra, ölüm tarihi olan 1509'a kadar Necati başka bir resmi görev kabul etmemiş ve ömrünün son kısmını Vefa semtindeki evinde okuyup yazarak geçirmiştir.³³

Necati 1509 yılında İstanbul'da ölmüş ve bir bilgiye göre evinin önüne gömülmüştür. Bu mezarın Şeyh Vefa Türbesi civarında olduğu bildirilmekte ise de bugün o civarda ne

²⁹ MENĐİ, Mine, age., s.114.

³⁰ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.132.

³¹ MENĐİ, Mine, age., s.115.

³² MERMER, Ahmet, ALICI, Lütfi, age., s.466.

³³ MENĐİ, Mine, age., s.116.

Necati'nin kabrini ve kabir taşını, yakın dostu Sehi Bey yaptırmış ve bu taşta bizzat söylediği şu tarih beyitini yazdırmıştı.

Nakl-i Necâtî âleme târih olmagın

Tarihini Sehi dedi gitdi Necati hây

Necati XV. asrın sade dil kullanan aydınları içinde zarif ve tabii bir şehir halkı Türkçesiyle şiirler söyleyen şairdir. Onun divanındaki altı yüz elli gazel, büyük ekseriyetle Türkçe kelimelerle söylenmiş, bu gazellerin redifleri ekseriya ve kafiyeleri yer yer Türkçe fiiller ve Türkçe kelimelerle tertiplenmiştir.

Oda atarsa seni hasreti ol mah-veşin

Gönül ah eyleme kim yakduğı tütmez güneşin

Beytinin ikinci mısraında görüldüğü gibi, şiire yine Türkçe kelimelerle getirdiği atasözleri onun birçok şiirlerinin adeta hususiyeti olmuştur. Birçok mısraları da böyle bir üslupla, atasözü ifadesiyle söylenmiştir.

Anan süd vermez Necâti ta kim oğlan ağlamaz

Gibi mısraları da yine aynı hususiyetlerle ifade edilmiştir.

Aşık Çelebi onun, sade, külfetsiz, yapmacıksız, şiir söylediğini bilhassa kayda lüzum görmüştür.

Sehi Bey, İdris-i Bitlisi'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ında Necati'ye Husrev-i Rum denildiğine dikkat eder. Kısaca eski kaynakların hemen hepsi Necati'yi takdir ederler. Bunun başlıca sebebinin de Necati'nin şiirindeki sadelik ve tabiiyet olduğu görülür. Türkçenin türlü cinasları, söz ve mana sanatları, şiirde ahenk yaratan kafiye ve redifleri Necati'nin şiirlerinde hep bu tabii söyleyişin cazibesi içindedir. Bunun içindir ki Necati'nin şiirleri Ahmed Paşa meclisinde beğenilmiş, Fatih Sultan Mehmed, İkinci Sultan Bâyezid gibi hükümdarlar ve Şehzade Mahmud gibi saray mensupları tarafından takdir edilmiştir. Necati'nin şiirlerine, devrinin ve sonraki asırların birçok şairleri tarafından nazireler söylenmiştir. Bu arada XV. asrın Mihrî gibi kadın şairleri ve XVI. Asrın Fuzulî, Bakî gibi büyük üstadları, onun şiirlerine nazire söylemişlerdir. Bu şairin:

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölice

Bir avuç torağ atar bad ı sabadan gayrı

gibi beyitlerle tertiplenmiş bir gazeli, büyük şair Fuzulî'ye içinde:

Ne yanar bana kimse bana ateş-i dilden özge

Ne açar kimse kapum bad-ı sabadan gayrı

beyiti de bulunan, şaheser bir gazel söyletmiş; onun kendi devrinde ve daha sonra birçok şairler tarafından tanzir edilen:

Çıkalı göklere ahum şereri döne döne

Yandı kandiil-i sipihrin ciğeri döne döne

Matlasıyla başlayan ve haklı olarak:

Ey Necati yaraşur mutribi şeh meclisinün

Raks urub okuya bu şi'r-i teri döne döne

Övüncüyle son bulan meşhur gazeli de XVI. asrın büyük İstanbul şairi Bakî tarafından, içinde şöyle beyitler bulunan bir gazelle tanzir edilmiştir.

Çıkar eflake derunum şereri döne döne

Dökülür hake yaşum katreleri döne döne

Bister-i gamde gözüm giceler uyhu görmez

İderün subha değin naleleri döne döne

Katre-i eşkine öyküdi deyu Baki'nin

Çerh-ı hakkak yonubdur güheri döne döne

Necati divanında şairin kendi hayatını aksettiren çeşitli söyleyişler; devrin sosyal hayatına, ahlak adalet görüş ve düşüncelerine ait çizgiler; tabiat güzellikleri, av tasvirleri vb. gibi çeşitli temalarda söylenmiş şiirler, bilhassa gazeller vardır.

Eski kaynaklar, Necati'nin bazı mesneviler yazıp tercümeler yaptığını söylüyorlarsa da bu eserlerin hiç birisi bu güne kadar herhangi bir yerde görülmemiştir. Bu nedenle Necati'nin elimizde bulunan yegane eseri Divan'ıdır. Bu Divan Kazasker Müeyyedzâde namına yahud Müeyyedzâde'nin teşviki Şehzade Mahmud adına tertip edilmiştir. Divanında naatler, kasideler (Fatih Sultan Mehmed, İkinci Sultan Bâyezid, Şehzade Mahmud ve diğer büyükler hakkında), mersiyeler (Şehzade Abdullah ve Şehzade Mahmud için, terki-i bend şekilleriyle), murabbalar, kıtalar, rubailer, müfredler vb. gibi şiirler vardır. Fakat bu Divanın en zengin bölümü altı yüz elli parça şiir ihtiva eden gazeller kısmıdır. Bu Divana, Farisi ile söylenmiş birkaç gazel ve tarih de konulmuştur. Necati Divanı İstanbul, Diyarbakır ve

Amasya kütüphanelerinde bulunan yirmi beş yazmasının karşılaştırılması suretiyle, Prof. Ali Nihat Tarlan tarafından 1963 de neşredilmiştir.³⁴

Avnî mahlasıyla şiirler söyleyen Fatih Sultan Mehmed, II. Murad'ın ikinci oğludur. II. Murad Fatih'in yetiştirilmesine büyük önem vermiş, devrin en meşhur bilginlerinden Molla Gürânî, Molla Hüsrev, Akşemseddin, Molla Hayreddin, Hoca Yusuf, Sinan Paşa, Bursalı Ahmed Paşa ve Hasan Çelebi'den dersler aldirmiştir. Ayrıca Bizanslı ve İtalyan hocalardan da dersler alarak her konuda yüksek bir kültürle yetişen Fatih, Arapça, Farsça, Yunanca, Latince, Slavca ve İbraniceyi; ayrıca Uygur harflerini ve lehçesini öğrenmiştir. 857/1453 yılında İstanbul'un fethini gerçekleştirdiği için kendisinden "Fatih" diye bahsedilmeye başlanır.

Fatih'in edebi kişiliği incelendiğinde, onun iyi bir şair olduğu görülür. Şiirinde söylemek istediklerini açık ifadelerle dile getirmiştir. Kullandığı edebi sanatlar ve üslubu bakımından iki ustası olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Şeyhi, diğeri Ahmed Paşa'dır. Divanında bir hükümdar edasını sürekli hatırlatan şair, aynı zamanda kendini duyguları, sevinçleri üzüntüleri ile sıradan bir insan olarak sergiler. Devlet idaresinde oldukça sert bir mizaç sergileyen hükümdarın şiirlerinden, aynı zamanda son derece hassas bir ruha sahip güçlü bir şair olduğu anlaşılıyor. Fatih'in şiirlerini yegâne eseri Divan'ı olup, İstanbul'da yine onun adını taşıyan semtte bulunan Millet Kütüphanesi, Ali Emîri yazmaları arasında (demirbaş nr.305) bulunmaktadır. Bu nüsha daha sonra tıpkıbasım olarak (Divan-ı Sultan Mehmed, İstanbul, Armağanı, İstanbul 1995). Şiirlerinin büyük bir kısmını içine alan bir mecmua da Upsala, Krallık Üniversite Kütüphanesi'ndedir. Bu kütüphanede bulunan mecmuadaki şiirler bir araya getirilerek neşredilmiştir (Georg Jacob, Der Divan Sultan Mehmeds des Zweitwn, Berlin 1904). Sonra Millet Kütüphanesi Ali Emiri yazmalarındaki divan Saffet Bilmen (Fatih Divanı, İstanbul 1944) tarafından yayımlanmıştır. Aynı yazma Kemal Edib Ünsel tarafından G.Jacob metniyle karşılaştırılarak düzenlemeleri de ihtiva eden notlar, sözlük, ve divanın tıpkıbasımını transkripsiyonlu metni ile neşredilmiştir (Fatih'in Şiirleri, Ankara 1946). Fatih'in şiirleri on yıl kadar sonra bir gazel ilavesiyle Ahmet Aymutlu tarafından yayımlanmıştır (Fatih ve Şiirleri, İstanbul 1959, 1992). İskender Pala, önce Fatih'in yirmi altı gazel, bir muhammes, iki kıt'a ve yedi beyit olmak üzere toplam 36 şiirini açıklamalı olarak neşretmiştir. (Şair Fatih, İstanbul Armağan, İstanbul 1995, s.283-322), daha sonra yeniden Fatih'in şiirlerini günümüz Türkçesine aktarmıştır (Fatih'in Şiirleri, Bugünkü Türkçeye Aktaran: İskender Pala, Desenler: Süheyl Ünver, İstanbul 2003). Birkaç yıl sonra

³⁴ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.469-470.

Muhammet Nur Doğan tarafından İskender Pala'nın açıklamalarındaki hatalar tenkit edilerek divanın yeni bir şerhi yayımlanmıştır.³⁵

Adlî mahlasıyla şiirler yazan II. Bâyezid Fatih'in oğlu ve Yavuz'un babasıdır. 8. Osmanlı padişahıdır. Osmanlı padişahlarının âlim şairlerindedir. Divanı vardır. Divan'ın Millet Kütüphanesi Ali Emirî kitaplığında iki nüshası bulunmaktadır. II. Bâyezid'in kardeşi Cem'le mücadele ettiği sırada birbirlerine söyledikleri beyitler ünlüdür.³⁶

İkinci Bâyezid kuvvetlerine karşı bir savaş kazanarak girdiği Bursa'da halkın da gönlünü kazanıp hükümdarlığını ilan etmesine rağmen, Osmanlı tarihinde bir hükümdar olarak değil, talihsiz bir şehzade kaderiyle yer alan Sultan Cem veya Cem Sultan'da Osmanlı ailesinin yetiştirdiği bir şehzade şairdir.

Fatih'in oğlu ve İkinci Bâyezid'in kardeşi olan Cem Sultan çok iyi bir tahsil görmüş, ayrıca ata binmek, silah kullanmak gibi o devir Osmanlı sultanlarında aranan en iyi vasıflarla yetişmişti. Hatta Cem'in bu vasıflarını Bâyezid'den üstün bulan Osmanlı paşaları içinde Bâyezid yerine Cem'i hükümdar yapmak isteyenler de olmuştu.

Sultan Cem babasının ölümü üzerine kendi hakkı tanıdığı padişahlığı ağabeyinden almak, hiç olmazsa bölüşmek için harekete geçmiş, bir ordu sevk edip elde ettiği Bursa'da 18 gün kadar hükümdarlık yapmıştı.

Fakat bu hükümdarlık ihtirası, şehzadeye çok pahalıya mâl oldu: Cem bu hırsla sürüklendiği hazin hayat macerasında bazı savaşlar ve mağlubiyetlerden sonra, Rodos şövalyelerinin ve Papa'nın eline düştü; Papa Rodrico Borgia tarafından zehirleterek öldürüldü.³⁷

Cem Sultan henüz küçük yaşlarda özel derslerle Arapça ve Farsça öğrenmiş, on yaşındayken gazel yazmaya başlamıştır. Sehî Bey Cem'in şiirlerinin hayal dolu, gazellerinin öğretici olduğunu söyler. Lâtifi ve Alî onun şairliğini överler.³⁸

Cem'in Türkçe Divan'ı ile İranlı Selma-ı Saveci'den çevirdiği Cemşid ü Hurşid mesnevisi vardır. Cemşid ü Hurşid üzerine bilimsel bir çalışma yapılmış olup eser yayımlanmıştır (Münevver Okur Meriç, Cem Sultan, Cemşid-i Hurşid- İnceleme-Metin AKM Yay, 123, Mesneviler Dizisi: 3, ANK.1997). Şehzade'nin üzüntülerle geçen maceralı hayatı şiirlerine de yansımıştır. Üstad olarak tanıdığı Ahmed Paşa'nın Cem üzerine büyük etkisi

³⁵ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.136.

³⁶ MENĞİ, Mine, age., s.118.

³⁷ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.450.

³⁸ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.137.

olmuştur. Avrupa'dan II. Bâyezid'e gönderdiği "Kerem" redifli kasidesini Ahmed Paşa'ninkini örnek alarak yazmıştır. Çok sayıda hüshası bulunan Cem Divanı yayımlanmıştır. (Halil Ersoylu, Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, TDK Yay., Ank. 1989) Cem'in babası Fatih için çevirdiği Cemşid ü Hurşid mesnevisinden başka ayrıca içinde Farsça şiirlerinin yer aldığı Farsça Divanı bulunmaktadır.

Cem Sultan'ın Konya'da vali olarak bulunduğu sırada saraya topladığı bilgin, şair ve sanatkarlarla bir şairler topluluğu oluşturarak kültür ve edebiyatımızın gelişmesine hizmette bulunmuştur. Bu şairler topluluğuna Cem Şairleri adı verilir. Tûrâbi, Aynî (Aynî-İ Tirmizi), Sirozlu Sadî, Kandî, Lâ'î, Haydar vb. Cem'in çevresinde toplanmış şairlerdir. Bunlardan Tûrâbi ile Aynî, Cem'in hocaları, Sadî ise nişancısıdır.³⁹

Diğer bir şehzade şair de II. Bâyezid'in oğlu Korkud'dur. Şiirde Harîmî mahlasını kullanmıştır. Şekil ve muhteva olarak başarılı şiirler yazan şehzade Korkud, şiirlerinde deyimlere sıkça yer vermiştir.⁴⁰

Fatih devri kaside ve gazel şairlerinden bir olan Nizâmî, Karaman'da yetişmiş, iyi öğrenim görmüş, özellikle Arapça ve Farsça'yı iyi öğrenmiştir. Nizami Ahmed Paşa'nın kimi gazelleri ile kasidelerine örneğin; "La'l, Güneş" kasidelerine başarılı nazireler yazmıştır. Ahmed Paşa'nın gözden düşmesi üzerine Sadrazam Mahmud Paşa tarafından Fatih'e tavsiye edilecek Nizâmî, İstanbul'a çağırılmış ise de İstanbul'a giderken yolda hastalanıp ölmüştür. Elde bir divanı bulunan, Hafız-ı Şirazi'ye de nazireleri olan Nizâmî'nin şiirlerindeki duygu ve hayal gücü zenginliği, rahat söyleyişi yetenekli bir şair olduğunu göstermektedir. Divan, Haluk İpekten tarafından yayımlanmıştır.⁴¹

XV. yüzyılın ünlü şairi Şeyhi'nin yeğeni olarak tanınmış olan Cemâlî, Karaman'ın ileri gelen, kültürlü bir ailesindedir. Çelebi Mehmed, II.Murad ve Fatih'in saltanatları döneminde yaşamıştır. Cemâlî'nin Divan'ı, II.Murad'a sunduğu Gülşen-i Uşşak adlı mesnevisi ve Fatih Sultan Mehmed adına yazılmış Miftahü'l-Ferec adlı dini bir eseri bulunmaktadır.⁴²

Öteden beri, vefatı dolayısıyla Şeyhî'nin tamamladığı Husrev ü Şirin'i Cemâlî'nin bütünlediği hakkında verilmiş bilgiler doğru değildir. Cemali Husrev ü Şirin'i bütünlememiş fakat ona iki zeyl yazmıştır. Zeyllerin birinde Şeyhî'nin vefatı bildirilmektedir. İkincisi,

³⁹ MENGİ, Mine, age., s.119.

⁴⁰ MERMER, Ahmet, ALICI, Lütfi, age., s.467.

⁴¹ MENGİ, Mine, age., s.123.

⁴² MENGİ, Mine, age., s.122.

Sultan Murad'a bir övgüdür. Cemalî'nin elde edilen gazelleri, başta Şeyhi, Ahmed Paşa ve Necati olmak üzere çağdaş şairlere söylenmiş nazirelerdir. Bu nazireler onun İslâm Medeniyeti bilgilerini iyi öğrenmiş; şiiri böyle bir kültürle söyleyen, oldukça kuvvetli bir şair olduğunu gösterir.⁴³

XV. asrın, 5 hatta 6 mesnevi yazarak bir Hamse meydana getirmek sahasında, azimli ve gayretli bir şairi Akşemseddin-zâde Hamdullâh Hamdi'dir.

Mesnevi şairliği, hemen bütün Türk ve (Hammer, Gibb) gibi Avrupalı müellifler tarafından takdir edilen Hamdi bu asrın ikinci yarısında ve sonraki asırlarda şöhret kazanmış ve şöhretini devam ettirmiştir.

Hamdullah Hamdi'nin büyük şeyh, Akşemseddin'in oğlu olması, onun da hayatını bazı manevi destanlarla süslenmiştir. Buna göre: Hamdi'nin bir şair ve alim olacağı, daha doğmadan önce babası tarafından haber verilmiştir. Hamdi böylece daha 8 yaşında iken divan sahibi olmuştur. Bu arada yine çocukluğunda tutulduğu zihni bir rahatsızlığı, babasının tavsiyesi üzerine Ayasofya Camii'nin top kandili altında yedi kere namaz kılıp, dua okuyup her seferinde yedişer tane siyah üzüm yemesi sonunda tamamiyle geçmiş bunun yerine büyük bir zihin açıklığı gelerek Hamdi, meşhur Yusuf u Zeliha mesnevisini, aynı top kandil altında, çocukluğunda yazmaya başlamıştır. Hayatının sonunda ise Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde müderrislik yapıyorken rüyasında, babasından aldığı manevi bir işaret üzerine bu vazifeyi bırakıp babasının halifelerinden Şeyh İbrahim Tennûri'ye intisab için Kayseri'ye gitmiş, daha sonra babasının medfun bulunduğu Göynük'e çekilerek burada büyük bir itibar gören bir şeyh olarak yaşamış ve orada ölmüştür. Hamdullah Hamdi hakkında bu manevi rivayetler, hiç şüphesiz onun büyük sofi Akşemseddin'in oğlu olmasından ve yine babasından aldığı feyizle güzel eserler yazan bir şair şöhreti kazanmasındandır. Bu rivayetlerin, tarihi bakımdan olmasa bile, içtimai ve psikolojik yönlerden ehemmiyeti vardır.

Hakikatte Sultan II. Bâyezid'den beklediği iltifatı göremeyen ve bu münasebetle gerek Leyla vü Mecnun'unda gerek Kıyafetname adlı mesnevisinde devrinin ve çevresinin kadir bilmezliğinden şikayet eden Hamdi, sanatı ve eserleriyle rivayetlerin söylediği ölçüde de mes'ud olamamıştır.⁴⁴

Hamdi Anadolu sahasının ilk hamse sahibi mesnevisisidir. Hamdi'nin Divan'ı ve Hamse'si bulunmaktadır. Hamse içerisinde Yusuf u Züleyha, Leyla vü Mecnun, Mevlîd,

⁴³ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.471.

⁴⁴ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.476.

Kıyafetname ve Tuhfetü'l-Uşşak mesnevileri yer alır. Bunlar arsında en tanınmış olanı Yusuf u Züleyha'dır. Hamdi, Yusuf u Züleyha'yı yazarken Molla Cami'nin eserini örnek almış olmakla birlikte, ifade gücü tasvirleri ve yer yer duygulu beyitleriyle büyük başarı göstermiştir. Hamdi'nin Leyla vü Mecnun'u fazla tanınmamıştır. Mevlidi halktan çok aydınlar yani havas için yazıldığından dili ağırdır. Bu nedenle de Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden sonra fazla etkili olmamış ve tanınmamıştır. İnsanın fiziki görünümünden karakter özelliklerini çıkarmaya çalışan ve eskilerin "İlm-i Kıyafet" dedikleri bilim dalının edebiyattaki ürünleri olan Kıyafet-nâme türünün ilk manzum örneği Hamdullah Hamdi tarafından yazılmıştır. Bu bakımdan eser önemlidir. Hamdi'nin Hamse'sinde yer alan beşinci mesnevi Tuhfetü'l-Uşşak küçük bir aşk hikayesidir.⁴⁵

Bu asrın en tanınmış mutasavvıflarından Eşrefoğlu Rûmi'nin asıl adı Abdullah'dır. Babasına istinaden "Eşrefoğlu" veya "Eşref-zâde" diye tanınmıştır. İznik'te doğan şair, iyi bir tahsil görerek zahiri ve batini ilimleri öğrendikten sonra, Bursa'da Emir Sultan'a intisap etmiş daha sonra onun tavsiyesiyle Hacı Bayram-ı Veli'ye mürit ve damat olmuştur.⁴⁶

Eşrefoğlu Rûmi aynı zamanda tarikat kurucusudur. Kadiriye tarikatının Eşrefiyye kolunu kurmuştur. Divan'ı, Müzekki'n-Nüfûs adlı, dini-tasavvufi bir eseri ve yine tarikat tasavvuf tanıtıcı mahiyette, daha başka risaleleri vardır. Divan'ında hece ve aruzla söylenmiş ilahiler, Yunus Emre'den beri Türk tasavvuf edebiyatına hakim olan, halka yakın bir dille terennüm edilmiştir. Şöhret ve tesiri kendinden sonraki asırlarda daha yaygın olan ve hayatı türlü menkıbelerle süslenen Eşrefoğlu'nun şu ilahisi onun dili ve sanatı hakkında bir fikir verecek mahiyettedir.

Aşkın odu ciğerimi

Yaka geldi, yaka gider

Garib başım bu sevdayı

Çeke geldi, çeke gider

Firkat kâretti cânıma

Gelsin aşıklar yanıma

Aşk zencirin, dost boynuma

Taka geldi taka gider

⁴⁵ MENGİ, Mine, age., s.128.

⁴⁶ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.149.

Bülbül edüp zâr ü efgan
Aşk odına yandı bu can
Benim gönülcüğüm heman
Hak'dan geldi, Hakk'a gider
Ârifler durur sözüne
Gayrı görünmez gözüne
Eşref Oğlu yar yüzüne
Baka geldi, baka gider

Eşrefoğlu'nun sade bir halk Türkçesiyle ve nesir diliyle yazdığı Müzekki'n-Nüfûs da onun şöhretli bir eseridir. Başlıca nefis terbiyesi ve tarikat adabı mevzuunda kaleme alınmıştır.⁴⁷

Edebiyat tarihinde şairliğinden çok şehrengiz yazması ile şöhret kazanan Mesîhî de XV. asrın ikinci yarısında yetişen şairlerin ileri gelenleri arasındadır. Asıl adı İsa'dır Şairin Mesîhî mahlasını da (İsâ'ya mensup manasıyla) bu yüzden alığı bildirilir. Eski kaynaklar bu şairin Priştineli olduğunu gençliğinde İstanbul'a gelerek medrese tahsili yaptığını, şiirden başka hatt sanatına da maharet ve şöhret kazandığını bildiriyorlar.

Mesîhî, Hadım Ali Paşa'ya intisab etmiş onun divan katipliğinde bulunmuş, ancak içkiye müptela oluşu ve çapkınlığı yüzünden vazifesini ihmal eden tarafları olmuştur. Onun bu halleri Hadım Ali Paşa tarafından bazen hoş görülüş bazen de cezalandırılmıştır. Hadım Ali Paşa'nın ölümünden sonra sıkıntı çektiği anlaşılan şair, ölümü için söylenen *Mesîhî fevt şü'd* tarihinden anlaşılacağı gibi, H.918 (Miladi: 1513) de ölmüştür.⁴⁸

Mesîhî dönemin divan şiiri anlayışına sadık kalmış, şiirlerinin önemli bir kısmını lirik edalı olarak yazmıştır. İçtenliğinin yanı sıra anlatımı da oldukça sadedir. Farsça ve Arapçayı her iki dilde de şiir yazabilecek kadar iyi bilen Mesîhî, bu dillerin Türkçe üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu dönemin şairi olmasının sonucu şiirinde sade bir dil kullanmıştır.⁴⁹

Tezkire yazarları onun usta bir şair olduğu konusunda müttefiktirler. Sehi Bey, şiirlerinde görülen hususi manalar ile başka şairlerin şiirlerinde bulunmayan atasözü ve deyimleri kullanmasına dikkat çeker. Aşık Çelebi, klasik şiirin temelini Ahmed Paşa'nın

⁴⁷ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.508.

⁴⁸ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.474.

⁴⁹ MENGİ, Mine, age., s.125.

attığını, şiirin ilk temel taşının Necatî, ikincisinin de Mesîhî olduğunu belirterek onun şiirin gelişmesindeki yerini belirtir.⁵⁰

Şairin varlığı bilinen üç eseri vardır. Bunlar Divan, Şehrengiz ve Gül-i Sad Berg'dir. İçinde daha çok rindane-aşıkâne edalı manzumelerin yer aldığı Divan'ın tenkidli metni yayımlanmıştır. İkinci eser Şehrengiz, edebiyatımızda şehrengiz türünün ilk örneklerindedir. Şairin rind, tasasız yaradılışına, derbeder hayatına bakarak kimi eleştirmenler şehrengiz türünün edebiyatımızda ilk kez Mesîhî tarafından denendiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak, bu görüşe kuşkuyla bakamak gerekir. Çünkü Mesîhî dönemin ustalarından Zati'nin de muhtemelen aynı tarihlerde yazılmış olan bir şehrengizi vardır. Ünlü müşteriklerden Hammer ise Mesîhî'nin çağdaşlarından olan Fakiri'nin Türk edebiyatındaki ilk şehrengiz yazarı olduğunu iddia eder. Gül-i Sad Berg ise yüz mektuptan oluşan mensur bir eseridir.⁵¹

XV. yüzyılda ilk defa hanım şairleri görürüz. Lâtîfi'ye göre Kastamonulu, Aşık Çelebiye göre Amasyalı bir ailenin kızı olan Zeynep Hatun'un divan tertip ettiği bilinmekle birlikte, henüz ele geçmemiştir. Pervane Bey mecmuasında bazı şiirlerine rastlanmaktadır.

Yüzyılın bir diğer kadın şairi de II. Bâyezid dönemi şairlerinden Mihrî Hatun'dur. Amasyalıdır. Kaynaklar onu güzel, iffet sahibi ve hoş sohbet biri olarak kaydeder. Devrin padişahı II. Bâyezid için kaside nazmedip gönderdiği ve karşılığında 3000 akçe ishsan aldığı bilinmektedir. Zamanının önde gelen şair ve bilginlerinden Necatî Bey, Güvahî, Mâkâmî, Münîrî, Âfitâbî, Zeyneb Hanım gibi isimlerle görüşüp karşılıklı şiirler yazmışlardır. Özellikle Zâtî ve Necâtî Bey'e yazdığı nazireleri, kendisine bu şairlerle boy ölçüşebilecek kadar güven duyduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kaynaklar onun fıkıh ve feraiz ile ilgili eserler kaleme aldığını bildirirlerse de, bunlar günümüze gelmemiştir. Ancak müstakil bir eser olduğu anlaşılan ve mesnevi formunda yazılan Tazarrunâme'si divan nüshalarının başında yer alarak günümüze kadar ulaşmıştır. Klasik tarzda yazdıkları şiirlerde bu tarz şiir gereği, cinsiyet farkı ihsas etmeden klişeleşmiş güzel tipini terennüm eden kadın şairlerin eserlerinden farklı olarak, onun şiirlerinde yer yer kendi cinsinin duygu ve özlemlerini ifade eden samimi ifadelerle rastlanır.⁵²

Bu yüzyılda İstanbul ve Anadolu'daki merkezlerin dışında farklı kültür merkezleri de ortaya çıkmış ve bu kültür merkezlerinde şairler kendini göstermeye başlamıştır.

⁵⁰ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.145.

⁵¹ MENGİ, Mine, age., s.125.

⁵² ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL, Ahmet, age., s.149.

Mevlânâ Lutfî Türkistan sahasında Nevai'ye kadar olan edebiyatta büyük lirik şair sıfatıyla şöhret kazanmış bir sanâtkardır. Doğum yeri genellikle Herat kabul edilmektedir. Nevâî'nin gerek sûfiler tezkiresi Nesâyimü'l-mehabbe'de gerekse şairler tezkiresi Mecâlisü'n-nefâis'te verdiği bilgilere göre Mevlânâ Lutfî, gençlik yıllarında iyi bir tahsil görüp Arapça ve Farsça ile zâhirî ilimleri öğrendi, ardından bâtinî ilimlere yöneldi. Şîraz Emîri İskender Mirza'nın yanında bulundu ve onun emriyle ilk eseri olan Gül ü Nevrûz adlı mesnevisini kaleme aldı. Orta Asya klasik Türk edebiyatının ilk büyük şairi olan Lutfî asıl gücünü gazelleriyle tuyuğlarında göstermiştir. Dili sade ve âhenkli olup klasik mazmun ve imajları ustalıklı kullanmış, şiirlerinde halk inançlarına, örf ve âdetlerine yer vermiş, bazı tarihî olaylara telmihlerde bulunmuş, yer yer kendi hayatına temas etmiştir. Şiirleri XV. yüzyıl başlarında Mâverâünnehir, Horasan ve Irak'ta şöhret kazanmıştır. Eserleri. 1. Gül ü Nevrûz. Lutfî'nin ilk eseri olan bu mesnevi, Celâleddin Tabîb'in 734 (1334) yılında yazdığı aynı addaki Farsça mesnevinin Türkçe'ye tercümesidir. Mesnevide doğuya mahsus bir aşk hikâyesi anlatılmaktadır. Şairin Çağatay edebî diline hâkimiyetiyle dikkat çeken mesnevi hikâye tekniği ve ifade güzelliğiyle de üstün bir eserdir. Eserin pek çok nüshası bulunmaktadır. 2. Divan. Lutfî'nin bu hacimli divanında bir tevhid, bir na't, dört kaside, 361 gazel, 113 tuyuğ ve elli yedi müfred yer almaktadır. Bilinen yirmi kadar nüshası muhteva ve dil bakımından farklılıklar göstermektedir. 3. Zafernâme. Lutfî'nin elde bulunmayan bu kitabının tarihçi Şerefeddin Ali Yezdî'nin aynı addaki eserinin Türkçeye tercümesi olduğu tahmin edilmektedir.⁵³

XV. yüzyılda yine Çağatay sahasında yetişmiş sultan ve emirlerden olan mühim şairler vardır. Bunlardan biri de Sekkâkî'dir. Maveraünnehir'de doğmuş ve XV. yüzyılın özellikle ilk yarısında özellikle Uluğ Bey'in sarayında şiirleriyle büyük takdir görmüştür. Uluğ Bey'e: "Benim gibi bir Türk şairi ve senin gibi bir padişah doğurmak için, felek daha çok dönecektir." diyen şair, Sekkâkî'dir

Bu şairin Türkçe söyleyişte halk zevkine bağlı kaldığı, Türkçenin ahenk sırlarına dikkat ettiği; şiirlerini aliterasyonlarla, redifli ve cinaslı kafiyelerle süslediği görülür. Kaside ve gazellerinde ahenk ısrarlı bir şekilde redifli kafiyelerle zengindir. Divanında tuyug yoksa cinaslı kafiyelerle ve tuyug zevkiyle söylenmiş gazellere tesadür edilir.

⁵³ ERASLAN, Kemâl "Lutfi Maddesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXVII, s.232-233, İstanbul, 2010.

Şairin hayli noksan olduğu zannedilen divanının tek yazması, Londra British Museum'dadır.⁵⁴

Şeybânî Han, Şeybânîler hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Hükümdarlığın yanı sıra aynı zamanda şair olan Şeybânî Han edebiyatçıları, sanatkârları, âlimleri korur ve onlarla sohbet etmekten hoşlanırdı. Sefere çıkarken kütüphanesinin bir kısmını yanında götürdüğü rivayet edilir. Kasım hanlarından gençlik arkadaşı Kasım Sultan'ın kütüphanesi için Buhara'da istinsah ettirdiği, Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin Şuab-i Pençgâne adlı eseri Kasım Han tarafından Yavuz Sultan Selim'e yahut Kanûnî Sultan Süleyman'a hediye edilmiştir

Eserleri: 1. Divan. Çağatayca şiirlerden oluşan divan bir tevhid, 300 gazel, yirmi yedi rubâî, dört tarih ve kırk altı muamma ihtiva eder. Tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (III. Ahmed, nr. 2436) eser üzerine Yakup Karasoy bir doktora tezi hazırlamıştır. M. Fuad Köprülü, Şeybânî Han'ın Çağatay edebiyatının teşekkülünde ihmal edilmemesi gereken bir sima olduğunu söyler. 2. Bahrü'l-Hüdâ. 914 (1508) yılında yazılan 234 beyitlik mesnevi tarzındaki eserde dinî-ahlâkî meselelerin yanı sıra günlük hadiselerden, siyasî mücadelelerden bahsedilmektedir. Tek yazma nüshası British Museum'da kayıtlı olan eser hakkında Kemal Eraslan bir makale neşretmiştir. 3. Risâle-i Maârif. Şeybânî Han, 1507'de oğlu Muhammed Timur Bahadır için kaleme aldığı bu eserinde Türk şeyhleri Ahmed Yesevî ile Hakîm Ata'nın şiirlerini naklederek nasihatlerde bulunmaktadır. Şeybânî Han'ın Mihmânnâme-i Buhârâ adlı eserde yer alan şiirleri Yakup Karasoy ve Gülşen Seyhan Alışık tarafından neşredilmiştir.⁵⁵

⁵⁴ BANARLI, Nihad Sâmî, age., s.420.

⁵⁵ TÜRKOĞLU, İsmail, "Şeybânî Han Maddesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXXIX, s.43-45, İstanbul, 2010.

1. BÖLÜM

1.1. FELEK KAVRAMI

Gök, gökkubbe ve gökyüzünü ifade eden bu kelime divan şiirinde aynı zamanda çarh, âsuman, sipihr, gerdün, feza ve sema kelimelerini de karşılar ve çok defa bu kelimelerin yerine kullanılır. Özellikle çarh kelimesiyle eş anlamlı olup biri diğerinin yerini tutar. Felek de çarh gibi geniş ve mecâzi olarak dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader anlamlarını içine alır. Bu mecâzi mânaları ile genellikle tevriyeli bir şekilde kullanılır.

Batlamyus'tan gelen eski astronomi anlayışına göre felek dünyayı çevreleyen iç içe dokuz kubbeden meydana gelmiştir, aynı zamanda yedi kat olarak da tasavvur edilir. Böyle kat kat düşünüldüğünden genellikle eflâk ve felekler diye çoğul şeklinde geçer. Buna bağlı olarak nüh felek, nüh kıbâb (kubbe), nüh künbed, nüh kubbe-i uzmâ, nüh peymâne, nüh mînâ, dokuz çarhî kalkan, eflâkin dokuz meydanı, heft eflâk, yedi çarh-ı mutabbak, yedi başlı ejder, yedi gerdün, yedi çînî çanak, arûs-ı heft felek gibi sözler içinde katlarının sayısı açıkça belirtilir.⁵⁶

Felek, gök demektir. Cem'i eflâktir. Eskilere göre gök tabakası felekler dokuzdur. Her semâda bir yıldız tasavvur edilmiştir. Bu yedi seyyar yıldızdan her birinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hâkim ve müessir olduğu farz olunmuş, her yıldız az çok uğurlu, uğursuz sayılmış ve her birinin hususî tabiatları, hâkim olduğu iklimleri, hâkimiyet saatleri olduğu sanılmış, işte bu sebeple dünyada olup biten her şey feleğe isnâd olunmuştur. Çarh da bu mânâdadır.⁵⁷

Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'ne göre felek; gök, gökyüzü, sema, tahih, baht, kader, her gezegenin bulunduğu gök tabakası şeklinde ifade edilir. Batlamyus'un kozmolojik sisteminden kaynaklanan bu tasavvura göre, dünya evrenin merkezidir ve çevresinde iç içe geçmiş bir şekilde dokuz felek bulunur.⁵⁸

Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü'nde felek; gökyüzü, semâ; talih, baht, kader; her gezegene mahsus gök tabakası anlamlarında açıklanır. Batlamyos sisteminden çıkarılan bir düşünüşe göre dünya kainâtın merkezidir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdir ve dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrih (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter), Zuhal (Satürn) gezegenleri

⁵⁶ KURNAZ, Cemal "Felek Maddesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XII, s.306, İstanbul, 1995.

⁵⁷ ONAY, Ahmet Talat, "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı", Akçağ Yayınları, s.209, Ankara, 2000.

⁵⁸ ULUDAĞ, Süleyman, "Tasavvuf Terimleri Sözlüğü", Kabcacı Yayınevi, s.133, İstanbul, 2005.

bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan bütün felekleri saran en büyük, en yüksek felektir ki felek-i atlas, felek-i azam (en büyük felek), felekü'l eflâk (felekler feleği) adıyla anılır. Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir (dönüş)b, doğudan batıya doğru olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki tür hareketi vardır. Biri Atlas feleğiyle birlikte doğudan batıya diğeri ise bunun tersi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar.⁵⁹

Kosmos, en dışta sabit yıldızlar feleği tarafından sıralanan küresel bir şekle sahiptir. Onun altında Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay, son olarak da yerin merkezini oluşturan dört elementten meydana gelen, Ay-altı dünyasal bölge yer alır. Gök küre, durduğu yerde dönen topa benze bir cisimdir ve içinde kürenin hareketlerine sahip nesnelere sahiptir. Biz de onun tam merkezindeyiz. Dairesel hareketi nedeniyle ona felek denir, fakat filozoflar arasında esîr (eter) ismi yaygındır.

Bunun gibi sekiz küre vardır ve her biri soğanın tabakaları gibi birbiri üstüne kapanmıştır. En küçük küre olanı, Ay'ın doğup battığı küredir. Her kürenin iç ve dış sınırları arasında yeteri kadar uzay boşluğu vardır. Böylece mensup olduğu gezegen de yakın ve uzak olmak üzere iki tür uzaklığa sahiptir.⁶⁰

Eski coğrafyacılar göre muhit (okyanus) adı verilen denizin sardığı yeryüzü küresine, suların çekildiği kısımların yalnızca dördte biri oturmaya elverişlidir. Bu kısım yedi parçaya bölünmüştür. Gülşehri'de yeryüzünü yedi iklim olarak tasavvur eder.

Coğrafyadaki yedi iklim görüşü, kozmografyadaki yedi felek veya yedi yıldız kavramı ile yakından ilgilidir. Bu ilme göre dünya kâinatın merkezidir. Yedi gezegenin yer aldığı yedi felek onun etrafında döner. Her felekte sırası ile Ay, Utarit, Zühre, Şems, Mirrih, Müşteri, Zuhâl yıldızları bulunmaktadır. On iki burcun bulunduğu sekizinci felek ise bu yedi feleği her taraftan sarmıştır. Sabiteler göğü adı da verilen bu gökteki sabit yıldızlara, bir arada kümelenerek aldıkları on iki şekle göre isim verilmiştir. Bu göğe, ayrıca müfessirler Kürsî, ilm-i nücûm ehli ise felek-i burûc adını verirler.⁶¹

⁵⁹ PALA, İskender, "Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü", Kapı Yayınları, s.149, İstanbul, 2009.

⁶⁰ NASR, Seyyid Hüseyin, "İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş" (Çev. Nazife Şişman), İnsan Yayınları, s.155, İstanbul, 1985.

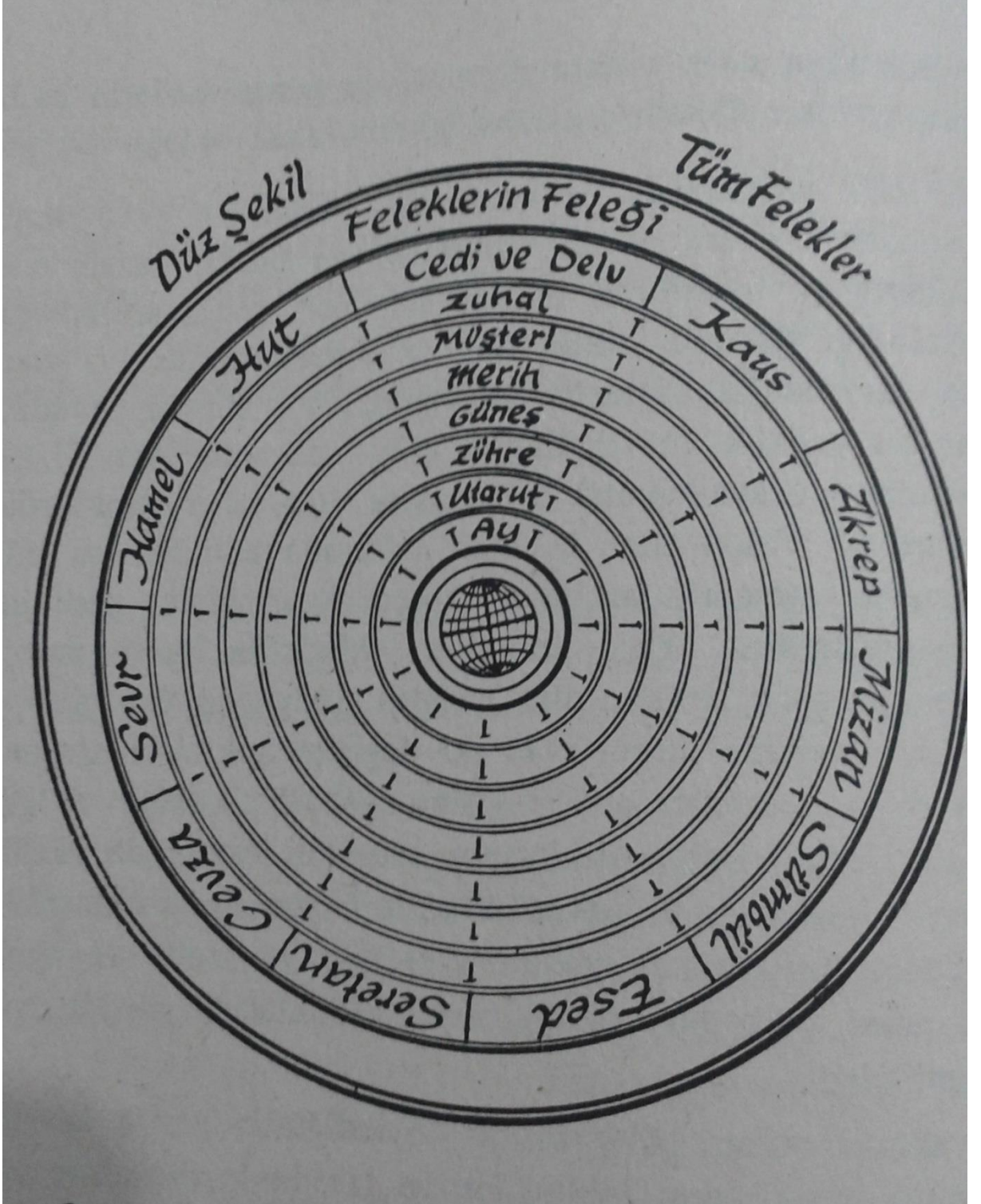
⁶¹ KOCATÜRK, Saadettin (Haz.), "Gülşehri ve Felek-nâme", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/511, s.79, Ankara, 2000.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Mârifet-nâme adlı eserinde bütün gök tabakalarının yapısını cüz'i felekleri feleklerin günlük dönmesini, yönlerini ve yüksek gök cisimlerinin mahiyetlerini şu şekilde kısaca bildirir:

Kâinatın yaratıcısı Allahü Teâlâ eflâk ve anasırı toprağa varıncaya kadar lahana yaprakları gibi iç içe küreler halinde büyüğü küçüğünü her yönden çevreleyip boşluk kalmamak üzere tek küre gibi bütün varlıklar âlemini büyük bir nizam ve hikmet üzere yaratmıştır. Eflâk ve anasırın bu şekilde olduğunu Müslüman ilim adamları ve din âlimlerinin çoğu kabul etmişlerdir. Eflâk, yani felekler, gökler soğan gibi içiçe dokuz tabakadır. Bunlara ecrâm-ı aliyyat veya ecrâm-ı esiriyye denir. Göklerden sonra âlemin merkezine kadar dört tabaka halinde anasır-ı süfliyyat (ateş, hava, su, toprak) vardır. Göklerin en büyüğü Felek-i Atlastır. Cihani her yönden çevreler ve zamanın vakitlerine yardımcıdır. Diğer gökleri hükmü altına alıp yirmi dört saatte bir kere yıldız ve gezegenler ile doğudan batıya doğru döner. Bütün gökler Atlas feleğinin hareketine bağlı olarak döner. Dokuz feleğin sonuncusu Ay feleğidir. Ay feleği semâ boşluğunu ve Dünyayı ve ikisi arasında olanları her yönden çevrelemiş ve anasır-ı erba'a da sırasıyla felek-i Kamer'in altında yer almıştır. Her durumda çevreleyen taraf üst, âlemin merkez tarafı alt kabul edilir. Ayakta duran şahsın başı Ay feleği tarafına, ayağı âlemin merkezi tarafına doğru olduğu açıktır.

Dokuz felek içindekiler saf, parlak ve şeffaf olup saflıklarının çokluğundan bunlara bazen billuri, bazen cemâdi, bazen de âbi demişlerdir. Göklerin ve anasırın aralarında fazlalık veya salt boşluk olmadığında ilim adamları ittifak etmişlerdir. Fakat felek-i a'zâmın ötesini eski hükemâ maddi olmayan bir boyut, kelâm âlimleri ise mevhûm bir boyut olarak tâbir ve tefsir etmişlerdir. Bütün feleklerin (dokuz felek) tâyini, göklerdeki olayların açıklanmasına kâfi gelmeyince astronomi âlimleri yedi gezegenin hareketlerini incelemeye başlamışlar. Gezegenlerin düz giderken birden duraklayıp yavaşladığını, bazen süratlenip, bazen geri döndüğünü, bazen ışıklarının azalıp bazen çoğaldığını, bazen yere yakın bazen uzak olduklarını, Ay ve Güneş tutulmalarının da her zaman aynı olmayıp bazen tam bazen eksik olduğunun görmüşlerdir. Bütün feleklerin içinde Arz'a şâmil olan veya olmayan, merkezleri ve kutupları aynı veya farklı ve incelik ve kalınlıkta aynı veya farklı olmak üzere çeşitli cüz'i felekler kabul etmek ihtiyacını duymuşlardır. Bu feleklere ikinci felek, tedvir feleği gibi isimler vererek bir bedeninin organları gibi düşünmüşlerdir. Şimdi biz O Bedi'üs-semâvât ve'l-

Arz olan Sâni-i Hakim hazretlerinin sanatının inceliğini ve hikmetinin hakikatini anlamak isteyen tâliblere dokuz feleğin tamamını aşağıda gösterilmiştir.⁶²

Şekil 1. Bütün Feleklerin Düzlemsel Şekli

⁶² HAKKI, Erzurumlu İbrahim, "Mârifetnâme", (Ter. Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, s.97-98, İstanbul, 1999.

Bu felekler içinde yalnızca son ikisi yarılp onulmazlar (dertten kurtulmak, iflah olmak). Gezegenlere ait felekler ise yarılp onulabilirler. Bu da insanların burçları üzerine etki eder. Dokuzuncu feleğin iki kutbu vardır ki biz bunlara Kuzey ve Güney Kutbu deriz. Bu iki kutuptan geçtiği farz edilen daireye de muaddelü'n-nehâr (gündüz ortası) dairesi, yani meridyen denilir. Eski bir inanca göre güneş feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görürler. Buna göre Ay; vezîr, Utârid; kâtip, Merîh; başkumandan, Müşterî; kadı, Zühâl; bekçi, Zühre de çalgıcıdır. İlk yedi felekteki gezegen yıldızların insanlar üzerinde hayırlı ve hayırsız tesirleri olur. Bu tesirler o yıldızın etkisinde doğan kişiler üzerinde değişik hâller ortaya koyar. Meselâ, Merîh ile Zuhâl uğursuz, Güneş ile Müşterî uğurlu yıldızlardır. Diğerleri ise bazen uğurlu, bazen uğursuz olurlar. Eski astronomiye göre bu yıldızların yeryüzüne hâkim oldukları aylar, günler ve saatler vardır. Uğurlu saatler ve uğursuz saatler, böylece insanlar ve onların işleri üzerinde etkili olurlar.⁶³

İbn-i Sina'ya göre; evren dokuz küreden meydana gelir; bunlardan sekizi Batlamyus astromisindeki kürelerdir. Dokuzuncusu ise Müslüman astronomlar tarafından eklenen, oluş varlık arasındaki geçişmeyi sembolize eden ve sabit yıldızlar küresinin üstünde yer alan yıldızsız küredir. Her gök (felek), bir veya bir grup melek tarafından yönetilir ve yaratılış hiyerarşisinde kendisinin üstünde yer alan varlık tarafından oluşturulan bir cisimden meydana gelir.⁶⁴

Türklerde astronomik çalışmalar İslâmiyetin kabulünden sonra özellikle 14. ve 15. asırlarda büyük gelişmeler göstermiştir. Bu çalışmaların İslâmiyetin kabulünden sonra gelişmesindeki en büyük etken klasik şiirimizin ilk kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde insana, kendi dışında var olan âlemi gözlemesi, kainattan ibretler alması yaratılışın sırrına vakıf olması yönündeki emirleridir.⁶⁵

Kur'ân-ı Kerim'de Allah(c.c)'ın kudretinin göstergelerinden biri olarak birçok ayette kozmik âlemden bahsedilir. "Semaları ve arzı altı günde yaratan, muhakkak ki sizin Rabbiniz Allah'tır. Sonra arşa istiva etti. Gündüz, onu süratle talep eden (takip eden) gece ile örtülür. Ve güneş ve ay ve yıldızlar O'nun emrine musahhardır (boyun eğmişlerdir). Yaratma ve emir O'nun değil mi? Âlemlerin Rabbi mübarektir, şanı yücedir."(A'raf/54)⁶⁶ "Gökleri ve yeri yaratması ve orada hayvanları çoğaltıp yayması, O'nun âyetlerindedir. Ve O, dilediği zaman

⁶³ PALA, İskender, age., s.150.

⁶⁴ NASR, Seyyid Hüseyin, age., s.263.

⁶⁵ DENİZ, Sabahat, "16. Yüzyıl Bazı Divân Şairlerinin Türkçe Divânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.3, İstanbul 1992.

⁶⁶ Kur'an-ı Kerim, A'raf Sûresi, 54.Ayet.

onları toplamaya kadirdir.”(Şûrâ/29)⁶⁷ “Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesinde insanlara yarar sağlayarak denizde akıp giden o gemilerde, O'nun (Allah'ın) gökten su indirip böylece onunla, ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde, orada bütün hayvanlardan yaymasında, rüzgârların (değişik yönlerden) esmesinde ve yerle gök arasında musahharb (emre amade) kılınmış bulutlarda, akıl eden kavim için mutlaka âyetler (deliller) vardır.”⁶⁸

1.1.1. Eski Tefsir Bilginleri, Mutasavvıflar ve Fizlozofların Kâinatın Yaratılışı ve Gökler Hakkındaki Görüşleri:

“Allah önce kendi nurundan yeşil bir cevher yaratmıştır. Bu cevhere “Cevher-i Evvel”, “Nur-u Muhammed”, “Levh-i Mahfuz”, “Akl-i Külli” ve “Rûh-i izafi” adları verilmiştir. Sonra bu cevhere muhabbeti ile bakınca cevher eriyip su gibi akmış, üste çıkan hâlis özünden “Nefs-i Külli” yaratılmıştır. Daha sonra sırayla melekler, nebîler, velîler, ârifler, âbidler, müminler, kâfirler, cinler, ruhlar, şeytanlar, hayvanlar, bitkiler ve tabiatların ruhları yaratılmıştır. Bu ruhlar her biri kendi mertebelerine göre kendi makamlarına gitmişler, her ruh kendi cinsini bularak makamında kalmıştır. Böylece on dört çeşit ruhun yaratılmasıyla “Âlem-i Melekût”, tamamlanmıştır. Bu âlemin en yücesine “Âlem-i Gayb”, en safına “Âlem-i Ma'ânî” veya “Âlem-i Emr”; en altına “Âlem-i Mücerredât”, en kesifine “Âlem-i Berzah” ve “Âlem-i Ecsâm” a en yakın olanına da “Âlem-i Misâl” adı vermişlerdir.”⁶⁹

Bundan iki bin sene sonra yine kadim iradesine göre cisimler âlemini yaratmayı murad eylediğinde “Cevher-i Evvel” e bir daha muhabbeti ile bakınca cevher tekrar eriyerek dalgalanmaya başlamış, bunun en üst köpüğünden “Arş-ı A'zam” daha alttaki köpüklerden de sırasıyla “Kürsi”, “Cennet”, “Cehennem”, yedi kat sema ve “Anâsır-ı Erba'a (Dört unsur; ateş, hava, su, toprak)” vücuda gelmiştir. Yedi gök ve dört unsurun toplamıyla on beş nevi ile “Âlem-i Mülk” meydana getirilmiştir. Âlem-i Mülk'ün en yüce tabakasına “Âlem-i Ulvi”, “Âlem-i Bekâ” ve “Âlem-i Âhîret”; ortasına “Âlem-i Ecrâm-ı Esîriyye”, “Âlem-i Eflâk” ve “Âlem-i Semâvat”; en alt tabakasına da “Âlem-i Escâm”, “Âlem-i Sufi” ve “Âlem-i Anâsır”, “Âlem-i Kevn ü Fesâd” adı verilir ki bu dünya alemi demektir.

⁶⁷ Kur'an-ı Kerim, Şûrâ Sûresi, 29. Ayet.

⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 164. Ayet.

⁶⁹ ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sâbiteler (Burçlar)”, Türk Dünyası Araştırmaları, s.132, nr. 90, 1994

Melekût aleminin ile Mülk âlemini oluşturan müfredatın toplamı haruf-ı hecayı oluşturan 29 sayısına tekabül ederler. Bu iki alemin müfredatının terkiibinden madenler, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere üç çeşit mürekkep cisimler oluşmuştur.⁷⁰

“Arş su üzerinde iken gökleri ve yeri altı günde yaratandır.”⁷¹ Mealindeki ayete istinaden Arşın su üzerinde bulunduğu tasavvur edilmiştir. Arşın altında dört ayak üzerinde kırmızı yakut renginde “Kürsî”, kendi yeşil zebercet renginde etrafı ise kırmızı yakut renginde “Levh” ve yüz yıllık mesafe boyunda zümrüt renginde “Kalem”i yaratmıştır. Allah Kalem’e yazmasını emredince kıyamete kadar olacak her şeyi “Levh”in üzerine yazmıştır. “Arş”ın altında, “Kürsî”nin karşısında ve “Cennet”in üzerinde beyaz inciye benzer “Sidretü’l-müntehâ” denen geniş bir saha yaratmıştır. Bu saha da Tûbâ denen, kökü sarı altından, dallarının çoğu kırmızı mercandan, yaprakları yeşil zümrütten olup dalları ve meyvaları Cennet köşklerine sarkan bir ağaç ve ayrıca yine bu sahada uzun bir direk ve direğin üzerinde kendisine “Arş Horozu” da denilen çok büyük bir melek yaratmıştır.

“Arş” ve “Kürsî”nin altında ise en yükseği “Adn” cenneti olan sekiz cennet yaratılmıştır. Bu cennetlerin yaratıldıkları cevherler ve adları derecelerine göre şöyledir.⁷²

1.Cennet	beyaz inciden	Dârü’l-Celâl
2.Cennet	kırmızı yakuttan	Dârü’s-Selâm
3.Cennet	yeşil zebercetten	Cenntü’l-Me’vâ
4.Cennet	sarı mercandan	Cenntü’l-Huld
5.Cennet	beyaz gümüşten	Cenntü’n-Na’îm
6.Cennet	kırmızı altından	Cenntü’l-Firdevs
7.Cennet	sarı miskten	Cenntü’l-Karâr
8.Cennet	el değmemiş inciden	Cenntü’l-Adn

Adn Cenneti etrafı surla çevrili bir şehrin ortasında olan bir dağın üzerindeki iç kale gibi, bütün Cennetlerin dahilinde ve ortasında olduğu için hepsinden yüksek ve şereflidir.

⁷⁰ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.133.

⁷¹ Kur’an-ı Kerim, Hûd Suresi, 7.Ayet. 7/54, 10/3, 19/59, 50/38, 57/4. ayetlerde de tekrar edilen göklerin ve yerin altı gün içinde yaratılması altı uzun devir olarak tasavvur edilmekte, ayrıca bu ayet önce arşın, sonra suyun daha sonra da gök ve yerlerin yaratılması şeklinde yorumlanmaktadır.

⁷² ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.133.

Cennetlerdeki nehirlerin çoğunun kaynağı burasıdır.⁷³ “Kevser”, “Kâfur”, “Selsebil”, bu ırmaklardan bazılarıdır.⁷⁴

Beyitte “sekiz uçmak” derken cennetlerin sayısına vurgu yapılmış, vasıl olmak istenenin dost olduğu, dost yok ise sekiz cennetin onun için bir şey ifade etmediğini söylenmiştir. Diğer beyitlerde de yine sekiz cennetin oluşu ve cehennem karşıtlığından yararlanılarak cennet cehennem ilişkisi konu edinilmiştir:

Murâdum sensin iy dost senden özge

Sekiz uçmak hûrî gılman gerekmez (Eşrefoğlu Rumi 38/3)

Dost için nefse murâd virmeyene

Dost sekiz uçmağını erzân ider (Eşrefoğlu Rumi 11/3)

Yedi kat göğün üzerinde ve cennetlerin altında Allah’ın hazinelerinden kinaye olarak “Bahr-i Mescûr”, Bahr-i Rakk-i Mensûr”, “Bahr-i Maksûm”, “Bahr-i Kamkâm”, “Bahr-i Hayvân” olmak üzere altı deniz bulunur.⁷⁵

Bunların altındaki yedi kat göğün yaratıldıkları cevherler, adları ve koruyucu meleklerinin adları şöyledir:

7. kat gök	kırmızı yakuttan	Aribâ	Rakyâil
6. kat gök	yeni inciden	Rak’a	Kamhaîl
5. kat gök	kırmızı altından	Dinekâ	Semhâil
4. kat gök	beyaz gümüşten	Erkâlûn	Kakâil
3. kat gök	sarı yakuttan	Mâun	Safdâil
2. kat gök	kırmızı yakuttan	Kaydûm	Mihâil
1. kat gök	yeşil zebercetten	Berkia	İsmâil

Bu yedi kat gök iç içe girmiş yedi çadır gibi olup yeryüzünü çevreleyen iç daireler şeklindeki sekiz Kaf Dağı’ndan yedisi üzerinde bulunurlar. Sekizinci dağ dünya semasını çevreler. Yedi kat göklerin altında yer alan dünya semasının altında ona bitişik olarak bir su deryası daha bulunur ki bunun dalgaları Allah’ın emriyle hava üzerinde öylece durur ve bir damlası havaya karışmaz. Güneş, Ay ve yıldızlar bu derya üzerinde balıklar gibi yüzerler. Bu

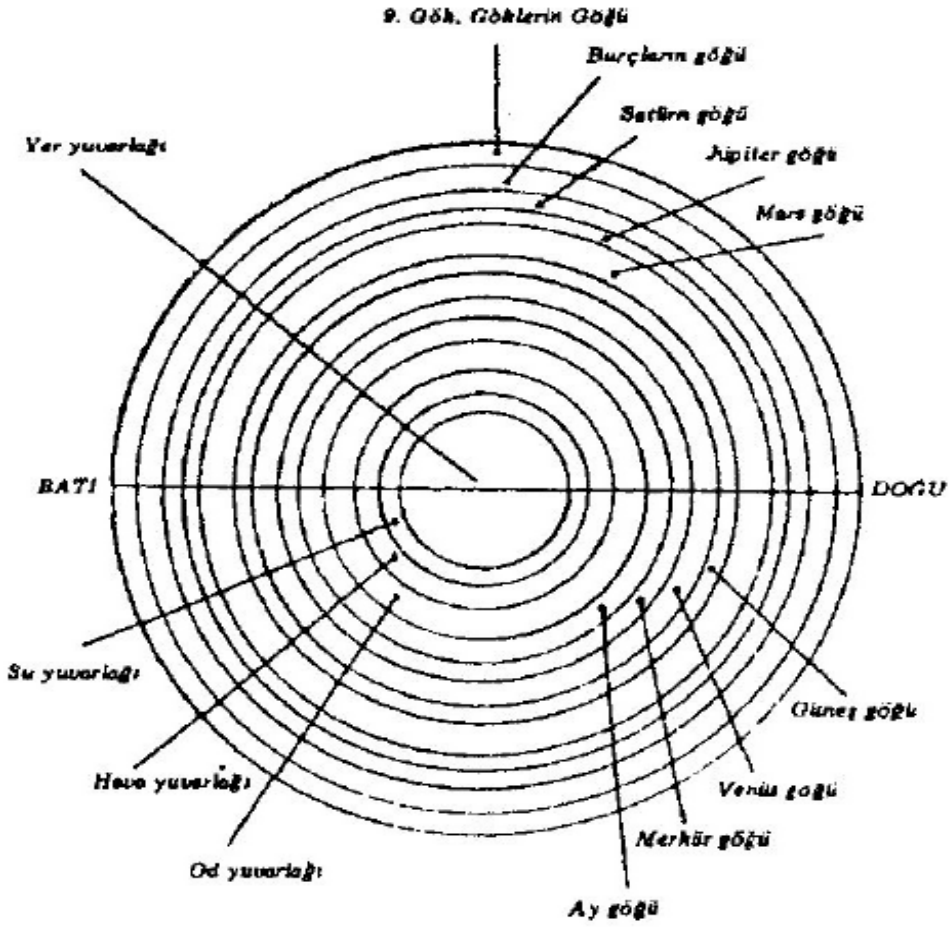
⁷³ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.24.

⁷⁴ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.134.

⁷⁵ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.134.

deryanın altında bulunan latif havadan sonra “Bahr-i Mekkûf” denen içinde binlerce çeşit varlığın yüzdüğü diğler su deryası vardır. Yağmur taneleri buradan semaya indirilir. Bunun altında kar ve dolunun bulunduğu dağlar yer alırlar. Güneş ve yıldızların ışıkları çok kuvvetli olduğundan yukarıda sıralanan su deryaları, kar ve dolu dağları, latif hava bulutları onların dünyamıza gelmesine engel teşkil etmezler. Zaten bu kadar engel bulunmasa güneşin hararetine dayanılmazdı. Nihayet yukarıda sözü edilen yeşil cevherin erimiş sıvısının latif kısmından bütün bunlar yaratıldıktan sonra, geriye kalan kesif bulanık köpüğün donmasıyla da yeryüzü oluşmuştur. Daha kısa ve yaygın bir inanışla Akl-ı Küll pasif bir kabiliyet olan Nefs-i Küll’ü meydana getirmiştir. Bu ikisinden dokuz gök (Atlas, burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarid ve Ay gökleri) meydana gelmiştir. Bu göklerin dönüşü unsuru ve dört tabiatı ortaya çıkarmış, göklerle unsurların birleşmesinden de cansızlar, bitkiler ve canlılar (maden, nebat ve hayvanat) vücut bulmuştur. Nasîrû’d-dîn et-Tûsî’nin el-Muhtasar fi İlmü’t-tencîm ve Ma’rifetü’l-takvîm’inin Ahmed’i Dâi tercümesinden alınan şu şemadad felekü’l-eflâk, burçlar göğü (sabiteler), seyyareler, bunların sıralanışı ve yer küreden önce yer alan su yuvarlağı (Bahr-i Mekkûf) gösterilmnektedir.⁷⁶

⁷⁶ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.135.

Şekil 2. Felekü'l-Eflâk, Burçlar Göğü (Sabiteler), Seyyareler, Bunların Sıralanışı ve Yer Küreden Önce Yer Alan Su Yuvarlağı (Bahr-i Mekkûf).⁷⁷

1.1.2. Felek ve Feleğin Varlıklar Üzerindeki Etkisi:

Kısaca anlatılan bu kozmik sisteme göre, gök katlarındaki bütün felekler hiç durmadan dönerler. Bu yüzden bütün varlıklar sürekli bir değişim içinde her an bir oluş ve bozulmaya (kevn ü fesat) sahne olurlar. Feleklerin bu dönüş ve değişmelerinin varlıklar üzerinde etkili olduğuna inanılır. Başta insanlar (fiziksel ve psikolojik yapı olarak) sonra hayvanlar, bitkiler ve madenlerin hemen hepsinin oluşum, gelişme ve değişmelerde büyük rol oynadığı kabul edilir.⁷⁸

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme adlı eserinde bu bahis şu şekilde geçer: "Hikmet ve astronomi ilmi sahipleri ittifakla bildirmişler ki, Ay feleğinin, yani Dünya semasının altında ateş küresi, onun altında hava küresi, onun altında su küresi, onun altında

⁷⁷ ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, 1994, age., s.135.

⁷⁸ ERDOĞAN, Kenan, "Fuzuli Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.2, Adana, 1989.

toprak küresi vardır. Toprak küresi hepsinden aşağıda ve sudan ağırdır. Ateş tabakasının havanın üstünde olmasına delil, ateşin dumanı ile beraber yukarı tarafa yükselip, görüldüğü gibi aslına meyli edip dönmesidir. Hava tabakasının suyun üstünde olmasına delil, su dolu bir havuza daldırılan şişirilmiş balonun üste çıkmasıdır. Su tabakasının toprağın üstünde olmasına delil, suyun suyun üstüne konan taş veya demirin hemen batmasıdır. Toprak tabakası, suyun ve bütün eşyanın en aşağısındadır.

Tabakalarında duran bu anasır-ı erba'a, derece derece birbirlerine çevrilirler. Şöyle ki ateş, zamanla ateş şeklini terk edip, hava şekline girerek ateş havaya çevrilir. Hava da yavaş yavaş toprak şeklini benimseyip toprak olur. Toprak da ateş şekline girerek ateş olur. Bu şekildedeki değişmeye uğrayan anasır-ı erba'a bir şekilden diğer şekile girerek yine kendine dönerler. Anasırın bu şekil değiştirmesine istihale (başkalaşma) denir.”⁷⁹

Hakk Teâlâ'nın emir ve tesiri ile gökler ve yıldızlar dönüp hareket ederek anasır-ı erba'ayı birbirine karıştırıp yoğurmuşlardır. Böylece, önce madenler, sonra bitkiler, daha sonra hayvanlar meydana gelmiştir. Hayvan kemalini bulduğunda insan zahir olmuştur. Bu bileşik cisimlerin dört mertebesi arasında, yani maden, bitki, hayvan ve insan arasında aracı bileşik cisimler de vardır. Madenler ile bitkiler arasında vasıta ve geçit olan mercandır. Çünkü mercan katılığa taş gibidir. Bitki gibi zerre zerre denizin dibinden bitip suyun yüzünden yukarı çıkıp kurduğunda sert olur. Bitkiler ile hayvanlar arasında geçit hurma ağacıdır. Çünkü o bitki olmasına rağmen hayvan gibi erkeğine yakın olmadıkça (döllene olmayıp) neticesi hurma olmaz. Başını kestiklerinde helak olup, kuruyup, yaprak ve meyvesi kalmaz. Hayvanlar ile insanlar arasında geçit olanların en açığı maymundur. Çünkü bütün organları kıl ve kuyruğundan başka, dışı ve içi insana benzer. Mercan, hurma ağacı ve maymun gibi maden, bitki, hayvan ve insan arasında geçit olanların varlıklarındaki hikmet, her birinin kendi mertebesi aşağısından son yükseklik derecesine ulaşması, varlıklardaki mertebelerin o silsile yoluyla tertib edilmesi ve insanlık mertebesinde nihayet bulmasıdır. Zamanın devretmesinin tamamlayıcısı ve cihan varlıklarının özü insanın var olmasıdır. Yedi yüksek babanın (eflâk) ve dört aşağı ananın (anâsır-ı erba'a) ve üç bileşik cisimlerin (mevâlid-i selâse) neticelerinin özü insan bedenidir. Belki iki cihandan sebep ve gaye, ancak hezret-i insandır. Gökler, basit ve bileşik cisimler, hepsi insanın kabuğu, zarfı ve kabıdır. İnsan hepsinin iliği ve özünün özüdür. Bütün eşya insana hizmet etmektedir. İnsan hizmet ve ikram edilendir. Aziz, şerif ve muhteremdir. Çünkü o hepsinden güzel ve bilgilidir.⁸⁰

⁷⁹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.56.

⁸⁰ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.58.

1.1.3. Felek-İnsan İlişkisi:

Hakk Teâlâ'nın emir ve tesiri ile gökler ve yıldızlar dönüp hareket ederek anasır-ı erba'ayı birbirine karıştırıp yoğurmuşlardır. Böylece, önce madenler, sonra bitkiler, daha sonra hayvanlar meydana gelmiştir. Hayvan kemâlini bulduğunda insan zahir olmuştur.

Gökler dönerken, yıldızları ve burçları da beraberinde döndürmektedirler. İşte dönüş, insanların hayatları üzerinde önemli rol oynarlar. Örneğin; ilk yedi felekteki gezegen yıldızların insanlar üzerinde hayırlı ve hayırsız tesirleri olur. Bu tesirler o yıldızın etkisinde doğan kişiler üzerinde değişik haller ortaya koyar. Mesela, Merih ile Zühal uğursuz, Güneş ile Müşteri uğurlu yıldızlardır. Diğerleri ise bazen uğurlu bazen uğursuz olurlar. Eski astronomiye göre bu yıldızların yeryüzüne hâkim oldukları aylar, günler ve saatler vardır. Uğurlu saatler ve uğursuz saatler, böylece insanlar ve onların işleri üzerinde etkili olurlar. İnsanlar da bu saatlerde başlarına gelenler için şikayet veya şükür ederler.⁸¹

Yıldızların insanlar üzerinde etkili olduğuna dair inanış oldukça yaygındır. Bunun neticesidir ki ilm-i tencim, ilm-i nücûm, ilm-i heyet gibi isimlerle de ifade edilen burç ve gezegenlerin durumlarına göre gelişen eski bir astronomi ilmi vardır. Bu ilme göre, eskiler yıldızların hareket ve durumlarından birer anlam çıkarırlardı. İlk defa Babil'de yıldızlara tapan Nebatiler tarafından ortaya konan bu ilim her bir yıldızın isim bulunarak ortaya çıkmıştır. İlm-i nücuma dair birçok eser yazılmıştır. Saraylarda müneccimbaşılık mevkiî kurulmuş ve eski hayat sistemi içinde ilm-i nücum çok rağbet görmüştür. Müneccimbaşılar yapılacak küçük-büyük tüm işler için (savaş açmaktan ev yapmaya dek) bir eşref saati (kutlu saat) ararlardı. Yıldız ilminin esasını yedi gezegen (seyyare) ile on iki burç oluşturur. Yıldız ilmine göre her insan, hayvan, bitki ve maden, bir yıldızın etkisindedir. Gezegenlerin her birinin duygu, ahlak, huy ve sağlık üzerinde etkileri vardır.⁸²

Seyyid Hüseyin Nasr, İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş, adlı eserinin İhvan-ı Safa ile ilgili olan bölümünde, İslâm dünyasında hem felsefi görüşe dayanan hem de zamanın bütün ilimlerini içinde barındıran ansiklopedi niteliğindeki İhvan-ı Safa Risaleleri'nden bahseder, burada gök cisimleri ve insanın yaratılışı üzerinde ki benzerliklere dikkat çeker ve bizlere bunu şöyle nakleder:

“İhvan, içinde insanın kozmik yönü ile onun evrenle olan mütekabiliyetinin ortaya konulduğu şaheser bir manzara çizerek, benzerlik alanını, evrenin tümünü de içermek üzere

⁸¹ PALA, İskender, age., s.150.

⁸² PALA, İskender, age., s.230.

genişletiyor. Onlara göre insan nefsi, bütün vücudu, insanlar, cinler ve meleklerin bütün evrende dolaşması gibi dolaşır. Vücudun dokuz cevheri göklerin dokuz sayısına tekabül eder. Kemik, beyin, kas, damarlar, kan, deri, tırnaklar; aynı gökler (felekler) gibi bir biri üzerine sıralanmışlardır. Vücuttaki on iki delik ise burçların on iki kuşağına tekabül eder; iki göz kulaklar, burun delikleri, meme uçları, ağız ve göbek deliği, boşaltım kanalları. Etkileri dünyevi bölgeyi yöneten yedi gezegen ise vücuttaki yedi güce tekabül eder. Çekicilik (attraction), duyum alma, sindirim, boşaltım, beslenme, uyuma ve hayal kurma ve yedi ruhsal güce tekabül eder. Beş duyu, konuşma ve akli meleke. Beş duyu beş hareketli gezegene, konuşma gücü Aya ve akli meleke de her şeyi aydınlatan Güneşe tekabül eder. Nasıl Ay ışığını Güneşten alıp yirmi sekiz mansiyon üzerine yansıtırsa, konuşma gücü de, gücünü akli melekelerden alır ve Arap alfabesinin yirmi sekiz harfi sayesinde kendini aktarır. Hatta vücuttaki rahatsızlıklar bile kozmik birer tekabüliyet sahibidir. Fiziksel bir rahatsızlık, bir organın işlevinde eksiklik veya insan vücudundaki fazlalıkları dışarı atan kanallarda bir bozukluk bir gök cisminin sönmesi gibidir. Aşağıda vücudun çeşitli bölümlerinin rahatsızlığı ve gezegenler arasında kurulan bir tekabüliyet yer almaktadır.

Gözler	Jüpiter
Kulaklar	Merkür
Burun delikleri ve göğüs uçları	Venüs
Boşaltma organları	Satürn
Ağız	Güneş
Göbek deliği	Ay

İnsan vücudunu göklerle karşılaştırdıktan sonra İhvan, daha önceki teşbihle çatışmaksızın, onu dünyevi bölge ile karşılaştırır ve her şeyin birbiri ile olan ilgisinin başka bir yönünü sunar. Bu şekilde karşılaştırılınca, vücudu oluşturan dört bölüm (baş, göğüs, uyluk, uyluktan ayağa) dört elemente tekabül eder. Buharın toprağı terketmesi gibi, balgam ve tükürük gibi sıvılar vücudun çeşitli deliklerini terkeder.”⁸³

1.1.4. Felek-Kader İlişkisi, Feleğin Zalimliği, Felekten Şikayet:

Dünyayı dokuz felek çevreler. Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan bütün felekleri saran en büyük, en yüksek felektir ki felek-i atlas, felek-i azam gibi adlarla da anılır. Atlas

⁸³ NASR, Seyyid Hüseyin, age., s.118.

feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir, doğudan batıya doğru olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki tür hareketi vardır. Biri Atlas feleğiyle birlikte doğudan batıya diğeri ise bunun tersi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikametinde dönmeye zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerinde şikayet etmenin nedeni budur. “Kahpe felek, döneke felek” gibi şikayetlerin aslı da dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşü nedeniyledir. “Kambur felek” tabiri feleğin sırtının değirmi oluşundandır. Dokuzuncu felekten sonra Allah ilminin başlaması, insanların kaderlerinden dolayı ettikleri şikayetleri bu feleğe yüklemelerine neden olmuştur.⁸⁴ Edebiyatta felek daha çok şikâyet yerine kullanılır. Ancak bazı birleşik sıfatlarda da bu kelimenin müspet anlamlarda kullanıldığını görürüz. Felek-câh, felek-pâye, felek-meşreb, felek-refât, vs. gibi. Eflâk çerh, gerdûn, sipihr, semâ, asumân ve gök gibi eşanlamlısı sayılabilecek kelimelerle söz konusu edilen felek, divân şâirleri tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. Sevgili, felekten bile yüksek değerdedir. Felek ancak onun sarayı olabilir. Âşığın çektiği acı ve ızdıraplardan dolayı ettiği âh ve figanlar da felekler kadar sonsuzdur. Hatta onları doldurur ve aşar. Bazen bu ateşli âhlar felekleri ateşe verir. Âşığın çektiği ızdıraplar karşısında bazen felek ağlar. Felekte meydana gelen yıldırım, şimşek, gök gürlemesi gibi olaylar da beşeri olaylarla ilgili olarak gösterilir. Feleğin aldığı renkler dolayısıyla bazen pirûze, çini minâreng, sürh-âb gibi deyimler kullanılır. Dönüşüyle felek “sergerdân” olarak nitelendirilir. Tâk, kubbe, günbed, kemer, tennûr, dürc, tas, çenber, bostan, sâyebân, çâder, perde, âyine, pîr, mihmân-hâne, dev, bi-karâr, karı, kasr, saray, taht, meydân vs. kelimelerle birer ilgi nedeniyle birlikte kullanılan felek, ihtiyarlığı, dönekeliği, kimseye yâr olmaması, kahpeliği gibi özelliğiyle daha çok şikâyetlere neden olur.⁸⁵ Şansı kendisinden bilip şanssızlığı karşısında suçlayacak bir nesne arayan insan, etrafında olup biten her şeyin, özellikle de olumsuz durumların sorumlusu olarak feleği görmüş ve sürekli ondan şikayet etmiştir.

Kaza ve kadere itiraz edemeyen şâirler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara isnâd, ruhî tezahürlerini böylelikle izhâr etmişlerdir. Astronomi felekiyat ilmince gökler bir mihver üzerinde dönmektedirler. Fakat bu dönüş şarktan garba, yani tersinedir. Bu cihette çarh-ı kecrev, çarh-ı gerdûn, çarh-ı çep-endâz gibi tâbirler çok kullanılır. Ve aksine dönen, aldatan

⁸⁴ PALA, İskender, age., s.149

⁸⁵ PALA, İskender, age., s.149-150.

manalarındadır. Felekten şikâyet etmeyen bir şâir yoktur.⁸⁶ Feleğin şikayete konu edilmesinin en büyük nedenlerinden biri de dokuzuncu felek yani atlas feleğidir. Çünkü diğer feleklerin dönüşü batıdan doğuya olduğu halde dokuzuncu feleğinki tam aksi yöndedir ve diğer felekleri de bu yönde dönmeye zorlar, bu da şairlerce en büyük şikayet gerekçesi olarak görülmüştür.

Eski astronomi inanca göre insan, doğum anında hangi yıldızın tesirinde kalırsa, yıldızın durumuna göre bahtı açık veya kapalı olur. Eğer uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa o insan için “yıldızı yüksek”, “yıldızı parlak”, “bülend ahter” gibi tabirler kullanılır. Beyitlerde yarın yıldızı o kadar yüksektir ki güneş onun eşliğinde kulluk eder.

Eğer nahs (kutusuz) bir yıldızın tesirinde doğmuşsa o insan için “bed-baht”, “baht-ı siyah” gibi ifadeler kullanılır. Bu kişinin hayatı boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşır mutsuz olacağına inanılırdı.⁸⁷ Bu inanış da feleklerle insan kaderi arasındaki bağa dikkat çekmektedir. İnsan kaderinin önceden belirlenmiş olduğunu ve kişinin belirlenen bu kader üzerine iyi ya da kötü huylarla, olumlu ya da olumsuz özelliklerle donatılmış olduğuna işaret eder.

Felekler yani gökyüzü daima hareket halindedir ve şekil olarak da kubbeye, düz bir satıh halinde bakınca daireye benzer. Gök cisimlerinin hareketleri de bu daire üzerinde gerçekleşir. Şairler genellikle bu dönüşle kendi kaderleri arasında ilgi kurar. Bu ilgi divan şiirindeki yaygın bir kabulden, etkileri günümüzde hala devam eden eski astroloji anlayışından kaynaklanmaktadır. Sümerlerden Antik Yunan kültürüne kadar bütün geçmiş kültürlerde yaygın olan ve bilahere kültürel etkileşmeler neticesinde İslâm dünyasında da intikal eden bu tasavvura göre gök cisimlerinin insanların kaderleri üzerinde etkileri vardır. Bu etki yedi gök tabakasında sıralanan seyyarelerde bunları kuşatan sekizinci gök tabakasının sabit yıldızlarından yani burçlardan gelmektedir. Kimisi uğurlu kimisi uğursuz kabul edilen bu yıldız ve burçlar, içinde buldukları tabakaların birbirinin aksi istikametteki hareketi dolayısıyla devamlı konum değiştirmektedirler. Bu esnada uğurlu yıldız ve burçların yan yana geldiği zamanlar onlarla ilgili insanın kaderindeki şans devrelerini, buna karşılıkuğursuz yıldız ve burçların yan yana geldiği zaman dilimleri ise şanssızlık dönemlerini teşkil eder.⁸⁸ Bu ilgi neticesinde görülür ki felek, daha çok kader manasında kullanılmış ve feleğin her dönüşü yeni bir felaketin habercisi olmuştur.

Genel olarak felekle ilgili olumsuz ifadeler kullanılsa da bazen de olumlu ifadeler görmekteyiz. Bu ifadelerin geneli feleğin üstünlüğünün kabul edildiği, felekten gelen her

⁸⁶ ONAY, Ahmet Talat, age., s.209.

⁸⁷ DENİZ, Sabahat, age., s.109.

⁸⁸ OKUYUCU, Cihan, Gazel Bahçesi, Sütun Yayınları, s.63, İstanbul, 2011.

şeyde bir hikmet olduğu düşüncesine dayanır. Aynı zamanda dini faktörlerin de etkisi büyüktür. Çünkü İslâm inancında isyan etmek haramdır. Bu nedenle her şeyin Allaha geldiğini düşünerek başlarına ne gelirse gelsin kabullenen şâirler feleğe üstünlük vasfı da yüklemişlerdir. Feleğin üstün olduğu düşüncesinin bir nedeni de meleklerin gökte olduğu inancıdır. İslâm inancına göre melekler göklerde dir. Dolayısıyla felekler onların mekânı ve âşiyânıdır.⁸⁹ Mirac hadisesi sırasında da Peygamberimiz her katta meleklerle sohbet etmiş ve onlar da efendimizin Mirac'ını kutlamışlardır.

Burada insanların yaratılış bakımından melekler ve diğer varlıklardan üstün kabiliyetlerle donatıldığı ifade edilmiştir. Eşrefoğlu Divanı'nda melek konusu, önemli dini kaynakalarda ki ifadelerle çelişmez. İslâmi kaynaklara göre dokuz felek sakinleri şeklinde tasavvur edilen melekler umumiyetle gökyüzündedirler.⁹⁰

Aşağıdaki beyitte meleklerin çağrışıp insanları dilemesi meleklerin Hz. Âdem'e baş eğmesi hadisesi hatırlatılmıştır:

Çağruup seni dilerler gökteki ferîşteler

Zîra kudret haznesisün din ü iman sendedür⁹¹ (Eşrefoğlu Rûmi 34/4)

Meleklerin Hz. Âdem' e secde etme hadisesi başka bir beyitte de şöyle ele alınmıştır:

Görürsün sureta “âdem benüm emrümdedir” âlem

Felekler ü melekler hep bana mahkûmdur ins ü can (Eşrefoğlu Rûmi 85/7)

Aşağıdaki beyitte meleklerin nurdan yaratılmış oldukları ve yüksekte bulunmaları bu yüzden de değerli oldukları vurgulanmıştır:

Perisin ya beşersin ya ferîşte

Ki cismün nur ile olmuş sirişte⁹² (Ahmed-i Da'i, 116-85/1)

Âh ifadesi, divan şiirinde aşkın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. “Âh” denildiği zaman, ağızından bugünün göğe doğru yükselmesi nedeniyle “mazlumun ahı yerde kalmaz/çıkarmaz aheste aheste” atalar sözüne konu olmuştur. Böylece âh

⁸⁹KUL, Nuray, “16.Yüzyıl Şâirlerinde Felek Kavramı” Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 34, Ordu, 2015

⁹⁰GÜNEŞ, Mustafa, Eşrefoğlu Rumi Divanı İnceleme-Karşılaştırmalı Metin, s.6, Ankara, 2000.

⁹¹Tüm örneklerde kasideler K, gazeller G harfiyle belirtilmiştir, ilk sayı manzumenin eserindeki numarasını, ikinci sayı da beyit numarasını göstermektedir.

⁹²Ahmed-i Da'i'ye ve Hamdullah Hamdi'ye ait örneklerde ilk sayı sayfa numarasını, ikinci sayı manzumenin eserindeki numarasını, üçüncü sayı da beyit numarasını göstermektedir.

ateşi gökte yükselir ve Allah katına ulaşır. Aşık bazen öyle ateşli bir ah eder ki onun ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar. Nitekim, bu nedenle parlamaktadır. Âh, bazen oka benzetilir ve bedduaanın kısa zamanda yerini bulacağına işaret edilir. Bazen de bu ok ile sevgili denen keklik avlanmış olur. Yerine göre âh namludan fırlayan bir top gibidir, heryeri yerle bir eder. Bazen bir bayrak olur, göklere çekilir. Bazen rüzgârın önüne katılıp sevgiliye aşğın durumunu anlatan bir tercüman olur. Ateşli ahların tesiri sevgilinin demir ve taş gibi olan gönlünü yumuşatır. Yine bu ateşler ile sevgilinin mahallesi tutuşacak ve aşğınm gözyaşları seli ie söndürülecektir. Âh, sabahlara kadar sürer ve hatta bazen sabah ezanı sanılıp halkı uyandırır. Bütün bunlar karşısında sevgili yine kayıtsız kalır ve aşğa yüz vermez. Bu onun için gurur okşayıcı bir durumdur, devamını arzular. Âhın en önemli sebebi sevgiliye kavuşmamak ve onun özlemini duymaktır. Oysa küçük bir ihtimal ile aşık sevgilisine kavuşacak olsa bu ahlar yine devam eder. Çünkü aşık bu defa da ayrılık anını düşünerek ah edecektir. “Âh” Arap harfleriyle yazıldığı zaman güneş ile güneşin yaydığı ışınlarla benzetilir. Benzetmede, he harfi güneş kursunu, elif ise ışınları karşılar.⁹³

Yine söz konusu âh o kadar kuvvetlidir ki kâh gökyüzünü tersine döndürür kâh kıvılcımlarıyla arş horozunu kebab edip yere düşürür. Kâh şöyle eder, kâh böyle eder. Bu âh, içinde kıvılcım ve alevler barındıran bir duman sütunu olarak tasavvur edilir. Ahın dumanı gündüzü geceye dönüştürüp gök cisimlerini söndürürken dumanın içinde parlayan kıvılcımlar sönen gök cisimlerinin yerini doldurur.⁹⁴

Mesîhî beyitte âhı alevli, dumanlı olarak tahayyül etmiş ve sevgilinin aşk ateşiyle daha çok âh çekseydim havada uçan kuşlar bu âhın ateşiyle döne döne kebâb olurdu diyerek çektiği aşk acısının ne denli büyük olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Sûz ile âh edeydim eğer haddeden ziyâde

Kuşlar kebâb olurdu döne döne hevada (Mesîhî, G.235/1)

“Ey güzellik burcunda güneş olan, beni yakma bilirsin ki benim âhımın dumanı yerde kalmaz.” diyen Necati Bey, aşğın ateşli âhının yerde kalmayıp felekler aşacağı yönündeki tasavvur ortaya koyulmuştur:

Ey güzellik burcına horşid olan yakma beni

⁹³ PALA, İskender, age., s.10.

⁹⁴ OKUYUCU, Cihan, age., s.18.

*Yerde kalmaz çün bilirsin dūd-i ahı kimsenin*⁹⁵ (Necati Bey, G.300/6)

Zühre yıldızı saz çalar şarkı söyler, aşğın ahı Zühre ile beraberdir fakat saz çalıp şarkı söylemenin yanında ahın yeri yoktur. Durum böyle olunca aşık sesini yine sevgiliye duyuramaz. Buradan hareketle şair: “Âhım, gökyüzünde zühre yıldızı ile aheng içinde, ben âh ediyorum o saz çalıp söylüyor. Fakat talihin kötülüğüne bak ki o ay yüzlü sevgili hala beni duymuyor.” diyerek feleğin kendine ettiği kötülüğe beyitte yer verir:

Ahum felekde Zöhreye âheng ider veli

*Gör tali ’üm ki dinlemez ol meh-kila henüz*⁹⁶ (Ahmed Paşa G.118/2)

Beyitte aşğın âhının göklere eriştiği vurgulanmaktadır:

Eflâke irdi ahı Nizaminün ey acep

Niçün işitmez ol meh-i hurşid-menzilet (Karamanlı Nizâmî G.4/5)

Beyitte “Ey felek, Oğuz Han’ın derdi canımı ateşlere attı, senin elinden yakamı yırtıp nasıl âh etmeyeyim” diyerek şair âh yakasını yırtarak derdinden âh vah ettiğini anlatır:

Yakamı yırtıb elinden nicesi ah itmeyim

Cânımı odlara atdı derd-i Oğuz Hân, felek (Cem Sultan, K.5/8)

Âh ile ışık yani göğün aydınlanması arsında kurulan münasebet, klasik şiirimizde aşğın gönlünden çıkan ahın bir alev veya duman şeklinde göğe yükseldiği düşüncesi itibariyledir. Beyitte seher vaktinde havanın ağarması aşğın ah kıvılcımının ışığından, gece gökyüzünün kararması da aşğın kara olan âh dumanlarının göğü kaplamasından dolayı vuku bulduğu anlatılmıştır:

Her sehergah od düşer eflâke ahımdan benim

*Her gece âlem dolar dud-ı siyahımdan benim*⁹⁷ (Şeyhî G.126/1)

Avnî aşağıdaki beyitinde yine benzer ifadelerle, aydınlık ve âh kıvılcımı arasındaki ilişkiden, gözyaşlarını yıldızlar gibi akıttığım, ahımın ateşli dumanını da samanyolu gibi göğe yükselttiğim halde, o ay yüzlü güzelden bir zerre sevgi şefkat görmedim, şeklinde bahsetmiştir:

⁹⁵ Çalışmamızda Necati Bey’e ait örnekler için şu kaynaktan faydalanılmıştır: Necati Bey Divanı, Tercüman 1101

⁹⁶ Çalışmamızda Ahmet Paşa’ya ait örnekler için şu kaynaktan faydalanılmıştır: Ahmet Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri (haz: Turgut Karabey), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

⁹⁷ Çalışmamızda Şeyhî’ye ait örneklerde şu kaynaktan faydalanılmıştır: Şeyhi (haz. Turgut Karacan), Deniz Kültür, Samsun, 2005.

Bir zerre mihr görmedüm ol mahdan veli

Eşküm sitare eyledüm ahumu kehkeşan (Avnî, 60/5)

Şair âhının ne denli kuvvetli olduğunu feleklere ulaşacak kadar yükseklerle çıktığını söyler.

Her gice şem-i ruhum yâdına âh eyleyicek

Ahım odu sanme-a kubbe-i eflake düşer (Cem Sultan, G.58/6)

Bütün âlemin bağırını kan kılan felek benim âhımı ve feryadımı işitse, bağırı kan olur.

Felek kim barça alemnüing kılur kan bağırını her dem

İşitse, bağırı kan bolgay mening ah u figanımı⁹⁸ (M. Sekkâki, 244-XXXIX TK /10)

Aşığın göğe yükselen âhi ile şekil ve yükseğe çıkma özeliği bakımından kullanılan merdiven arasında bir benzerlik kurulmuştur:

Göklere çık var sitarenle cidal eyle diyü

Dud-ı ahım yeryerin çarha diküpdür nerdüban (Mesîhî, K.14/20)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin siyah ah dumanları göğü kaplar ve gündüzü geceye çevirir, gece de güneşin olamadığı ayın görüldüğü vakittir, yani siyah dumanlar göğü kaplayınca sevgilinin ay yüzü ortaya çıkar:

Dolsa âlem çok degül dud-ı siyahumdan benüm

Mihr görmen zerrece gün yüzlü mahumdan benüm⁹⁹ (Avnî, 51/1)

Burada aşığın gönlünden gelen ateşli âhin feleklere uluşup felekleri tutuşturduğu tasavvuru kullanılmıştır.

Çıkalı göklere ahım şereri döne döne

Yandı kandil-i sipihrin ciğeri döne döne (Necati Bey, G.472/1)

Aşağıdaki beyitlerde âh kavramının farklı şairlerce benzer ifadeleri kullanarak ele aldıkları görülmektedir:

Her seher yâ Rab dip ilgimni kötersem yıglayu

⁹⁸Mevlâna Sekkâki'nin örneklerinde ilk sayı sayfa numarasını, ikinci sayı manzumenin eserdeki numarasını, üçüncü sayı da beyit numarasını, TK Taşkent Kolyazmaları Kütüphanesi Nüshasını, BM British Museum(Londra) nüshasını göstermektedir.

⁹⁹Çalışmamızda Avnî'ye ait örneklerde şu kaynaktan faydalanılmıştır: Fatih Divanı ve Şerhi (haz. Muhammet Nur Doğan), Yelkenli Yayınevi, İstanbul, 2009.

Örtenür âhim otından firuzi revak¹⁰⁰ (Lutfî, 93-116/4)

Âhum göğe çıkmasun felekleri yakmasun

Melekleri yakmasun aman Allahûm amân (Eşrefoğlu Rumi 93/2)

Felekde odlara yakmağa harmen-i mâhı

Seherde sıdk ile candan irişen ah yeter (Cem Sultan, G.59/4)

Aşağıdaki beyitte feleğin baht anlamı kullanılmıştır, bahtın kötülüğü feleğe bağlanmıştır, hal böyleyken şair padişahın kendisinin gözünün yaşını silmesini ister:

Husreva çarh-ı sitem-gar Necati kulunu

Ağlatır damen-i rahm ile gözü yaşın sil (Necati Bey, K.14/35)

Şair feleğin dönüşünün her seferinde kendisine cefa getirdiği söylemiş ve bu cefayı da taşa benzetip onlardan kendine mezar taşı yaptığını ifade etmiştir:

Cünun sahrası içinde felekde başuma yağın

Cefa taşlarını cem' eyledüm seng-i mezar etdüm (Avnî, 55/4)

Aşağıdaki beyitte darü'l-emân sığınılacak yer demektir. Eskiden suçlular veya düşmanlarının intikamından korkanlar mabedlere veya ünlü ve nüfuzlu kimselerin evlerine sığınırldı böyle olan yerlere de *Darü'l-emân* adı verilirdi. Felek ile hisar arasındaki ilişki de buradan gelmektedir. Âlem iç içe dokuz kat felekten meydana gelmiştir ve bu yönüyle hisara teşbih edilmiştir:

Ahdünde kimse eylemesin çarha iltica

Darü'l-emânda olana hacet değil hisar (Necati Bey, K.6/32)

Rakip divân şiirinde önemli unsurlardandır. Rakip âşığı sevgiliden ayırır. Bu nedenle istenmeyen karakterdir ve aşığın baş düşmanıdır. Felek, burada rakiple bir olup aşığa zulmeder, aşığın gönlü harabeye döner:

Seni yıkmak dileyüp yaptı rakibüng evini

Feleküng işi harab oldı gönül döne döne¹⁰¹ (Hamdullah Hamdi, 205-CLIII /4)

Bir başka beyitte, bülbülün ötüşü aşığın âhına benzetilmiştir:

¹⁰⁰ Lutfî'ye ait örneklerde ilk sayı sayfa numarasını, ikinci sayı manzumenin eserdeki numarasını, üçüncü sayı da beyit numarasını göstermektedir.

¹⁰¹ Hamdullah Hamdi'ye ait örneklerde ilk sayı sayfa numarasını, ikinci sayı manzumenin eserdeki numarasını, üçüncü sayı da beyit numarasını göstermektedir.

Gören sanur feleği bülbül derletti

Kaçan ki tamlaya gökten birer birer jale (Mesîhî, K.6/10)

Cem Sultan yaşantısı boyunca yaşadığı dertli süreci şiirlerine konu edinmiştir. Bu sebeple de yüzyılda felekten yana en çok dert yanan şair olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte peygamberlerin dahi hayatlarında cefa ve eziyet görüşünü yine feleğin acımasızlığına bağlar ve başa gelen tüm kötü hadiselerden feleği sorumlu tutar:

Yedi yıl Eyyub'e derd-ü renç-ü gam yoldaş idüb

Nuh'a öz kendü tenurundan veren tufan felek (Cem Sultan, K.5/4)

Hamdi, aşağıdaki beyitinde feleğin her daim olumsuz özelliklere sahip olduğunu vurgulamıştır. Felek ne zaman bir tas şerbet içirse yani iyilik gösterse, sonrasında çanak çanak zehir içirdiği ve yine eziyet ettiğini söyler:

Her cana kim safayile şerbet suna felek

Ahir anga çanak çanak içürdi semleri (Hamdullah Hamdi, 213-CLXVIII /5)

Necati, “felek beni sevmek ve sevgisinde vefalı olmak için mi getirdi, Allah seni zulüm ve eziyet etmen için mi yarattı?” diyerek feleğin kendisine cefa gösterdiğini söyler:

Mihr ü vefa için mi getirdi beni felek

Cevr ü cefa için mi yarattı Hudâ seni (Necati Bey, G.595/3)

Cem Sultan'ın çileli hayatında yaşadığı en büyük acılardan biri de oğlu Oğuz Han'ın ölümüdür. Burada Cem Sultan feleğe isyan eder ve oğlunun Osmanlı ülkesinden, Karun'un hazinelerinden çok daha kıymetli olduğunu, bunları Oğuz Han'ın bir kılına değişmeyeceğini söyler:

Bir kılına virselerdi virmezdim Oğuz Hân'umun

Genc-i Kârûn-ıla bin bin mülket-i Osman, felek (Cem Sultan, K.5/11)

Beyitte gökkuşağı feleklerin yayı gibi düşünülmüştür:

Tir-i kazayı kavs-i kuzahdan urur felek

Yayını karşı gösterüp okın nihan atar (Mesîhî, G.59/4)

Cem Sultan yine felekten isyan eder zamanında baştanbaşa Yunan mülküne hükmederken, şimdi Frengistan'da yani Avrupa ellerinde tutsaklık yaşadığını gözlerinden kanlı yaşlar akıtıp, âh çektiğini ve bunun kendisine feleğin bir cefası olduğunu yineler:

Salalidan beni girdâb-ı Frengistan'a sen

Gözlerümden kanlu yaş derya gibi akar, felek (Cem Sultan, K.6/3)

Aşağıdaki beyitte: “Ey felek! Bütün bunlar bana senden değil Hakkın kudretindedir. Çünkü sonunda her baş, yazılanı görecektir, bu benim alın yazımdır.” diyerek, şair kaderine boyun eğmiş ve felekle olan münakaşına son verip gelenin Hakk’dan olduğunu kanul etmiştir:

Kudret-i Hak'dur bana bu ey Felek senden değü!

Yazılanı çünkü âhir göriser her ser felek (Cem Sultan, K.6/7)

Gökyüzü şeklinin yuvarlaklığı ve derinliği açısından ters dönmüş kase gibi tasavvur edilmiştir ve ters dönmüş kaseden doyuncaya kadar aş yemek mümkün değildir:

Nigûn kâsesi çarhın hayat hanından

Cihanda kimseneye vermedi doyunca aş¹⁰² (Necati Bey, s.118.Mrs.1/6)

Aşağıdaki beyitlerde feleğin baht, kader anlamı, benzer ifadelerle, farklı şairlerce yinelenmiştir:

Ey dostlar görün yine bu bi-vefa felek

Kıldı bela vü derde beni mübtelâ felek¹⁰³ (Cem Sultan, Tk.1/1)

Ger felekning kasdı yoktur canımızga ni çün

Firkating dağı bile könlümni efgar eyledi (Lutfî, 238-325/7)

Gökyüzü kavisli şekli, yüksekliği, ve süslü olması sebebiyle çadıra teşbih edilmiştir. Atlas, üstü ipek, altı pamuktan, sık dokunmuş kumaştır. Genellikle düz renk olur, halk arasında bu kumaş için iğne geçmez, makas kesmezifadesi kullanılır. Gökyüzü de rengi, parlaklığı, nakışsız oluşu gibi vasıflarıyla atlas kumaşına benzetilmiştir. Sekkâki: “Felek senin başının üstünde atlastan bir çadırıdır, çadırın tepesinde de gökkubbe bulunmaktadır.” diyerek ifade eder:

Felek sening üze bir çetr irür atlastın

Ya çetring üstünü üstinde kubbe mina (M. Sekkâki, 176-XI BM /8)

¹⁰² Necati Bey’e ait örneklerde, ilk numara sayfa numarasını, Mrs mersiyeyi, ikinci numara da beyit sayısını vermektedir.

¹⁰³ Cem Sultan’a ait örneklerde, Tk. terkîb-i bendi, Tc. tercî-i bendi, ilk sayı manzumenin eserdeki numarasını, ikinci sayı da beyit numarasını göstermektedir.

Feleğin dönüşü ile kastedilen talih ve kaderdir. Süha ise, Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü ve zor seçilen yıldız olması sebebiyle eskiden gözün uzaktan görüş gücünü ölçmede kullanılmış. Şair, sevgilinin yüzünün parlaklığı yanında ayın ve güneşin Süha yıldızı gibi sönük kaldığını söylüyor:

Bir dilbere düşürdü beni gerdiş-i eflak

Kim mah-ü güneş yüzü ziyasında Sühadur (Avnî, 18/7)

Cem Sultan feleğe olan serzenişini, gözlerim Frengistan'da o kadar yaş döktü ki, Atlas Okyanus'u bu yaşlardan taşıp çağlamaya başlamıştır diyerek bir kez daha dile getirmiştir:

Gözlerim şol denlü kân dökti Fregistân'a kim

Bahr-ı Mağrib cûşa gemişdür taşup çağlar felek (Cem Sultan, K.6/6)

Mesîhî, sevgilinin güzelliğini taklide kalkan güneşinde felekten nasiplendiğini ve her gün başına türlü fcefanın geldiğini söyler:

Öykindi diyü yar-ı endama afitab

Her gün felek getirür anun başına zeval (Mesîhî, G.142/4)

Menekşenin gövdesi pek uzun değildir ve toprağın hemen üstünde yaprakları vardır. şair bu beyitte menekşenin şekli itibariyle düşünmüş, ve gövdesinin toprak altında kalışını feleğin cezalandırma şekli olarak tasavvur etmiştir:

Gömmüş beline denli yere k'ide siyaset

N'eyledi aceb çarh-ı item-gara benefşe (Necati Bey, K.22/14)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi kıskanan bir felek tasavvur etmiş ve sevgilinin kaşına benzesin diye feleğin, ayı eğip bükerek hilal haline getirip sevgilinin kaşına benzetmeye çalıştığını söylemiştir:

Hilali çün kaşuna benzedimez

Felek böyle nice bir büzer ayın (Mesîhî, G.182/7)

Minet-i hecrin ile çarh iki bükçükce belim

Sevginin riştesi dahi beter olur muhkem (Necati Bey, G.355/4)

“Felek senin ayrılığının sıkıntısı ile belimi bükçükçe sevginin ipliği daha sağlam olur,” diyerek şair, beyitte feleğin sıkça kullanılan bahtsızlık tasavvuru bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Gökyüzü, şeklinin yuvarlaklığı ve derinliği itibarıyla kâse olarak tasavvur edilir bunun yanında göğün renginin mavi oluşu da onu çini renkli bir kase olarak karşımıza çıkarır. Şair beyitte; “felek ne zamana kadar çini renkli kase ile gam mezesi sunacak şeklinde bu durumu ifade eder.

Nice suna çarh çini kâse ile nukl-i gam

Devr elinden ben ki câm-ı şadumanı gözlerim (Necati Bey, G.374/5)

Cem Sulatn, Hz.Yakub’un, oğlu Hz. Yusuf’un öldüğü haberini duyunca hiç durmadan günlerce gözyaşı dökmüş ve sonunda gözlerinin görmez olduğu hadisesine telmihte bulunarak feleğin ona gösterdiği cefa karşısında kendisinin, Hz.Yakub’dan daha fazla ağladığını ve İskender’in Zulumât ülkesinde başına gelenlerden kendi başına gelenlerin daha fena olduğunu ifade ederek feleğe sitem etmiştir:

Dökmedi Yakup ben denlü gözlerinden kanlu yaş

Çekmedi ben çekdiğüm zulmetde İskender felek (Cem Sultan, K.6/5)

Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Peygamber’in tüm peygamberlerden üstün olduğunu, âlemlerin, güneşin ve ayın ışığını Hz. Peygamber’in yüzünün nurundan aldığını ifade etmiştir:

Cemi-i Enbiyalardan Muhammed cümleñün şâhı

Yüzi nûrından almışlar felekler şemsile mâhı (Eşrefoğlu Rumi 136/1)

2. BÖLÜM

2.1. FELEĞİN KATLARI

Allahü Teâlâ eflâk ve anasırı toprağa varıncaya kadar lahana yaprakları gibi iç içe küreler halinde büyüğü küçüğünü her yönden çevreleyip boşluk kalmamak üzere tek küre gibi bütün varlıklar alemini büyük bir nizam ve hikmet üzere yaratmıştır. Eflâk ve anasırın bu şekilde olduğunu Müslüman ilim adamları ve din alimlerinin çoğu kabul etmişlerdir. Eflâk, yani felekler, gökler soğan gibi iç içe dokuz tabakadır. Bunlara ecrâm-ı aliyyat veya ecrâm-ı esiriyye denir. Göklerden sonra alemin merkezine kadar dört tabaka halinde anasır-ı süfliyyat (ateş, hava, su, toprak) vardır. Göklerin en büyüğü Felek-i Atlasdır. Cihanı her yönden çevreler ve zamanın vakitlerine yardımcıdır. Diğer gökleri hükmü altına alıp yirmi dört saatte bir kere yıldız ve gezegenler ile doğudan batıya doğru döner. Bütün gökler Atlas feleğinin hareketine bağlı olarak döner. Dokuz feleğin sonuncusu Ay feleğidir. Ay feleği semâ boşluğunu ve Dünyayı ve ikisi arasında olanları her yönden çevrelemiş ve anasır-ı erba'a da sırasıyla felek-i Kamer'in altında yer almıştır. Her durumda çevreleyen taraf üst, alemin merkez tarafı alt kabul edilir ayakta duran şahsın başı Ay feleği tarafına, ayağı alemin merkezi tarafına doğru olduğu açıktır.¹⁰⁴

Âlemi meydana getiren varlıklar ulvî ve sufî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Ulvî varlıklar;

1. Felakü'l-Kamer (Ay)
 2. Felakül-Utarit (Merkür)
 3. Felakü'z Zühre (Venüs)
 4. Felakü'ş-Şams (Güneş)
 5. Felakü'l-Mirrîh (Mars)
 6. Felakü'l Zuhâl (Satürn)
 7. Felakül-Müşteri (Jüpiter)
 8. Felakü'l-Burûc (Burçlar)
 9. Felakü'l-Atlas olmak üzere dokuz felektir.
- Toprak
 - Su
 - Hava
 - Ateş

¹⁰⁴ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.97.

ise süfli varlıkları teşkil ederler. Toprak merkezî noktayı meydana getirir ve ateş Felakü'l-Kamer'in iç yüzüne temas eder. Felakü'l-Atlas, diğer feleklerden ayrı olarak, doğudan batıya doğru, günlük, dairevî bir dönüşle hareket eder. Feleklerin hepsi şeffaf cisimlerdir; görünmezler ve her birinin hızlilik ve yavaşlık bakımından farklı, husûsî hareketleri vardır. Yıldızlar ise parlak cisimlerdir. Filozoflara göre ulvî mücerret varlıklar, şeriat sahiplerine göre semâ melekleridir. Süfli varlıkların da lâtif birer cismi, belirli merkezi, kararlı bir yeri, birer müdebbir ve idarecisi vardır. Bu dokuz felekten ilk yedisine “Seb'a-i seyyare” adı verilir ve bu yedi felekte yedi gezegen yer alır. Sekizinci felekte sabit yıldızlar bulunur. Boş olduğu için “Atlas” adı verilen dokuzuncu feleğe “Arş, Arş-ı a Tâ, Arş-ı İlâhî, Felek-i eflâk” denir.¹⁰⁵

Yıldızların insanların kaderleri üzerinde tesir yaptığı ve bu tesirlerin karşılıklı olarak birbirleriyle ilgili durumlarından ileri geldiği öteden beri inanılan bir husustur. Feleğin devri (dönüşü) ile bu durum değişir. Böylece insanın kaderi üzerinde meydana gelen değişikliklerden felek sorumlu tutulur.

“Şarap kadehi midir ortada dönen, yoksa felek herkese kendi iradesini kullanma izin mi verdi?” diyerek şair, feleklerin dönüyor oluşuna işaret etmiştir:

Câm-ı şarâb-ı nâb mıdır anda derv eden

Yâ hod sipihr verdi mi her ferde ihityar (Necati Bey, K.6/17)

Aşağıdaki beyitte, feleğin dönüşü ile kastedilen talih ve kaderdir. Süha ise, Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü ve zor seçilen yıldız olması sebebiyle eskiden gözün uzaktan görüş gücünü ölçmede kullanılmış. Şair, sevgilinin yüzünün parlaklığı yanında ayın ve güneşin Süha yıldızı gibi sönük kaldığını söylüyor:

Bir dilbere düşürdü beni gerdiş-i eflak

Kim mah-ü güneş yüzü ziyasında Sühadur (Avnî,18/7)

“Sen o felek rütbeli sultansın ki, ay ve güneş, gece ve gündüz döne döne eşiğine yüzünü sürer” diyen Necati Bey feleklerin dönüşünü şekil itibariyle beyitine konu edinmiştir. Gece ve gündüzün birbiri ardına devretmesini de sultana gösterilen saygıdan dolayı olduğu tasavvurunu oluşturmuştur:

Sensin ol şâh-ı felek mertebe kim leyl ü Nehar

Yü sürer eşiğine şems ü kamer döne döne (Necati Bey, G.467/4)

¹⁰⁵ SEFERCİOĞLU, Nejat, “Nev’i Divanı’nın Tahlili”, Akçağ Yayınları, s.346, Ankara, 2001.

Ay ve güneş, gökler ve yıldızlar, denizler ve karalar, gece ve gündüz, cihanın her zerresi bir düzen içinde hareket halindedir ve Sekkâki bu hareketi bu dönüşü Hakk'ı zikrediş olarak tasavvur etmiştir:

Cümle zerrat-ı cihan yading bile meşgul irür

Ay u kün, eflak ü encüm, bahr ü ber, leyl ü nehar (M. Sekkâki, 91-I/ 6)

“Feleğe senin Kâbe’ye benzeyen eşiğini tavaf etmek farz oldu, çünkü seherde altın ve gümüş derleyerek zengin oldu.” ifadeleri ile seherde yıldızların ve ayın kayboluşu ve güneşin ortaya çıkışı ifade edilmektedir ki, yıldızlar ve ay gümüşe, güneş de altına benzetilmiştir:

Oldu sipihre Ka’be eşiğin tavafi farz

Kim sim ü zerle kesb edipdir gınâ seher (Necati Bey, K.9/33)

Aşağıdaki beyitte feleklerin dokuz kattan meydana gelişi ifade edilmiştir:

Mülk-i fazlında bu eflak tokuz kat kal’a

Pasban encüm ana hazret-i İsa dizdar (Mesîhî, K.12/10)

“Yaratılışın ilk anından bu yana kâinat dönmeye devam eder bu dönüşün şuan kaçınıcı olduğu bilinmez.” Sultan Mehmed için yapılan bu dilekte de tıpkı feleğin sayısız dönüşü gibi saltanatının uzun olması temennisi söz konusudur:

Her dem serir-i saltanat üzre mûkim olup

Ömrün ola devr-i felek gibi bi-şümâr (Necati Bey, K.6/38)

“Felek ayı, güneşi ve yıldızları elma, ayva ve nar taneleri gibi çini tabakta bu meclise dizdi” denilerek şekil itibariyle kaseye benzeyen felekte, güneşin, ayın ve yıldızların yer alışı o kasedeki meyvelere benzetilmesiyle verilmiştir:

Çini tâbakta çarh meh ü mihr ü encümi

Bu bezme dizdi sib ü bih ü dane-i enâr (Necati Bey, K.6/19)

Şair aşağıdaki beyitte feleğin yıllardır dönüyor oluşunu kendi gibi kabiliyetli bir Türk şairi ve zamanın padişahı gibi bilgin bir şah arıyor olmasına bağlıyor:

Felek yıllar kirek seyr itse vü kiltürse ilginge

Mening tig şair Türk ü sening tig şah-ı dananı (M. Sekkâki, 166-X BM/ 2)

Aşağıdaki beyitte: “Sensiz bana felek bal ü şeker sunsa, yedi tasdan geçmiş ağı getiriyor sanırım.” diyen şair gökyüzü her birine felek adı verilen iç içe geçmiş yedi kat olarak tasavvur edildiğini hatırlatır ve yedi göğü yedi tasa benzetir.

Bana sensiz felekin şehd-ü şeker sunduğunu

Sanırım kim yedi tasdan geçer ağı getirir (Necati Bey, G.179/4)

“Felek yıldızlarla gök kubbesini süsledi, örtüye benze şeyleri gidermek için dönerek dolaşır” denilerek felek katlarında sıralanmış yıldızların süs olarak, feleğin dönüşünün de feleği giydirmek olarak tasavvur edildiğini görmekteyiz.

Mühre piruzi mükellel kıldı dür birle felek

İvrülüp yörir, kitürgeli kılur, ohşar hicab (M. Sekkâki, 182-XII TK /4)

Aşağıdaki beyitte şair, yedi kat gökleri geçerek Hz. Peygamber’in Arş’a ulaştığını ve Allah’la görüştüğünü ifade eder. İkinci mısradaki geçen “kabe kavseyn” sözü ile de iki yay aralığı kadar şekilde ifade edilebilir ki Mirac hadisesinde Hz. Peygamber Allah ile o kadar yakın bir mesafeden konuşmuştur:

Yidi kat gökleri geçdi kadem ‘arş üstine basdı

İrişdi kâbe kavseyne tavafeyledi dergâhı (Eşrefoğlu Rumi 136/2)

Beyitte “Halka halakdır diye bu gördüğünü felektir sanma, anladık ki o yedi başlı ejderha imiş dikkatli ol.” denilerek şehzade Abdullah’ın ölümünden duyulan üzüntü dile getirilmiş ve yine felek kötü baht olarak ele alınmıştır:

Bu halka halka olup görünen felek sanma

Bir ejderha imiş ol yedi başlı hazır baş (Necati Bey, s.119.Mrs.1/7)

Aşağıdaki beyitte, feleklerin birbirini çevrelediği ve her şeyi içine alan bir saray şeklinde tasavvur edilmiştir:

Yir gök tamu uçmak gice gündüz

Bular olmaklığa sebep ol idi. (Eşrefoğlu Rumi 20/2)

Aşağıdaki beyitte, feleklerin birbiri içinne geçmiş küreler şeklinde oluşu, sevgilinin sevgiliye menekşe sunması gibi, kader felekleri top top edip onun önüne koydu, şeklinde ifade edilmiştir.

Top eyleyip eflaki önünde kodu takdir

Şol resm ile kim yâr sunar yâra benefşe (Necati Bey, K.22/29)

“Burç gibi sağlam olan duvarımızı, dayanağımızı yerle bir etti, dileğim odur ki bu feleğin dokuz hisarı yıkılsın” denilerek beyitte feleğin dokuz kat oluşuna işaret edilmiştir.

Beraber etti yere bürc gibi seddimizi

Yıkıla dileğim oldur bu nüh hisar-ı felek (Necati Bey, s.119.Mrs.2/2)

Beyitte: “Yükseklikte nasıl senin kapına benzeyebilir felek; menekşe dönen gök kubbe ile aynı şey olabilir mi?” denilerek menekşenin gök kubbeyle mukayese edildiğini görmekteyiz, bu mukayese hem yükseklik hem de renk bakımındandır:

Rı’atde kaçan kapına mânend ola gerdûn

Hem-esr ola mı günbed-i devvâa benefşe (Necati Bey, K.22/41)

2.1.1. SEB’A-İ SEYYARE

Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdi. Bu dokuz felekten ilk yedisine “Seb’a-i seyyare” adı verilir. Bu yedi felekte yedi gezegen yer alır. Dünyadan dışa doğru olmak üzere sırasıyla Ay, Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrih (Merih, Mars), Müşteri (Jüpiter), Zuhal (Satürn) felekleridir.

Eski coğrafyacılar göre muhit (okyanus) adı verilen denizin sardığı yeryüzü küresine, suların çekildiği kısımların yalnızca dörtte biri oturmaya elverişlidir. Bu kısım yedi parçaya bölünmüştür. Gülşehri’de yeryüzünü yedi iklim olarak tasavvur eder.

Coğrafyadaki yedi iklim görüşü, kozmografyadaki yedi felek veya yedi yıldız kavramı ile yakından ilgilidir. Bu ilme göre dünya kâinatın merkezidir. Yedi gezegenin yer aldığı yedi felek onun etrafında döner. Her felekte sırası ile Ay, Utarit, Zühre, Şems, Mirrih, Müşteri, Zuhal yıldızları bulunmaktadır. On iki burcun bulunduğu sekizinci felek ise bu yedi feleği her taraftan sarmıştır. Sabiteler göğü adı da verilen bu gökteki sabit yıldızlara, bir arada kümelenerek aldıkları on iki şekle göre isim verilmiştir. Bu göğe, ayrıca müfessirler Kürsî, ilm-i nücûm ehli ise felek-i burûc adını verirler. Milattan önceki devirlerde eski Mısır ve Babil’de gelişen bu ilimde yedi kat gök, yedi kat yer gibi bazı bilgiler Kur’an’da da görülmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ KOCATÜRK, Saadettin, age., s.79.

YILDIZLAR	VAZİFESİ	HÂSSASI	DOST VE DÜŞMANLARI	RENGİ	GÜNLERİ	FELEK DERECESİ	MENSUPLARININ VASIFLARI	CİNSİ	TABIYATI	TAVSİFİ	SA'D VE NAHS	DİĞER YILDIZLAR
KAMER	Güneşin veziri, kâhınmakâmi	Keteni çürütür. Kamış ve otları kurutur. Bu tesifler ayın ikinci nisfında daha fazladır.	Dostu: Güneş Düşmanı: Mîrrih	Jengârî (Yeşil)	Pazarı gecesi, cuma günü ilk saatleri	Felek-i Evvel	Zaaf, acz, cehl, melânet, acele, nemîme, ahbâr, delâil, hareket, savı	Müennes-i Leylî	İtidâl üzere bârîd ve râûb	Hüb-manzar, kamer-i zîbâ	Sa'd-ı mutavassıt	Neyyir-i A'sgar
UTARİD	Kâtip	Diğer yıldızların tabiatlarıyla memzûc olduğundan (mümtazic, münafik) derler.	Dostu: Kamer Düşmanı: Şems, Zuhâl	Gök (Mavi)	Pazar gecesi, çarşamba günü ilk saatleri	Felek-i Sâni	Edeb, kıyâset, fehm, firâset, zih, dirâyet, mantık, belâgat, nakş, kıtabet, hesap, isâbet, zekâ, nutk, dikkat, rîk, rikkat, hüner, sanat, hîle, hiyanet	Müzekk er-i Nehârî	İtidâl üzere bârîd ve yâbis	Hüb-sîmâ	Sa'd ve nahs ile mümtazic	Debîr-i Sa'ud, Tir, Mürsîd-i Çarh
ZÜHRE	Çalgıcı	Bu yıldızın bakmak kalbe sevinç verir.	Dostu: Utarîd, Zuhâl Düşmanı: Mîrrih	Beyaz	Salı gecesi, cuma günü ilk saatleri	Felek-i Sâlis	Leyyîn, tehabbüb, rikkat, tahannut, ferah, temenni, lûb, teganni, cimâ, tehenni, hüsn-i hulûk	Müennes-i Leylî	İtidâl üzere bârîd ve râûb	Zühre-i Bîrû-yi Azrâ	Sa'd-ı asgar	Nâhid (Venüs)
ŞEMS	Sultân-ı cihân		Düşmanı: Zühre, Zuhâl	Sarı	Pazar günü, perşembe gecesi	Felek-i Râbi'	Kuvvet, şüddet, kaht, istiâat, gazab, rağbet, hüsn, rikkat, hayâ, iffet	Müzekk er-i Nehârî	İtidâl üzere hür ve yâbis	Münîr	Sa'd-ı evsat	Neyyir-i A'zam, Sultân-ı Muhtesem
MİRRİH	Ser-asker	Harbe, fenâliğe âlâmettir.	Düşmanı: Zühâl	Kırmızı	Cumartesi gecesi, salı günü	Felek-i Hâmis	Nesât, şecâat, hiddet, sefâhet, kuvvet, hiyanet, gazab, vekâhet, inad, riyâset	Müzekk er-i Leylî	İfrât hâr ve yâbis	Cellâd-manzar	Nahs-ı asgar	Behrâm-ı Felek, Tîgzen-i âsumân (mars)
MÜŞTERİ	Kadı		Dostu: Mîrrih, Kamer Düşmanı: Zühre, Utarîd	Boz (Açık kahve)	Pazar gecesi, perşembe günü	Felek-i Sâdis	Cehl, din, fehm, hayâ, sehâ, tevâzu, kerem, akıl, zarâfet, fesâhat	Müzekk er-i Nehârî	İfrât üzere hâr ve râûb	Sâadet-güster	Sa'd-ı ekber Sa'du's-suud	Bircis-i Felek, Kâdi-i Felek, Hatîb-i Felek.
ZÜHÂL	Hazinedar	Gam ve keder verir. Fenâliğe âlâmettir.	Dostu: Utarîd Düşmanı: Şems, Kamer	Siyah	Çarşamba gecesi, cumartesi günü	Felek-i Sâbi'	Humk, cehl, cûbn, buhl, hikd, kizb, levn, kesel, gam, gabâvet, zarar	Müzekk er-i Nehârî	İfrât ile bârîd ve yâbis	Hindü-peyker	Nahs-ı ekber	Keyân (Satürn)

Tablo 1. Seb'a-i Seyyare ve Özellikleri¹⁰⁷

¹⁰⁷ ONAY, Ahmet Talat, age., s.464.

“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁰⁸ “Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah’ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki, Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve Allah’ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.”¹⁰⁹ “O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?”¹¹⁰

2.1.1.1. Ay (Bedr, Dolunay, Hilâl, Kamer, Mâh, Meh, Mehtâb):

“Ay feleği, âlemin merkezine nispeten dokuz seyyarenin birincisidir. Hareketinde en hızlı görünen Ay, feleğinde tek başına hâkimdir. Münecimler ittifakla şöyle demişlerdir. Ayın tabiatı itidal üzere soğuk ve rutubetli olup dişi ve geceye nispet edilmiştir. Sa’d-i mütevassıt (orta kutluluk) ismi verilmiştir. Vasıfları zaaf, acz, hıfz, cehl, hakirlik, acele, dedikoduculuk, ihbar, işve, hareket ve ses bulunmuştur. Kamer tali’ bulunduğu nutfelerde bu vasıfları meydana getirdiği görülmüştür. Ay pazartesi günü ve cum’a gecesine hâkim bulunmuştur.”¹¹¹

Ay’ın “Arapçası kâmer, Farsçası mâhtır. Nücûm ilmine göre yer, felek-i evvel yani birinci kat göktür. Za’f, acz, cehl, nemîme, ahyâr, hareket, sûret ayın hususiyetlerindedir. Tâlî’i kâmerde olanlarda bunlar da bulunmuş. Tabîati itidal üzere bârid ve râbıttır. Felek-i evvele ve cuma gecesini ile pazartesi gününe hâkimdir. Dostu güneştir. Düşmanı yoktur. Eski kimyagerler gümüşe kamer derler; altına şems, kalaya zühre derler.”¹¹²

Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü’de Ay bir ışık kaynağıdır. Işığı ise güneş gibi ateş değil, nurdur. Gecelerin güzelliği ay ile kaîmdir. O, nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir. Bu nurlu yüzüyle ay sevgiliden başkası değildir. Ona kimsenin eli değmemiş, kimse yanına yaklaşmamıştır. Her gece görünmez, bir yerde duramaz, uzaktan seyredilir, yükseklerdedir, karanlığı aydınlatır. Bütün bunlar sevgilideki özelliklerdir hatta ayın yüzündeki kara lekeler de buna dahildir. Sevgilinin kendisi ay gibi olduğu gibi yanağı, yüzü ve alını da ay gibidir. Bütün bu teşbihlerde sevgilinin yüzü aydan daha üstün, güzel ve parlaktır. Ayın buluttan çıkışı sevgilinin elbisesinden soyunmasıdır.

Peygamberimizin Şakku’l Kamer mucizesi ve diğer yıldızlarla birlikte peygamberin rüyâsında ona secde etmeleri dolayısıyla da anılan ay daha çok dolunay şekliyle ele alınır.

¹⁰⁸ Kur’an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 29.Ayet.

¹⁰⁹ Kur’an-ı Kerim, Tâlâk Sûresi, 12.Ayet.

¹¹⁰ Kur’an-ı Kerim, Mülk Sûresi 3.Ayet.

¹¹¹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.159.

¹¹² ONAY, Ahmet Talat, age., s.97.

Ayın yüzündeki karanlıklar sevgilinin yüzündeki ayva tüyleridir. Güneş göklerin sultanı, Ay ise onun veziridir. Ay akrep burcuna girince yolculuğa çıkılmazmış. Ay, sevgilinin renkli saçları arasında durur. Sevgili o kadar güzeldir ki ona ancak kul olur. Ay hakkında bazı teşbihler ve mecazlar kullanılır. Sultan, taç, miğfer, kul, külâh, civân, elma, mühre, sâki, kadeh, tas, halka, kâse, micmer, gümüşü, lenger, kurs, kandil, mum, pervane, hercâi, bî-karar, hırmen, bâlin, ayna, divâne, beyzâ...

Ayın dolunay hali için “bedr, meh-i tâbân, mehtâb, meh-i tamâm, meh-i çârdeh” gibi kelime ve tamlamalar kullanılır. Oysa ayın bir de hilâl şekli vardır mâh-ı nev olarak da karşımıza çıkan hilâl şekline bürünmesi, sevgilinin kaşının nasıl olduğunu göstermek içindir. Hilâl kaş olunca; eğrilik ve incelik de onunla birlikte kullanılır. Ayın hilâl oluşu, aşğın çektiği sıkıntılardan dolayı zayıflaması yahut ihtiyarlayıp kamburlaşmasıdır. “Hilâl-i ıyd” veya “hilâl-i rûze” tamlamaları, eski hayatımızda, takvimdeki aybaşının, ayın görünmesiyle bilinmesi; dolayısıyla oruç ayının ve bayramların, hilalin görüldüğü zaman başlaması geleneğinden dolayıdır. Bunun için sevgilinin hilal kaşlarının görünmesi aşğın bayramının başlaması demektir. Hilal ile sevinç bu yüzden yan yana getirilir. Oruçlu kişinin bayram hilâlini gözlemesi ile aşğın sevgilinin kaşını gözlemesi arasında fazla bir fark yoktur. Hilal şeklindeki ay ile nun, dal, na'l, keman, küpe, halka, külâh, damga, kul, sürmedan kelimelerinin de yakından ilişkisi vardır.

Bunlardan başka Zühâl ile başlayan hayat, sırasıyla Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarid devirlerinde sürüp gelmiştir. Nihayet içinde bulunduğumuz zaman Ay'ın devridir ki buna devr-i kamer veya devr-i Muhammedî de denilir. Böylece Hz. Âdem ile peygamberimiz arasındaki zaman, dilimlere bölünmüş olur. Son devir, içinde bulunduğumuz devir devr-i kamerdir. Bu devrin sonunda kıyamet kopacaktır. Bu nedenle ay ile “fitne” veya “fitne-i âhir zaman (kıyamet kargaşası)” birlikte kullanılır ve ay gibi güzel olan sevgilinin ortaya çıkmasıyla birlikte aşıklarda bir fitne ve kargaşa meydana gelir.¹¹³

Yine eskiler aya şamar vurulduğuna, bu nedenle de yüzünde lekeler oluştuğuna inanırlardı. İbn Abbas'tan İsrailiyyât yoluyla gelen bir haberde güneş ve ayın yetmişer parça olarak yaratıldığı, ayın nurundan 68 parçanın alınarak güneşe verildiği, bu yüzden güneşin çok parlak, ayın ise sönük olduğu rivayet edilmektedir. İbn Abbsa'a göre Allha, Arşının nurundan iki güneş yarattı. Kendi ilm-i İlâhisine uygun olarak güneşi dünya büyüklüğünde, ayı da güneşten küçük olarak ortaya koydu. Sonra Cebraîl'i ayı söndürmekle görevlendirdi. O da üç kere kanadına ay yüzünden geçirdi. Ay bundan önce bir güneşti. Güneş gibi ışıklı idi.

¹¹³ PALA, İskender, age., s.42.

Ayın ışığı o zaman alındı geriye nuru kaldı. Ayın üzerinde görünen siyah lekeler bu hadisedin izleridir.¹¹⁴

Ay, divan şiirinde en çok kullanılan kozmik unsurlardan biridir. Genel olarak şekli, parlaklığı, geceyi aydınlatışı, ışık kaynağı oluşu ışığını güneşten alışı gibi özellikleriyle sevgiliye teşbih edilerek kullanılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere ayın yüzündeki kara lekeler ile ilgili rivayetler, çeşitli teşbihlerle beyitlere konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte dolunayın üzerinde bulunan lekeler, onu somurtmuş bir insan şeklinde göstermiştir. Yüz bozma yüz ekşitme gibi anlamında kullanılmıştır. Güneşin rengi ve de ateş topu olmasını da yine sevgilinin yüzünün güzelliğini kıskanmasına bağlamış, sevgili zülüflerin ile yanağının güzelliği dolunayın yüzünü asmasına neden oldu, parlak yanağın ise güneşi yakıp kavurdu şeklinde beyite konu olmuştur:

Bozdu nurunu mehn zülf ile lutf-u arızun

Afitaba ateş urdu tab-ı ruhsarun senün (Avnî, 42/2)

Yine ayın yüzündeki lekeler yüz karası olarak beyitte yer almış ve bu yüz karasını felek, güneş sabunuyla ne kadar yıkarsa yıkasın bu yüz karasının temizlenmeyeceği şeklinde ele alınmıştır:

Yur is kursa-ı sabunu mihr ile yüz yıl

Bu yüz karasını mehden kaçan yuyar felek (Necati Bey, s.119.Mrs.2/3)

“Bazen ayın yüzündeki karanlık (görünen lekeler) mızrağının ucuyla bozulur, bazen de atının tırnaklarından kalkan toz ve dumandan güneşin yüzü toza bulanır.” şeklinde ifade edildiği üzere Fatih Sultan Mehmet’in kılıcın ucunun çok parlak oluşu ve atının da çok hızlı koşuşu beyite konu edilmiştir:

Geh ser-i nizenle bozılır sevad-ı ruy-ı mâh

Geh gubar- sümm-i ebsünden olur ağber güneş (Ahmed Paşa K.19/34)

Aşağıdaki beyitte ayın, ayda bir kez dolunay oluşuna değilinilmiş ve dolunay ile kase arasında bir benzerlik kurulmuştur. Güneşin ayda bir kez padişah meclisinde buhurdan gezirmesi için ayın dolunay olduğu vakit anberle dolu bir kase gibi tasavvur edilmiştir.

Ayda bir kez kâsesin anberle mahun toldurur

Tâ ki şeh bezminde beir dem gezdüre micmer güneş (Ahmed Paşa K.19/16)

¹¹⁴ PALA, İskender, age., s.42.

Köpekler dolunay olduğu zaman aya karşı ululurlar. Necati Bey’de şiirinde dolunayı oyuncak edinmeyi köpeğin haddi olmadığını söyleyerek rakibi köpeğe benzetir.

Uzatma sözü kes dilini yardan rakip

Kelbin ne babıdır meh-i taban oyuncağı (Necati Bey, G.584/5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliğinin ay ve güneşle mukayese edildiği görülmektedir:

Ol servi boylu yüzi güneş alıdır kamer

Baksa yüzine ay u güneş gözleri kamar (Ahmed-i Da’i, 244-286/1)

Bir şeyin gökten inmesi onun kıymetini bildirmek için, yerden bitmesi de bolluğunu ve değersizliğini ifade etmek için kullanılır. Beyitte: “Tutalım ki ay parçası gibi güzeller gökten indiler, ya beğim zavallı aşıklar yerden mi çıktılar.” denilerek aşık tarafından sevgilinin yüzü ayın güzelliğine teşbih edilmiştir:

Tutalım zembil ile gökden iner meh-pâreler

A beğim yerden mi çıktı âşık-ı biçareler (Necati Bey, G.139/1)

“Ay devrinde devletle, yani ululukla muradına ulaşan kaşın, gümüş tahtta ayağını uzatmış yatıyor.” denilerek beyitte, “Ay devri” sözüyle ayın dolunay hali ve dolayısıyla sevgilinin yüzü kastedilmiştir:

Uzadup ayağını gümüş tahtda yatur

Devr-i kamerde devlet ile kam-ran kaşunu (Ahmed Paşa G.165/4)

“Sakinin ay gibi parlak yanağının ışığı ve şarabın verdiği ferahlık gönlümü çerağ gibi aydınlatmaya yeterlidir. Muma ihtiyacım artık yok.” denilerek yine sevgili güzellik vasfıyla aya benzetilmiştir:

Yeter çerağ bana şem’e ihtiyacum yok

Furuğ-ı mah-ı ruh-ı saki-ü safa-i şarab (Avnî, 5/3)

Güneşin batmasıyla gece olur, her tarafın karmasıyla ay ve yıldızlar görünür. Birçok beyitte buna işaret edilmektedir, karanlık geceyi nasıl ki ay doğuşuyla aydınlatırsa, aşığın kararan gönlünü de ay yüzlü sevgili aydınlatır:

Alem kamu toldı zulmet ile

Göster yüzün ey meh-i müberka (Karamanlı Nizâmî G.52/2)

Beyitte ayın parlak ışığının sönmesi, talihsiz bedbaht feleğin karanlıklar içinde kalmasının istenmesi söz konusudur:

Çerağ-ı mahı söyündür sabah revzenin ört

Bu derd ü hasret ile dün ü gün karar felek (Necati Bey, s.119.Mrs.2/6)

Nal, atların ayaklarının altına mih adı verilen minik çivilerle çaklılan hilal şeklinde olan demir parçasıdır. Aşağıdaki beyitte de nal şekil bakımından hilale benzetilmiştir:

Güyya nâl-i semendindür hilâl-i id-i feth

Mih-i ahterdür zafer bürcinde ne ahter güneş (Ahmed Paşa K.19/35)

Nal ve hilal benzetmesi farklı şairler tarafından benzer ifadelerle ele alınmıştır. Ahmed-i Dai beyitinde ata nal olabilmek için dolunay şeklindeki ayın, hilal şeklini aldığı ve yıldızların da o nala mih olmak için yere indiğini söyler:

Atun ayağı na 'liyiçün bedr olur hilal

Ilduz ki yire gökden iner kepkepündedür (Ahmed-i Da'i, 105-68/3)

Yeni ay, yani hilal ve nal benzerliği yine beyitte kullanılmıştır:

Sanuram 'ışkuna kesmiş durur na'l

Felekde gördüğümce yeni ayı (Mesîhî, G.272/3)

Ayın aslında karanlık oluşu ve güneşten aldığı ışık neticesinde parlıyor oluşu da beyitlerde çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte bu durum, güneş her gece ay senden çirasını yakar, sen padişaha gök çadırsın ay da sefer çirası şeklinde ifade etmiştir:

Her gece ey güneş meh senden yakar çerağı

Sen şaha çader meh bir sefer çırağı (Necati Bey, G.643/1)

Bu durum benzer ifadelerle ele alınmıştır:

Ay u güneş dimek sana haşa ki bellüdü

Ayun kudreti dahı şemsün kesafeti (Ahmed-i Da'i, 114-82/3)

Aşağıda ki beyitte de durum tersine çevrilmiş ve senin senin ay gibi yüzünü anlatmaya sözüm kalmamış, güneş yüzünü görünce ışığıyla değersiz olur ifadeleriyle, sevgilinin yüzünün çok parlak güzel ve aydınlık oluşu ve güneşin ona benzeyemeyeceği anca ondan ışığını alabileceği söylenmiştir:

Gün yüzünü göricek Ruşen olur butlanı

Her ne vech ider isem ol meh-i tabanun için (Şeyhî G.142/3)

Ay beyitlerde kimi zaman da rengi bakımından gümüş, güneş de altın olarak vasıflandırılmıştır. Aşağıdaki beyitte de Sekkâki göğü bir tabak, güneş ve ayı da altın ve gümüşten iki yuvarlak bekçi olarak tasavvur etmiştir:

Kök tabak üzre koyup altın kümiştin ikki kurş

Tün ü kün tünglükni saklar afitab u mah-ı tab (M.Sekkâki,182-XII TK /5)

Beyitte: “Güneş mi battı ki cihan karanlık oldu? Ay mı tutuldu ki şehri çılgınlık kapladı.” denilerek güneşin batmasıyla akşam karanlığının çökmesine işaret edilmiştir. Ay tutulmasıyla da halk arsında yaygın bir inanışa göre Ay tutulması ayın önüne büyük bir yılanın gelmesi kastedilmiştir. Onu kurtarmak için gürültü yapılır, teneke çalınır, eller, taslar, madeni kaplar birbirine vurulur, silahlar atılmış. Beyitte ay tutulması tasavvuru kullanılarak ayın tutulma anında çıkan gürültü ile feryat figan anında duyulan ses birbirine benzetilmiştir.

Güneş tolundu mu kim karanuluğ oldu cihan

Kamer tutuldu mu kim şehri içine düşdü figan (Necati Bey, s.120.Mrs.4/2)

Divan şiirine bakıldığında hiç şüphesiz hilalin en çok benzetildiği unsurların başında sevgilinin kaş gelmesidir. Bu benzerlik şekil bakımındandır sevgilinin kaş incecik tıpkı hilal gibidir işte bu benzerlik çeşitli tasavvurlarla beyitlere konu edilmiştir.

Beyitte, sevgilinin kaşları şekil ve yükseklik vasfıyla ayın ilk hali olan hilale benzetilmiştir:

İncelikte beline manendi yoktur didiler

Yoğ olalar k’ol hilal ebruların kem sandılar (Necati Bey, G.74/5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yay gibi kaşının hilalden daha güzel oluşu bu nedenle de hilalin sevgilinin kaşına benzemekle övünmemesi gerektiği ifade edilmiştir:

Kıl mukavves kaşlarun taraf-ı külahundan ayân

Gurre-i meh şekl-i ebrusına garralanmasun (Ahmed Paşa G.252/3)

Bir başka beyitte yine sevgilinin kaşlarının çok güzel oluşu ve bedr halindeki ayın sevgilinin kaşını kıskanıp, eğilip bükülerek sevgilinin kaşına benzemeye çalıştığı tasavvuru vardır:

Hilâl ebrun görelden hayaline hilal olub

Felekde mah bedr iken olur geh doğru geh eğri (Cem Sultan, G.28/2)

Aynı tasavvur Mesîhî'nin beyitinde de kendine yer bulmuştur:

Teşbih olmadıysa kaşuna eger hilal

Devr-i felekde kendüyi niçün eger hilal (Mesîhî, G.152/)

Bir diğer beyitte de aşığın sevgilinin kaşının hayaliyle kendi boyunu hilal gibi eğmesi beyite konu edilmiştir:

Ömrümün mihrin kara zülfün zeval itmek neden

Yâ kaşın fikriyle kaddumi hilal etmek neden (Cem Sultan, G.43/1)

Hilalin ve kaşın birbirine olan benzerliği farklı şairlerce benzer ifadelerle ele alınmış, beyitlerde sıkça kullanılmıştır:

Hilali çün kaşuna benzedimez

Felek böyle nice bir büzer ayın (Mesîhî, G.182/7)

Hilâl aynı zamanda Ramazan ayının ve bayramın müjdeleyicisidir. Bu sebeple hilânin görülmesi mutluluk verici bir olaydır. Sevgilinin kaşı da hilale benzediği için kaş ve bayram hilali arasında da çeşitli tasavvurlar beyitlere konu olmuştur.

Şair beyitte orucun hilalinin görünmesiyle şeytanların bağlanıyor olduğuna dayalı hadis-i şerife telmihte bulunur ve sevgilin kaşı ile oruç hilalini ilişkilendirerek, şeytan hükmünde olan rakibi bağlamasını ister:

Çün tulûitdi kaşun ayı rakibi eyle bend

Lâ-cerem görinse mâh-ı ruze şeytan bağlanur (Ahmed Paşa G.102/3)

Ramazan Bayramı'nda olduğu gibi Kurban Bayramı içinde hilali görmek gerkir şair beyitte sevgilinin yay gibi olan kaşlarını bayram hilali gibi gözleme sebebinin canını sevgili yoluna kurban edecek olması olduğunu ifade eder:

Kaşların yayını ıyd ayı gibi gözlediğim

Bu ki canım siperi tek ola kurbanın için (Şeyhî G.142/4)

Bir başka beyitte yine benzer bir ifade ile sevgilinin kaşının bayram hilâlinden daha güzel olduğu ve bayram akşamı bunu gören feleğin, hilâlini gizlediği anlatılmaktadır:

Iyd ahşamı nezarede kördü kaşing meğer

Gerdün iteki asra yaşurdı hilalini(M. Sekkâki,252-XLIII /9)

Divan şiirimizde, ay bahsi geçtiğinde hiç şüphesiz telmihte bulunulan bir diğer unsur da Hz. Peygamber'in "Şakk-ul kamer" hadisesidir. Hadise kısaca şöyledir: Kureyşli müşrikler Hz. Peygamber'in kendilerine bir mucize göstermesini isterler. Bunun üzerine Peygamberimiz Allah'a yalvarır ve parmağıyla işaret ettiği ay ikiye yarılıp yere iner ve O'nun peygamberliğine dair şahadet eder. Sonra tekrar bütünleşir ve göğre tekrar eski yerine döner. Şairler beyitlerinde bu hadiseye de yer yer atıfta bulunmuş ve beyitlerinde konu olarak işlemişlerdir.

Ahmed Paşa aşağıdaki beyitinde, Hz. Muhammed'in parmağının mucizesi Şakku'l-kameri: "Senin yüzünde güneş gibi parlak açık seçik bir şekilde gösterdi" diyerek, ayın iki yana ayrılmasıyla sevgilinin aya benzeyen iki yanağına işaret edilmiştir:

Gösterdü cemâlünde senün gün gibi ruşen

mu'ciz-i engüşt-i Muhammed (Ahmed Paşa G.29/2)

"Parmağın işaret kılrsa gökte ay iki parçaya ayrılır; bir avuç toprak saçsan, düşmanların gözü kör olur." diyerek hadiseye Sekkâkî'nin beyitinde Şakku'l-kamer hadisesine telmihte bulunulmuştur:

Barmaking kılrsa işaret, ikki bolur kökte ay

Bir asvuç topraknı saçsang, tartar adanınğ közin (M. Sekkâki, 99-II/ 40)

Şakku'l-kamer hadisesi telmihlerle birçok beyite daha benzer ifadelerle konu olmuştur. Birkaç beyit bunlara örnek olarak verilebilir:

Fehm eyleyemez mu'ciz-i alasını idrak

Kim şakk-ı Kamer oldu ana mu'ciz-i edna (Cem Sultan, K.3/21)

Mahı işaret ile çü şakk eyledün ne tan

Nurun katında şem-i duha ger ola Süha (Cemâlî, 54-K.3/8)

İrerse asmana dahu düşmenünğ seri

Şakk eyleye kamer gibi bir parmagung şeha (Hamdullah Hamdi,112-III /22)

Şair ay ve güneş gibi, gökyüzü cisimlerinin sudaki yansımalarını onların kendilerini sevgilinin yüzü ile kıyaslamaya kalkmalarından dolayı değerinin düşmesi şeklinde göstererek hüsn-ü talil yapmıştır. Avnî ayrıca güneş ve ayın battıkları için değerlerini kaybettiklerini sevgilinin güzel yüzünün ise hiçbir zaman değer ve kıymetten düşmediğini, güneş ve ay suya aksederek sana güzelliklerini gösterirlermiş. Ama onların değeri bu sebepten dolayı sürekli aşağı düşüp durmaktadır, şeklinde ifade ediyor:

Mah-ı meh ab içre arz-ı hüsn iderlermiş sana

Lik kadri anlarun bu işden aşağı düşer (Avnî, 13/4)

Ayna ile ay arasındaki benzerlik genelde rengi ve dolunay şekli ile ilgilidir beyitte ise aynanın aksettirici olma özelliği ile sevgilinin ay yüzünün güzelliğini aksettirmesi beyite konu olmuştur:

Ayine gösterelden ay yüzünü safâsın

Âyineyi görenler öperler ol sâfaya (Ahmed Paşa G.263/10)

Güneş doğunca ayın parlaklığı kaybolur, gökte silik bir leke gibi görülür. Ayın sevgilinin yüzünü görünce parlaklığını kaybetmesi bundan kaynaklıdır. Yine güneşin doğmasıyla ayın ortadan kalkmasından dolayı ayın güneş yüzlü sevgilinin yanına gelmeye yüzü olmadığı ifade edilmiştir:

Güneş yüzünü görüp eksilendi bedr-i Münir

Tana kalıp tapuna gelmeğe senin yüzü yok (Necati Bey, G.282/5)

Ayın, divan şiirinde en çok kullanılan kozmik unsurlardan biri olduğunu daha önce ifade etmiştik. Ay şekli, beyazlığı, parlaklığı bakımından güzelliğin sembolü olmuştur. Yine geceleri gökyüzünde dolanıp duruşu, diğer gök cisimleriyle olan münasebetleri, geceyi aydınlatışı, ışık kaynağı oluşu gibi özellikleriyle de sevgiliye teşbih edilmiştir:

Kamer kim ol yüzine baksa, köz kamar, anıng

Tiler yaruk köngülindin şu'a-ı nur-ı ziya (M. Sekkâki, 176-XI BM /10)

Beyitte sevgilinin yüzünün aydan daha parlak ve göz kamaştırıcı olduğu söylenmiştir. Hatta şair bununla da yetinmeyip ayın sevgiliden parlaklık dilendiğini, ay yüzüne baksa gözü kamaşır, senin parlak gönlünden nur ziyalarının parıltısını diler şeklinde ifade etmiştir

Burada şair, yüzü dolunay gibi parlayan sevgilim, aşkın ile sabah aydınlığı kadar sadık olduğum gün gibi aşikârdır, diyerek sevgilinin yüzünün ay ile bir tuttuğunu ifade eder:

Subh gibisadık olduğum reh-i aşkunda ben

Gün gibi ruşendürür ey mah-ı tabanum sana (Avnî, 2/4)

Sevgilinin yüzünün parlaklığı, ıslıl ıslıl oluşu yine aya teşbih edilerek, ben öyle bir padişaha kul köle oldum ki, bütün cihan onun dilencisidir, öyle bir ay yüzlüye tutuldum ki, yüzü kuşluk güneşi gibi ıslıl ıslıldır, ifadeleriyle beyitte verilir:

Bir şaha kul oldum ki cihan ana gedadur

Bir maha tutuldum ki yüzü şems-i Duhadur (Avnî, 18/1)

Ayva tüyleri sevgilinin ağzını ve dudaklarını örtmüştür, bu biçimiyle ayın çevresindeki hale gibidir yani dudak gizlenmiştir şair beyitte ay gibi olan yüzünde ayva tüyleri, haleden bir yol oluşturdu, bu benim gitmek istediğim yoldur diyerek ulaşmak istediği sevgiliyi ay ile bir tutar:

Ne ayda da'ire çektî izarının hattı

Ki halka urdu kamer nokta gibi rah bana (Şeyhî G.1/5)

Sevgilinin saçları siyahtır yani karanlıktır. Yüzü ise o karanlıkları aydınlatan bir ay vasfındadır. Şair bu ilişkiyi, ay gibi yüzün ve kara bir gece gibi olan iki örük saçın var bu sebeple yüzüne geceleyin çıkan ay dediler, şeklinde ifade etmiştir:

Ay tig yüzünüg ü bir kara tün tig iki zülfüng

Vechi bu, yüzüngen didiler mah-ı şebane (M.Sekkâki, 200-XVIII TK /12)

Sevgilinin yüzü ay gibi parlak, saçları ise karanlık yani siyahtır:

Gece saçında kamer yüzüne tan okuyugör

Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh gârib (Şeyhî G.6/5)

Ayın hilal olarak başlayıp dolunaya tamamlanışı ve tekrar hilale dönüşü onun dilim dilim gibi düşünülmesine ve bu ay gibi olan güzelliğin aşkının da aşığın bağrında yarıklar açtığı ifade edilmiştir:

Kendüyi kanlara boyadı afitab-ı çarh

Bu hali gördü sinesine şerha çekdi mâh (Cem Sultan, Tk.4/3)

Aşağıdaki beyitte, ay yüzlü sevgilinin bizimle sohbete gelmeyeceğini biliriz, eğer sen inanmıyorsan git de gör, denilerek sevgilinin yüzünün güzelliği ayın güzel vasıflarıyla bir tutulmuştur:

Gece gelmeyeceğin sohbete ey dil biliriz

Hele var gör ki ne yüzden doğar ol mah sana (Necati Bey, G.2/6)

Ay, farklı şairlerce, benzer ifadelerle özellikle de sevgilinin güzelliği ile ilişkilendirilerek beyitlere konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde yine aynı tasavvuru görmek mümkündür:

Sen güneş yüzlüyü kim mülk-i cihanı tutdun

Aya benzemez isem aya neyi benzedürem (Ahmed-i Da'i, 221-204/2)

Kimin ki cemalin kamerine nazarı var

Hergiz basarı yok güneşe derse ferî var (Şeyhî G.16/1)

Ger göstereydi meh yüzün ol mâh-ru bana

Cân-u gönül vireydim ona bir nezâreye (Cem Sultan, G.17/2)

Yüzün neharından gider hattun gubarun ey kamer

Mahv eyle ol leyl ayetin ruşen-likâ ol ey sanem (Ahmed Paşa G.207/3)

Barça şair ay yüzüğe nisbet itmiş mahnu

Ebr-i rahmettür ki tüşmiş mah-ı taban üstine (Şiban Han, 263/3)

Ay yüzüğe zülf özin salsa ni tang bolgay beli

Tün uzun bolsa miçe kim subh-demdin çare yok (Lutfî, 98-123/6)

İy sening cevr ü cefang mihr ü vefadın yahşırak

Ol sening ay tig yüzüğe bolsun yama közdin yırak (Lutfî, 93-116/1)

Bir başka beyitte güzel olan gülün bile ay yüzlü sevgiliyi görünce bir nevi utancından kapandığı aydınlık veren mumun da sevgilinin ay yüzünün ışığından titremeye başladığı ifade edilir:

Gül gönçe bolur, körse yüzünü çemen içre

Titrer körüp ay ingini şem encümen içre (M.Sekkâki, 216-XXIV TK /12)

Sevgili dolunaya benzeyen yanağının üstündeki misk kokulu saç sanki güneş üstündeki cennet tavusudur denilerek yine ay ile güzellik vasfı sevgiliye verilmiştir:

Zülf-ü müşginin ki cana mah-tâb üstündedir

Sanasın tâvûs-ı kudsi afitab üstündedir (Necati Bey, G.210/1)

Aşağıdaki beyitte yine: “Ay yüzlüm, sen gelmeyince gönlümün ateşi sönmez, kıyamet kopmadan er ocağı sönmez.” diyen şair sevgilinin güzelliğini ay ile mukayese etmiştir.

Sen gelmeyince mahım mahv olmaz ateş-i dil

Haşr olmayınca söyünmez er çerağı (Necati Bey, G.643/2)

Sevgilinin aydan çok daha güzel olduğu ve onun güzelliğini gören ayın felekte ateşler içinde yandığı ifade edilmiştir:

Hüsnünü görüb kaçan k'idem

Odlara yanar felekdeki mah (Cem Sultan, Tc.6/1)

“Bir gece, rüyamda senin gibi bir ay parçasını kucakladım ayın nurdan bir yastık, güneşin de yatak olduğunu gördüm.” denilen beyitte: Ayın parlaklığını güneşten alışı, güneşin yatak, ayın da yastık olarak düşünülmesine neden olmuştur.

Bir gice düşümde sen mahı der âguş eyledüm

Gördüm olmuş nurdan bâlin kamer bister güneş (Ahmed Paşa K.19/54)

“O dolunay yanaklı ve hoş yürüyüşlü sevgiliye ben ne yaptım? Ne gülün yüzüne baktım, ne de şimşir ağacının adını andım.” diyerek beyitte aşık ay yüzlü sevgiliye sitem eder.

Sevgilin Gül yüzüne bakmadım şimşadın adın anmadım

Ol kamer-ruhsar ü hoş-reftara n'etdim n'eyledim (Necati Bey, G.377/3)

2.1.1.2. Utarid (Merkür, Tir, Debir-i Felek):

Utarid'in tabiat ve vasıfları hakkında yıldız ilmi ile uğraşanlar şöyle demişlerdir: “Utarid'in tabiatı itidal üzere soğuk ve kuru olup erkek ve gündüze nisbet kılınmıştır. Mümteziç olduğu yıldızın tabiatıyla mümteziç olduğundan mümteziç (karıştırıcı) ve münafık (ara bozucu) isimlerini almıştır. Vasıfları edeb, kıyaset, anlayış, sezgi, zihn, dirayet, yumuşaklık, yufka yüreklilik, hüner, san'at, hile ve hıyanet bulunmuştur. Bu yıldız tali'

düştüğü noktalarda yukarıda ki vasıfları görülür. Pazar gecesi Çarşamba gününe hakim bulunmuş ve bu gece ve günün ilk saatlerine nispet olunmuştur.¹¹⁵

Utârid alaca rengi temsil eden bir yıldızdır. Bu da onun mûmteziç yani uyumlu bir yıldız olması sebebiyledir. Zîrâ Utârid'in mîzâcî kutlu yıldızla bir araya geldiğinde kutlu, kutsuz yıldızla beraber olduğunda ise kutsuz olmaya müsâiddir. Bu durum renk olarak alacalıkla ifâde edilmiştir. Bu itibârla Utârid'in güneş ile olan yakınlığı kutludur. Çünkü güneş kutlu bir yıldızdır.¹¹⁶

Güneşe yakın bir seyyaredir. Nücûm ilmine göre yeri ikinci kat göktür. Şiir ve muşahabenin, nutk ve kitabetin pîri sayılır. Eskiden birinin kitâbet kuvvetini anlatırken "Onun kalem-i Utarîd-rakamı" gibi tâbirler kullanırlardı. Bizde şiir ve inşânın timsâli hükmündedir. Yunan esatirinde Merkür mukabilidir. Ehl-i tencîme göre tabiat yâbis ve bâriddir. Diğer yıldızlarla imtizaç eder. "Şâir, münşî, kâüb ve muhâsîb ana mütealliktir." [Burbân-ı Kâtı] Tâlii Utarîd olanlarda bu vasıflar vardır. Kimyacılar civaya Utarîd derler. Tir, debîr-i felek, debîr-i semâ, münşî-i çarh gibi tâbirler de ona aittir.¹¹⁷

Batı'da sür'at sembolü olduğu gibi Doğu'da da ok anlamına gelen "Tîr" diye anılmıştır. Her yıldızla uyuşabilmesi, imtizaç edebilmesi sebebiyle "Mümteziç" ve "Münâfik" da denir. Fesahat ve Belâgatın sembolü oluşundan "Debîr-i Felek" unvanıyla adlandırılarak defter ve kalemle sembolize edilmiştir. Doğu minyatürlerinde tavus kuşuna binmiş, sağ elinde bir yılan sol elinde yuvarlak bir tahta bulunan yahut başında taç ve sırtında yeşil cübbe ile kürsüde ikieliyle Kur'an'ı okuyan güzel bir genç suretinde tasavvur edilmiştir. Farsçada Zâdus veya Zavdus da denmiştir.¹¹⁸

Ay birinci felekte, Utarid de ikinci felektedir. Eski yıldız ilmine göre bazı yıldızların, bazıları dostu veya düşmanı olurdu, Utarid'in dostu da Ay'dır.

Beyitte, cömertlik burcunun güneşi, Allah lütuflarının gölgesi; yıldız askerli padişah, konağı Utarid yıldızı olan ay, denilerek felekler arası ilişkiden bahsedilmiş ve Utarid'in komşusu ay ile olan yakınlığı ele alınmıştır:

Mîhr-i bürc-i kerem ü saye-i eltaf-ı İlah

Şâh-ı encüm vâkıf haşem ü mâh Utarid menzil (Necati Bey, K.14/17)

¹¹⁵ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.151.

¹¹⁶ DENİZ, Sabahat, age., s.214.

¹¹⁷ ONAY, Ahmet Talat, age., s.449.

¹¹⁸ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.152.

Aşağıdaki beyitlerde Utarid'in katiplik vasfı ele alınmış, ve şairler ellerine kalemi alıp memduhu övmeyi yaza yaza bitiremediklerini vurgulamışlardır:

Benden gibi Utarid almış eline hame

Medhün yazup düketmez ey şâh-ı mihribân-dil (Karamanlı Nizâmî K.VI/29)

Zühre, beyitlerde genellikle meclisle ilgili unsurlarla birlikte anılır. Burada da Zühre'nin meclisde çalgıcı, Utarid'in de sohbet arkadaşı, meclisin sözcüsü olduğu ifade edilmiştir:

Meclisün mutribidür zühre utarid de nedim

Kameri bende vü hurşidi gulam eyle bugün (Ahmed-i Da'i, 139-120/5)

Şair aşağıdaki beyitte, Utarid'in ikinci felekte olduğuna ve feleğin vesikasına altın bir imza attı diyerek onun kâtip oluşuna işaret etmiştir:

İkinci felekde anı filhal Utarid

Sakk-i felek üzre kılar altun bir imza (Cem Sultan, K.1/8)

2.1.1.3. Zühre (Venüs, Çulpan, Nahid):

Üçüncü gökte olan Zühre'nin tabiatı mu'tedil, soğuk ve rutubetli olup dişi ve geceye nispet olunmuştur. Sad-ı asgar diye isimlendirilmiştir. Bu yıldıza bakmanın kalbe sürür verdiği tecrübe edilmiştir. Bu yıldızın vasıfları yumuşak, dostluk, rikkat, yakınlaşma, ferah, isteki cilve, oyun, teganni, cima, sıhhatlilik ve güzel yaratılış bulunmuştur. Bu yıldızın ta'li düştüğü noktalarda bildirilen vasıfları aynen görülmüştür. Bu yıldız Salı gecesi ve Cuma gününe hakim bulunmuştur. Bu gece ve gündüzlerin ilk saatleri buna nispet kılınmıştır.¹¹⁹

Üçüncü felektedir. Güneş ve Ay'dan sonra gökyüzünde görünen en parlak cisimdir. Yunan tanrıçalarından Afrodit'e tekabül eden bu gezegene Romalılar Venüs, İranlılar ise Nâhid derler. Zeus (Müşterî) un kızıdır. Venüs heykellerinde görüldüğü üzere Batı'da güzel ve düzgün yapılı bir kız şeklinde tasvir edilir. Güzelliğiyle herkesi büyüleyen Venüs, bir çift güvercin yahut kuğu tarafından çekilen bir arabada da tasvir olunur. Doğu minyatürlerinde ise iki eliyle kopuz tutan genç bir kadın yahut yeşil ve sarı elbise giymiş, kollarında bilezikler, parmaklarında yüzük ve ayaklarında halkalar bulunan ve kendisine bakan bir kadının karşısında oturan genç bir kız şeklinde tasvir edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.147.

¹²⁰ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.155.

Zühre, Kervankıran adıyla da bilinir. Edebiyatta Nahid'dir. Aşk ve musiki İlâhi makamındadır. Yeşil renk bu yıldıza mensuptur. Kimyaca adı kalaydır. Utarid ve Zühâl dostları, Güneş, Ay ve Mirrih düşmanlarıdır. Yunan esatirinde Afrodite Romacılarla Venüs mukabildir. Şark esatirine göre Hârut ve Mârut'u baştan çıkaran kadın Zühre'dir.¹²¹

Rivayete göre Zühre yıldızı Hârut ve Mârut adlı iki meleği aldatarak günaha sokan bir kadındır. Kur'an'da (II/102) adları geçen bu iki melek insanların kötülüğünden Allah'a şikâyet etmişler; karşılığında insanlarda şehvet olduğu, meleklerde de böyle bir hal bulunsa kendilerinin de insanlar gibi olabilecekleri cevabı verilince, biz isyan etmezdik diye mukabelede bulunmuşlar. Bunun üzerine bu iki melek, kendilerine şehvet verilerek Bâbil şehrine gönderilmişler. Gündüzleri orada hüküm sürer ve halka büyü öğretir, geceleri de Allah'ın en büyük adını tesbih ederek göğe yükselirlermiş. Günün birinde bunlar çok güzel bir kadına aşık olmuşlar. Kadın onlara, teşbih ederek göğe yükseldikleri Allah'ın o ismini kendisine söylemeleri halinde ram olabileceğini ifade edince gayriihtiyari söylemişler. Kadın o ismi okuyarak göğe çıkmış ve Zühre yıldızı olarak dona kalmış. Hârut ve Mârut ise ceza olarak kendilerine teklif edilen azaptan dünya azabını tercih ederek kıyamete kadar baş aşağı Bâbil Kuyusu'nda asılı kalmak suretiyle cezalandırılmışlar. Kuyunun başına giden insanlara o halde iken büyü öğretirlermiş.¹²²

Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Fazla hissidirler, üçüncü felek Zühre'ye aittir. Cuma günü ve salı gecesi onun tesirindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir.¹²³

Eski yıldız bilgisine göre yeşil renktedir. Evi Sevr ve Mizan burçlarındadır. Zühâl ile dosttur. Müşteri'nin "Sa'd-i Ekber" olarak vasıflandırılmasına karşılık bu "Sa'd-i Asgar" olarak vasıflandırılır. El-Müncid'e göre eski Araplar onu güzellik tanrısı sayarak sabah ve akşam vakitleri görülen bu yıldızın taparlar. Soğukluğunda da kuruluğunda da itidal vardır. Cuma günü ile salı gecesi, iklimlerden beşinci iklim, renklerden yeşil, madenlerden kalay bu yıldız mensuptur. Şehvet, bedende et, duygulardan koku alma, yaşlardan gençlik, hayvanlardan balıklar ve zehirli olanlar, beyaz ve sarı renkli yaratıklar, eti yenmeyen kuşlar ve akraba kadınlar bu yıldız mensuptur. Zühre'nin hâkim olduğu zamanlarda doğanlar güzel yüzlü, sıkı

¹²¹ ONAY, Ahmet Talat, age., s.471.

¹²² ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, 1994, age., s.155-156.

¹²³ PALA, İskender, age., s.494

etli, güzel sesli, kalın parmak ve kaim bacaklı, iyi huylu, müziğe istidatlı, şehvete düşkün, kumara tutkun olurlar. Müzisyenler ve hanendeler bu yıldızın tesirindedirler¹²⁴

Gerek minyatürlerde elinde bir musiki aletiyle tasavvur edilişi, gerekse tesir itibariyle kendisine mensup olanlarla musiki kabiliyeti uyandırması sebebiyle edebiyatta Zühre daima eğlence meclisleri sözkonusu olduğu zamanalarda elinde bir saz tutar şekilde tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde güneş, ay, vb. gök cisimleri türlü söz oyunları kurularak şiir tezyine çalışılır.¹²⁵

Ahmed Paşa, Sultan Mehmed'e sunduğu bir kasidenin tegazzülüne girerken güneş huzmelerini siphr çengine tel olarak tasavvur eder:

Siphr çengine zerrîn ve ter takar hurşid

Ki düze mutrib-i Zühre bu şi'r-i terle tereng (Ahmed Paşa, K.22/5)

Bir başka beyitte yine Zühre'nin çalgı çalan ve çok söyleyen olduğu ifade edilmiştir:

Güneş ça meclis-i kadrinde arz ider def-i zer

Olursa tan mı durur Zühre mutrib ü kavval (Cemâlî, 81-K.XI/25)

Aynı motifin benzer şekillerde diğer şairler tarafından da sıkça kullanıldığı görülmektedir:

Perdesi kanun-ı şer'ün saklıdır devrinde kim

Kimse Zühre çengine düşmez meğer çeng ü rebab (Karamanlı Nizâmî K.III/19)

Beyitte: “Güneşin sevkinden, ayın ve güneş gökte dostça dönerler Zühre’de bunlara heves edip üd edinmiştir.” diyen şair, Zühre’nin çalgıcı vasfına işaret etmiştir:

Hevâdârındır ay u gün dönerler şevk-i mihrinten

Hevesdir bezmine zühre anuñcin üd edinmişdir (Şeyhî G.28/4)

Zühre’niz saz çalıp şarkı söylemesi yine bir beyitte şu şekilde ifade edilmiştir:

Yıllar durur ki Zühre ta’lim saz eyler

Bezmünde tutmağa ceng olmadı dahi kâbil (Karamanlı Nizâmî K.VI/28)

Zühre, saz çalar şarkı söyler, aynı zamanda bestekâr da olan Zühre saz çalarken bazen, gök ve güneşin sema ettiği görülür. Böyle saza söze meraklı olan Zühre’nin yanında olmakla birlikte aşık yine de sesini duyuramamaktadır:

¹²⁴ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.156.

¹²⁵ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.157.

Ahum felekde Zöhreye âheng ider veli

Gör tali'üm ki dinlemez ol meh-kila henüz (Ahmed Paşa G.118/2)

Saki meclislerde kadeh sunan içki veren kişidir, meclise neşe ve canlılık veren odur. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Sevgilin gözünde saki bir sevgili, bir saki sayılır, yahut bizzat saki sevgili mesafesindedir. Bazen saki mutrib olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde saki mutlaka güzelliğiyle dikkat çeker. Hatta aşık, içkiden değil sakinin güzelliğinden sarhoş olmalıdır.¹²⁶

Zühre'nin, beyitlerde genellikle meclisle ilgili unsurlarla birlikte anıldığını söylemiştik. Bunlardan biri de aşağıda ki beyitte görüldüğü gibi Zühre-saki ilişkisidir. Beyitte: Zühre'nin eğlence meclisini coşturup şenlendirmek için güneş, içki sunan bir güzel gibi billur kadehler içinde ateş, yani şarap gezdirir durmasından bahsedilerek, Güneş bir sakiye benzetilmiştir ve Zühre üçüncü gökte bulunur. Güneş sultanının çalgıcısı ve rakkasesidir.

Bezm-i ayşın Zöhre'nün germ itmeğe sâki-sıfat

Âbgûn akdahîçinde gezdürür azer güneş. (Ahmed Paşa K.19/14)

Bir başka beyitte felek mecliste Zühre'yi bir tempo tutucu olarak çağırmıştır:

Sening bezmingde kiltürüp işikke Zühre'ni gerdün

Didi tenha iding, edna kenizek medh-h an kildi (M. Sekkâki, 112-IV BM/ 13)

Aşağıdaki beyitte Zühre'nin def çaldığı söylenerek diğer beyitlerdeki benzer bir tasavvur yinelenmiştir:

Def tutar hurşid-i Zühre çeng ile aheng ider

Göstericek lutf ile ol mah-ı taban oynamak (Cemâlî, 91-G.16/5)

Zühre hakkındaki yaygın teşbihlerden biri de onun gökyüzünde dans eden bir rakkas oluşudur bir diğer teşbih de mutrib yani çalgıcı, şarkıcı oluşudur:

Tarem-i çarhda raks ura Mesîhi Zühre

Şive-i şî'r ile ger bir nefes elham kılâm (Mesîhî, G.167/5)

Beyitte: “Zühre çalgıcı olur güzeller güzeli selvi boylu da rakkas” diyerek şair yine Zühre'nin mutriblik vasfına işaret eder:

Zühre mutriblik ider serv-i sehi rakkas olur

¹²⁶ PALA, İskender, age., s.387.

Saz için def tutmağa cem 'inde beyza gösterür (Cemâlî, 78-K.X/37)

Aşağıdaki beyitte yine mutriblik vasfı hatırlatılmıştır:

Meclisün mutribidür zühre utarid de nedim

Kameri bende vü hurşidi gulam eyle bugün (Ahmed-i Da 'i, 139-120/5)

Yine aşağıdaki beyitte de basit bir şarkıcı olarak nitelendirilmiştir.

Kemine mutrib irür Zühre çün işikingde

Bilip Utarid anıng veçhini, tutar mücra (M. Sekkâki, 176-XI BM /9)

Aşağıdaki beyitte güneş, aşığa gelen bu gazelin sözleri yani güftesi, şahın meclisinde okunsun diye parlak yüzlü Zühre'yi şarkıcı olarak tutmuştur. Güneş gökyüzünün sultanıdır ve gezegenlerin her birini bir işle görevlendirir, Zühre'nin görevi ise saz çalmak şarkı söylemektir:

Şah bezminde amel olmağa bu kavlı-gazel

İdinipdür Zöhre-i zehrâyi hınya-ger güneş (Ahmed Paşa K.19/50)

2.1.1.4. Şems (Güneş, Mihr, Afitâb, Gün, Hurşîd):

“Güneş, tabiatı itidal üzere sıcak ve kuru olup erkek ve gündüze nispet edilmiştir. Sa'd-i evsat (Orta kutluluk) ile isimlendirilmiştir. Sıfatları kuvvet, şiddet, kahr, zor yatışan öfke, rağbet, his, yufka yüreklilik, hayâ, ve iffet bulunmuştur. Pazar günü ve perşembe gecesine hakim bulunmuştur. O gün ve gecenin ilk saatleri buna nispet olunmuştur.”¹²⁷

Nücum ilmine göre sarı renk güneşe mensuptur. Buna mensup olan kişiler zeki, kuvvet sahibi ve sanatkâr olurlar, alayış ve eğlenceyi severlermiş. Kimyagerlerce altına şems denir. Kamer ve Müşteri dostları, Zühre ve Zühal düşmanlarıdır. Neyyir-i A'zam da derler.¹²⁸

Divan şiirinde daha çok ışığı, parlaklığı, ısı ve ısıtma ile ele alınır. Hem benzeyen hem de benzetilen durumundadır. Işık ve parlaklık daima onunla birlikte bulunur. Onun inkârı gizlenmesi mümkün olmadığı için “gün gibi aşikâr” deyimini yaygındır yine onun açıklanmaya ve ispata ihtiyacı yoktur. Yüzüne bakılmayışı ve gözleri yaşartması da sanatlara yol açar. Güneş renk bakımından sarıdır. Bu yüzden korkmak ve kıskanmak fiillerini beraberinde getirir. Canlıların hayat kaynaklarından biri olduğu gibi la'l ve akik gibi taşların da oluşmasında büyük rol oynamıştır. Diğer gezegenler de onun hizmetine gören rütbeli

¹²⁷ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.142.

¹²⁸ ONAY, Ahmet Talat, age., s.224.

kişilerdir. Işıkları bolca her yere dağıttığı için cömertlik sembolüdür. Bütün bu özellikleriyle sevgili denen sultanı temsil eder. Bazen güneş sevgiliye bazen de sevgili güneşe benzer. Güneş ateşten ibaret olduğu için “germ olmak, yakmak, yanmak, tutuşmak” gibi fiillerle birlikte bulunabilir. Eski astronomiye göre güneş dünyanın etrafında döner dördüncü kat gökte yer edinmiştir. Bu dönüşüyle gün, ay ve seneyi ortaya çıkarır. Bütün gökyüzünü tuttuğu için bir sancak, feleğin bağrında durduğu için bir şemsedir. Güneşe göre toz ve zerresevgiliye nispetle aşğın acizliğini anlatır. Yusuf Peygamber güzellikte güneşle yarışır. Yine rüyasında güneşin kendisine secde ettiğini görmüştür. Ay’a nurunu veren de güneştir. Güneş gelince gölgenin gitmesi, güneşin suya aksedişi, ay ile güneşin birbirlerini takip edip durmaları, güneş görününce yıldızların kaybolması, gecelerde güneşin saklanması vs. yönleriyle de birçok beyitlere konu olan güneş üzerine sayısız teşbih ve mecazlar kurulur. Gök cicimleri içinde sultan olan güneşin hemen her özelliği de sultanlara yaraşır şekildedir. Pırıltılı görünüşüyle tâc, gece kargasını kaçırmamasıyla bir doğan kuşu ve avcı, devamlı dönüşüyle ve rengiyle kadeh, sevgili karşısında ki acziyle her kapıyı dolaşması ile köle, doğuş ve batışı anındaki görünümüyle külâh, daima dönüp dolaşmasıyla divane ve dilenci, yuvarlaklığıyla bir davul, dünyanın etrafında dönmesiyle pervanedir. Felek bir bayram yeri olunca güneş, yay burcunun okunu attığı bir nişangâhtır. Ay yastık olursa güneş feleğin yatağı olur. Felek taş olunca güneş mührü (bir çeşit yuvarlak ve pürüzsüz cam küre) olur. Sevgilinin sarayında ise kerpiçten öteye geçemez. İpe benzeyen ışınlarıyla bir mıstar, gökte asılı bulunan meş’ale ve kandil, karanlıkta bir pırıltı ile ortaya çıkışıyla Yed-i Beyza, felek denen acuzenin kulağında bir inci küpe olur.¹²⁹

Güneş, divan şiirinde en çok kullanılan kozmik unsurlardan biridir. Genel olarak parlaklığı, yakıcılığı, nurlu oluşu, ışık kaynağı oluşu gibi özellikleriyle sevgiliye teşbih edilerek kullanılmış, çeşitli tasavvurlara konu olmuştur.

Güneş, yıldızların sultanıdır. Beyitlerde bir ülkeye veya savaş meydanına benzetilen gökyüzünde, ondan daha büyük ve daha ışıklı bir cisim bulunmaması, bilhassa sabahleyin doğudan kendisini gösterince her tarafı aydınlatması, önünde hiçbir ışıklı cismin duramayıp kaybolması¹³⁰ ve gökyüzünün en parlak cismi olması sebebiyle tüm feleklerin sultanı kabul edilmiştir. Güneşe bu bakımdan doğunun hükümdarı da denilmiştir. Beyitlerde de bu felekler sulatani olan güneş ile yeryüzünün sultanı arasında benzerlik kurulmuştur ve bu benzer tasavvurlarla beyitlerde yer almıştır:

¹²⁹ PALA, İskender, age., s.176.

¹³⁰ DENİZ, Sabahat, age., s.199.

Çeragundur n'ola ger nevbetünde

Geyerse tâc-ı zerrîn şâh-ı taht-ı haver (Necati Bey, K.10/27)

Bir başka beyitte yine güneş sultan benzerliğinden yararlanılarak, güneşin yayılan ışıkları kaftana etrafında ki parlak ışıklarsa taça benzetilmiştir. Güneş ve narenci kelimeleri arasında da şekil ve renk bakımından bir benzerlik kurularak, Doğu hükümdarı olan güneş gökyüzü kemerinde tahtını kurup turuncu elbise ile nurdan taç giydi şeklinde bu benzerlikler beyite konu edilmiştir:

Taht urup Tak-ı felekde husrev-i haver güneş

Geydi narenci kabâ urundı nur-efser güneş. (Ahmed Paşa K.19/1)

Bu şekilde yüceltici ifadelerin yanında güneşin ışıklarını yeryüzüne indirmesi bir başka tasavvurda da güneşin sevgilinin hasretiyle yerlerde sürünen bir dilenciye benzetilmesi verilmiştir:

Çarhun güneş egerçi ki görki güvencidir

Kuyunda kapu kapu gezer bir dilencidir (Necati Bey, G.89/1)

Aşağıdaki beyitte güneş ile hançer arasında bir benzerlik kurulmuştur. Bu benzerlik şekilleri ve parlaklıkları nedeniyledir. Güneş ışıklarının ince uzun ve parlak oluşuya hançere benzetilmiştir. Güneşin ışıkları çok parlaktır ve sürekli bakılırsa gözleri sulandırır, fazla bakıldığında ise gözleri kör etmeye kadar gidebilir. Göze hançer sokulması kör olmaya işarettir.

“Güneş senin yüzün dururken kendine bakana kızar ve onun gözüne ışıklarından hançer saplar.” ifadeleriyle bu tasavvur beyite konu edilmiştir:

Kim ki nezzâre kıla hürşide haddün var iken

Nazurun çeşmine hışmından sokar hançer güneş (Ahmed Paşa K.19/55)

Bir önceki beyitte de bahsedildiği üzere güneş ışıkları çok parlaktır ve çıplak gözle güneşe bakmak gözü kamaştırır ve gözden yaş akmasına neden olur. Beyitte bu tasavvur, “cihana alur gözü ile dikkatli bakma, çünkü güneşin yüzüne doğru bakanın gözlerinde yaş akar” şeklinde beyite konu edilmiştir:

Alır gözü ile bakma cihana kim güneşin

Yüzüne doğru bakanın gözünden yaş akar (Necati Bey, s.118.Mrs.1/3)

Aşağıdaki beyitte güneş ile zerre mazmununa telmih vardır. Güneşin yaydığı ısı ile harekete geçen ışık huzmeleri içindeki uçuşan görüntüsünden bahsedilmiş sevgili güneş aşıklar ise güneşe doğru hareket eden zerreler gibi düşünülerek bu benzerlik ay yüzlünün şöhreti güneş gibi aşikar iken, düşkün aşıkların zerreler misali (onun etrafında) dönüp dolaşmalarına şaşılır mı ifadelriyle beyitte işlenmiştir:

Nola sergerdan olursa zerre veş üftadeler

Gün gibi ol mehlikanun şöhreti meşhur imiş (Avnî, 33/3)

Benzer ifadelerle güneşin yeryüzüne saldığı ışıklar tasavvurlara konu edilmiştir. Beyitte bu ışıklar ile altın saçma arasında bir benzerlik kurulmuş ve cömertlik güneşin, lütuf çemenliğine altın saçtığından beri lütuf bahçesinin nergisleri dünyayı gül bahçesine bezemiş, ifadeleriyle güneşin yeryüzüne ışıklarını yollaması kastedilmiştir:

Mihr-i cûdun çemen-i lütfa zer-rfşan olalı

Gülşen-i dehri bezer nergis-i bostan-ı kerem (Ahmed Paşa K. 20/20)

Sabahleyin güneş doğunca ışıkları gökyüzüne vurur. Bu güneş ışıkları zincire benzetilmiştir. Nuşirevan adaleti ile tanınan bir Sasani hükümdarıdır. Nuşirevân, adaletini gerçekleştirmek için bir yöntem bulmuş. Adalet istemeye ya da şikayet etmeye gelenlerin kapıcıya ihtiyaç duymaksızın kendisini bizzat haberdar etmek için sarayının penceresinden aşağıya bir zincir astırmış ve bu zincire de pek çok zil bağlatmıştır. Şikayetçi o zinciri kımıldatınca ziller ses çıkarır, Nuşirevan da o kişiyi huzuruna çağırır. Bundan dolayı bu zincire “zencir-i adl” bu hükümdara da “Nuşirevan-ı Adil” denir.

Bu beyitte de güneş, sanki sabahın Nuşirevan’ı imiş de gökyüzüne adalet zinciri asmış, yani her tarafı aydınlatmıştır şeklinde bir tasavvura yer verilmiştir:

Gûyiya Nûşin-Revân-ı subhdur kim adl için

Lâciverdi kubbeye zencir-i zer asar güneş (Ahmed Paşa K.19/6)

Şair aşağıdaki beyitte. “Güneş, yere ve zamana ışıklarını kılıç gibi saldıka yeryüzü kılıcına boyun eğsin.” diyerek güneş ışıklarının kılıç ile olan benzerliğini beyite konu edinmiştir:

Rûy-i zemin kılıcının efgendesı ola

Saldıkça âfitab zemin ü zamana tîg (Necati Bey, K.11/65)

Eski inanışa göre güneş yerin altındaki bazı taşlara tesir ederek onları kıymetli mücevherlere dönüştürmektedir. Buradan hareketle aşağıdaki beyitte, Necati: “O padişah sana lütf edip bakarsa, güneşin madenlere tesir ederek onları kıymetli taşta çevirmesi gibi, sencileyin değersiz taşı yakuta çevirir.” ifadeleri ile gün ışığının madenleri zaman içinde değerli kılması padişahın lütfuyla bir tutulmuştur:

Ey Necati taş iken la'l ede hurşid bigi

Bir nazar eyler ise himmet ile Şah sana (Necati Bey, G.2/8)

Yine Necati Bey güneşin madenlerin oluşumunda etkili oluşundan hareketle onun batışını hapsedilmesi şeklinde yorumlamıştır, sebep olarak da sultandan vergi kaçırmak için ziyan göstermesini ileri sürmüştür:

Ma'denler üzre amil iken gösterüp ziyan

Habs olmuş idi mahbes-i zulmete afitab (Necati Bey, K.3/7)

Aşağıdaki beyitte Hz. İsa Peygamber'e telmih vardır, İsa Peygamber ile güneş ve saadet kelimelerinin bir arada kullanılma sebebi şöyledir. Güneş dördüncü felekte yer alır. Yıldızların bazılarının insanların kaderleri üzerinde uğurlu ve uğursuz şeklinde tesirlerinin olduğuna inanılmaktadır. Güneş uğurlu tesiri olduğuna inanılanlardandır, bu sebeple saadet ile ilgilidir. Rivayete göre İsa Peygamber, Allah tarafından göğe çıkartıldığında, dördüncü kat semada melekler Allah'ın emri ile üstünü aramışlardır. Bu sırada sağ yeminde bir iğne ve bir kırık bardak bulmuşlar ve dünyalık eşyaların yanında bulunması yüzünden Hz. İsa dördüncü kat semada kalmıştır. Bu hadise, Ya Rabbi bu evlilik güneşin dönüşü ve İsa Peygamber'in ömrü gibi saadete devam edip dursun şeklinde ele alınmıştır:

Yâ Rab sa'âdet ile cihânda bu izdivâc

Çün devr-i mihr ü ömr-i Mesih ola pâ-y-dâr (Necati Bey, K.6/25)

Güneşin beyittlerde bir de bekçi olarak düşünülmesi onun sürekli hareket halinde oluşuyla ilgilidir. Çünkü bekçiler sürekli etrafta dolaşırlar ve etrafı kolaçan ederler. Beyitte görüldüğü üzere gök tabak üzerine altın ve gümüşten iki yuvarlak (güneş ve ay) koymuştur, güneş ve ay gece gündüz bacayı bekler, ifadeleriyle güneş ve ay bekçi olarak tasavvur edilmiştir:

Kök tabak üzre koyup altın kümiştin ikki kurs

Tün ü kün tünglükni saklar afitab u mah-ı tab (M. Sekkâki, 182-XII TK /5)

Güneşe altın, sehere gümüş vasfının verildiği bir diğer beyitte de benzetme şu şekilde kullanılmıştır: “Gökler senin eşiğine her sabah altın ve gümüş döker, o yüzdendir ki güneş altın, seher de gümüş gibidir”:

Her subh sim ü zer döker eflâk eşiğinde

Oldur ki mihr zer gibidir sim-sa seher (Necati Bey, K.9/37)

Beyitte dolunayın üzerinde bulunan lekeler, onu somurtmuş bir insan şeklinde göstermiştir. Yüz bozma yüz ekşitme gibi anlamında kullanılmıştır. Güneşin rengi ve de ateş topu olmasını da yine sevgilinin yüzünün güzelliğini kıskanmasına bağlamış: “Ey sevgili zülüflerin ile yanağının güzelliği dolunayın yüzünü asmasına neden oldu, parlak yanağın ise güneşi yakıp kavurdu.” şeklinde ifade edilmiştir:

Bozdu nurunu mehn zülf ile lutf-u arızun

Afitaba ateş urdu tab-ı ruhsarun senün (Avnî, 42/2)

Aşağıdaki beyitte şair, Yusuf ile Züleyha kıssasına telmihte bulunmuştur. Hz. Yusuf Mısır’a maliye bakanı olmuştur. Fakat devletin bütün işlerini yürüttüğünden adeta sultan olmuştur. Güneş de göğün tepesine çıkmış sultan sayılmaktadır. Güneş ve sultan benzetmesi, güneş ya gökyüzün Mısır’ında sultan olmuş, Yusuf gibi güzel yüzlü birini ya da elinde altın gibi portakal tutan Züleyha’yı andırıyor, şeklinde beyitte işlenmiştir:

Ya felek mısırında sultan oldu bir Yûsuf-cemâl

Yâ Züleyhadır tutar narenc-i zer-peyker güneş (Ahmed Paşa K.19/7)

Güneş doğup her yeri aydınlatmasıyla karanlık ortadan kalkar bu işte hadise farklı şarilerce benzer ifadelerle beyitlere konu olmuştur:

Güneş doğunca ayın parlaklığının kaybolduğu ve yine güneşin doğmasıyla ayın ortadan kalkmasından hareketle ayın, güneş yüzlü sevgilinin yanına gelmeye yüzü olmadığı: “Parlak ay senin güneş yüzünü görüp parlaklığını kaybetti, bundan şaşırıp kalmıştır, senin huzuruna gelmeye yüzü yoktur.” şeklinde ifade edilmiştir:

Güneş yüzünü görüp eksilendi bedr-i Münir

Tana kalıp tapuna gelmeğe senin yüzü yok (Necati Bey, G.282/5)

Güneşin doğuşuyla yıldızların hükümsüz olması hadisesi ile Hz. Peygamber ve onun sunnetlerinin ortaya çıkışıyla da diğer inanışların, dinlerin hükümsüz kaldığı ifade edilmiştir:

Kün çıkıp yıldız kamug mensuh bolgan tig kaçan

Çıktı irse sünneting, mensuh boldu özge din (M. Sekkâki, 96- II/ 25)

“Gönüller güzelce aydınlandı, şimdi bir zerre bile karanlık kalmadı, çünkü zaman güneşi doğdu.” ifadeleriyle aşağıdaki beyitte hükümdarın tahta geçişi ile göğün sultanı güneş arasında bir bağ kurulmuş ve nasıl ki güneş doğuşuyla karanlıkları ortadan kaldırmışsa, sultanın tahta geçişiyle de ülke üzerindeki karanlıkların yerini aydınlığa bıraktığı vurgulanmıştır:

Köngüller boldı hoş Ruşen, körüp kalmadı bir zerre

Karangguluk kitip hali çü hurşid-i zaman kildi (M. Sekkâki, 111-IV/ 12)

Güneşin doğuşu ile batışı ve sevgilinin güzelliği arsında benzerlik kurularak, güneş yüzüne bakınca senin güzelliğin karşısında kendinden geçer, elbette güneş doğunca ay kaybolur şeklinde ifade edilmiştir:

Kılsa güneş yüzüne nazar kendinden gider

Elbette gün görünse kamer kendinden gider. (Şeyhî G.53/1)

Güneşin ay ile birlikte beyitlerde kullanılmasının nedeni aslında sönmüş olan bir yıldız olan ayın güneşten aldığı ışıkları yansıtmasıyla aydınlık oluşudur. Bu hadise, ey güneş, her gece ay senden çirasını yakar şeklinde beyitte ifade edilmiştir:

Her gece ey güneş meh senden yakar çerağı

Sen şaha çader meh bir sefer çırağı (Necati Bey, G.643/1)

Aşağıdaki beyitte ayın ışığını güneşten almasına işaret edilmiştir. Beyitte şair güneşin güzelliğinden istifade eden ayın cihanı aydınlattığını söyler:

Ruşen eyler cihanı mah-ı münir

Mihr-ü hüsnüngden istifadesiyle (Hamdullah Hamdi,208-CLIX /3)

Aşağıdaki beyitte güneş ile gölgenin bir arada kullanılmasının sebebi gölgenin güneş ile birlikte ortaya çıkıyor oluşudur. Beyitte yine ayın ışığını güneşten alışı hadisesine temas edilmiştir. Burada şair: “Gölgem, güneş gibi gökte aya ışık verseydi de sen ay yüzlü ve selvi boylu bir gün yaklaşabilseydim.” şeklinde yakınarak, gölge ışık vermediğine göre aşığın sevgiliye ulaşma ihtimalinin olmadığını anlatmaktadır:

Sayem ziya veredydi gün gibi gökte aya

Bir gün mukarin olsam sen serv-i meh-likaya (Ahmed Paşa G.263/1)

Aşağıdaki beyitte gölgelerin güneşi gören yerlere göre daha renksiz oluşu ve bu durumun da güneşten ayrı düşmekle ilişkilendirdiği görülmektedir:

Ol âfitab-ı sa'adetden ayrı hakl-ı cihan

Kara giyip sürünür gölgeler gibi bi-can (Necati Bey, s.119.Mrs.4/1)

Güneş doğunca yıldızların kaybolması, onların altın kanatlı bir tavus tarafından toplanmasına ay, yüzünün yuvarlak görünmesi sebebiyle harmana, yıldızlar da o harmandaki tanelere benzetiliyor:

Dane-i encüm dirüp meh hürmeninde her seher

Bâl açup cevlân ider tavus- zerrin- per güneş (Ahmed Paşa K.19/5)

Aşağıdaki beyitte Hint denizi ile gecenin karanlığı; gümüş kayıklarla da yıldızlar kastedilmiştir. Şair: “Hint denizindeki gümüş kayıkları batırmak için güneş, nurdan yapılmış yelkenler altın gemi donattı.” ifadeleriyle güneşin doğuşuyla yıldızlar kayboldu demek istemiştir:

Kuzlüm-i Hindün baturmağa gümüş zevrakların

Bâdbân-ı nûr ile donatdı fülk-i zer güneş (Ahmed Paşa K.19/4)

Güneş her gün ufuktan doğar, tepeye kadar çıkar ve öbür ufuktan batar. Bu doğuş yüz şeklinde tasavvur edilen güneşin yüzünü eşiğe sürmesi ve göğe yükselmesi de bir şeyde son hadde ulaşmak manasında olan “başı göğe ermek” deyimiyile: “Güneş her gün yüzünü senin eşiğine sürer; onun için öğünmeın tepesini göğe erıştirdi.” şeklinde ifade edilmiştir:

Her gün sürer yüzünü cenabına âfitâb

Anun için ererdi göke fark-ı iftihar (Necati Bey, K.6/34)

Aşağıda güneşin gökyüzüne yükselme anı tasvir edilmiştir. Sabah bir ülke güneş de onun sultanı olmuş ve bu tasavvur: “Gökyüzü sediri sabah sultanı güneşin dayandığı yer oldu, sonra mavi tabaklardan halka altın ve inci saçtı.” şeklinde ifade edilmiştir:

Mesned-i sultan-ı subh oldı serir-i asuman

Saçdı piruze tabaklardan zer ü gevher güneş (Ahmed Paşa K.19/2)

Şair aşağıdaki beyitinde devrin padişahı olan Fatih'in dünyada çok sevildiğini dünyanın gözünün nuru, kâinatın kandili olduğunu söyler. Güneş nasıl ki gökyüzünün gözü ise Fatih Sultan Mehmet'de kâinatın kandilidir şeklindeki tasavvur, ey padişah, âlemin

gözünün nuru ve kâinatın gözü ve kandili sensin. Bu nedenle güneş bile senin yüzünün nurundan ışık umar şeklinde ifade edilmiştir:

Nur-ı çeşm-i âlem ü çeşm ü چراغ-ı kâinat

Sensin ey şeh kim yüzün nûrından umar fer güneş (Ahmed Paşa K.19/21)

Aşağıda şair güneş ve ay gibi, gökyüzü cisimlerinin sudaki yansımalarını onların kendilerini sevgilinin yüzü ile kıyaslamaya kalkmalarından dolayı değerinin düşmesi şeklinde değerlendirmiştir. Avni ayrıca beyitte güneş ve ayın battıkları için değerlerini kaybettiklerini sevgilinin güzel yüzünün ise hiçbir zaman değer ve kıymetten düşmediğini ifade ediyor:

Mah-ı meh ab içre arz-ı hüsn iderlermiş sana

Lik kadri anların bu işden aşağı düşer (Avnî, 13/4)

Beyitte bulut perdesinin güneşin önüne gelişi, güneş gibi yüzü kıskanan zülfün güneş yüzü kapatmasına benzetilmiştir:

Zülfün ki afitaba hicab itdi ebr ile

Gam zulmetinde cana azab itdi cebr ile (Hamdullah Hamdi,210-CLXII /1)

Aşağıdaki beyitte şair güneş ışınlarını altın bir süpürgeye benzeterek, hükümdarın kapı eşliğinin bununla her sabah süpürüldüğü iddia edilir:

Âsitânun her kudretten zihi ali-cenâb

Pâk ider cârûb-ı zerrin ile her subh afitab (Necati Bey, K.4/1)

Beyitte sevgilinin siyah âh dumanları göğü kaplar ve gündüzü geceye çevirir, gece de güneşin olamadığı ayın görüldüğü vakittir, yani siyah dumanlar göğü kaplayınca sevgilinin ay yüzünün ortaya çıkışı: “enim âhımın dumanı tüm âlemi doldursa buna şaşılmaz, çünkü güneş yüzlü sevgiliden zerre kadar sevgi ve şefkat görmemekteyim.” şeklinde ifade edilmiştir:

Dolsa âlem çok degül dud-ı siyahumdan benüm

Mihr görmen zerrece gün yüzlü mahumdan benüm (Avnî, 51/1)

Aşağıdaki beyitte güneş ışınlarının her yere girebiliyor oluşu: “Güneş senin muhabbetinin pazarına bir nedenle o derece ısındı ve alıştı ki yüz kere kapından kovsan bacadan düşer, bacadan girmeye kalkar.” şeklindeki ifadelerle anlatılmıştır:

Mihrünün bâzârında bir vech ile germ oldı kim

Kapundan yüz kez kovarsan bacadan düşer güneş (Ahmed Paşa K.19/33)

Güneş ve ay klasik edebiyatımızda yüz güzelliğinin temsili olarak kullanılmıştır. Övülecek kişi hep güneş ya da benzetilerek övülmüştür:

Beyitte şair güzelliğın, parlaklığın ve değerliliğın ölçüsü olarak güneş ve ayı sevgilinin aşk pazarında onun vuslatını satın almaya çalışan alıcılar gibi göstererek mübalağa yapmıştır. Yine divan şiirimizde güneş altın ay ise gümüş paraya benzetildiği de görülmektedir:

Ey peri hüsn ile çin germ oldu bazarun senün

Afıtab-u mah oldular haridarun senin (Avnî, 42/1)

Sevgilinin güzelliğinin bilhassa yüzünün güneşe benzetilemsi farklı şairlerce benzer ifadelerle birçok kez beyitlere konu olmuştur:

Ruh-ı münirüne cana müşabih olduğün

Güneş yüzün göricek kendüden gider jale (Mesîhî, K.6/22)

Öykündi diyü yar-ı endama afıtab

Her gün felek getirür anun başına zeval (Mesîhî, G.142/4)

Sen güneş yüzlüye aslan özini merkeb ider

Ay eger menzil idinse n'ola her harçengi (Ahmed-i Da'i, 126-101/4)

Yüzün şems-i duha didüm ne didüm

Gözün 'ayn-ı bela didüm ne didüm (Cemâlî, 94-G.24/1)

Yüzü güneş alnı ay denilerek sevgili gök cisimlerine benzerliği ile övülmüştür.

Ben ol cemali güneş alnı ay için öleyim

Nigar-ı çabük ü hoş dil-rübayüçün öleyim (Ahmed-i Da'i, 110-77/1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliğinin güneşten çok daha fazla olduğu ve güneşin bu güzellik karşısında bir mum hükmünde olduğu: “Güneş senin yüzünden söz etmeğe zaruri olarak utanır, çünkü o tesiri sadece yer ve gök kubbe içinde olan bir mumdur?” şeklinde ifade edilmektedir:

Yüzüng bile laf uralı kün la-büd uyalgay

Şem'i irür ol, gayeti yir kök leken içre (M. Sekkâki, 216-XXIV BM /2)

Bir başka beyitte sevgilinin güzelliğinin güneşten daha fazla oluşu: “Ben öyle bir padişaha tutulmuşum ki, cihanın tüm sultanları ona kul köle olmuştur, gökyüzündeki güneş de ışığını onun yanağından alır.” şeklinde ifade edilmiştir:

Bir şaha kulum kim kuli sultan-ı cihandur

Mihr-i ruhi şems-i feleğe nur-feşandur (Avnî, 23/1)

Bu beyitte de sevgilinin güzelliği karşısında utançtan yere geçme tasavvuru vardır:

Yire geçer utanup her gice cemalünden

Güneş ki hüsn ile âlemde muteber görünür (Karamanlı Nizâmî G.32/3)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi önce güneş gibi parlak yüzlü bir meleğe benzetmekte olduğunu, sonra da onu aleme ışık veren bir dolunaya benzetmekte olduğunu: “Yüzü öylesine güneş (gibi parlak) bir melek gördüm ki, alemin ışık saçan dolunaydır. Onun sümbül gibi saçları da aşıkların ahlarıdır.” şeklinde ifade etmiştir:

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki alem mahıdur

Ol kara sümbülleri aşuklarının ahıdur (Avnî, 14/1)

Güneşsiz havalardan yağmur yağması olasıdır. Burada şair sevgilinin güneşe benzer yüzünü görmezse yağmur gibi gözyaşı akıtacağını belirtir:

Yüzünü görmese çeşmüm n'ola giryan olıcak

Afıtabı göremez kimsene bârân olıcak (Karamanlı Nizâmî, G.56/1)

Bir başka beyitte yüz parlaklığı ve yakıcılığından dolayı güneşe benzetilir. Yüzün müşterisi de gönüldür. Ancak sevgilinin zenginliği karşısında aşık acizdir, gönlü fakirdir, verecek tek şeyi vardır o da canıdır ve bunu içimdeki istek ateşi, güneş gibi olan yüzünün alışverişine ısındı, alıcısı olan gönül, canını üzerlik otu gibi ateşe attı şeklinde ifade eder:

Germ oldu yüzü mihrine bâzârı şevkımın

Dil müşterisi ol oda cân eyledi sipend (Şeyhî, G.14/3)

Şair: “Güneş senin yanağının parlaklığını görünce delirmiştir. Yoksa seherde çırılçıplak dağlara düşmesi sebepsiz değildir.” ifadeleri ile sevgilinin yanağının güneşi kıskandırıp onu delirtecek kadar güzel olduğunu ve bu deli hal ile güneşin doğuşu sırasındaki ışıklarını yeryüzüne salması hadisesi, onun çırılçıplak dağlara düşmesine benzetildiğini ifade etmiştir:

Şevk-i izarın ile delirmiştir afitâb

Uryan olup tekin mi düşer dağlara seher (Necati Bey, K.9/9)

Beyitte: “Gönül güneş gibi yalnız, acaba can niçin değil, oysa padişah seyre çıksa hizmetkârlar kendinden geçer.” ifadeleri ile Gönülün تنها olması yalnız, tek olması maddeden arınmış saf temiz olması ifade edilir. Bu تنها gönül saflığı temizliği bakımından güneşe benzetilmiştir. Göğün tek egemeni güneştir ve göğün sultanıdır:

Tenha günilse gün bigi ol can aceb değil

Şeh azm-ı seyr kılsa nöker kendinden geçer (Şeyhî G.53/5)

2.1.1.5. Merih (Mars, Merrih, Belkis, Behram):

“Merih’in feleği Ay’dan itibaren beşinci, Güneşten sonraki ulvi feleklerin birincisi ve yere en yakındır. Nahs-ı asgar (Küçük uğursuzluk) denen Merih-i ahmer (kırmızı Merih) gezegeni feleğine tek başına hakimdir. Merihin tabiatı çok sıcak, kuru, müzekker ve geceye nispet edilmiştir. Vasıfları coşkunluk, kahramanlık, hiddet, sefahat, kuvvet, hıyanet, öfke, hayâsızlık, inat ve baş olma hırsı bulunmuştur. Bu kötü vasıfların ona Hakk Teâla’nın muradı ile sirayet ettiği tecrübe ile sabit olmuştur. Merih cumartesi gecesi ve Salı gününe haki bulunmuştur. Bu gece ve gündüzün ilk saatleri Merih’e nispet olunmuştur.”¹³¹

Yıldız ilmi içinde gezegenler önemli yer tutar. Merih ise “nahs-ı asgar” (küçük uğursuzluk) olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomutanı mesabesinde. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlarmış. Kararlılık ve girişkenlik ile dolu, ama devamlı kavgacı imişler. Beşinci felek Merih’in etkisi altındadır. Kırmızı renk de Merih’e aittir.¹³²

Farisî’de adı Behrâm’dır. Bizim edebiyatımızda harb ilâhı yerindedir. Eski kimyada demir ve bakıra işaretir.¹³³

Beşinci feleğin yıldızıdır. Yunanlılarda savaş tanrısı Ares, Romalılarda ise mars olarak bilinen bu yıldız, İran’da Behram adıyla anılarak hayır meleklerinden sayılmıştır. Batıda buluttan ata binmiş, elinde mızrak veya kılıç bulunan, bazen de postacı kılığında bir delikanlı

¹³¹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.138.

¹³² PALA, İskender, age., s.323.

¹³³ ONAY, Ahmet Talat, age., s.329.

olarak tarif edilen Merih; Doğu'da sağ elinde kınından çekilmiş bir kılıç veya mızrak bulunan, sol eliyle de kanlı bir insan başı tutan kızıl parmaklı bir delikanlı olarak tasavvur edilir. Savaş, kin ve zulmü temsil eder. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur. Kin zulüm ve intikam gibi hislerini temsil ettiğinden bunların ifadesinde bir benzetme unsuru olarak veya bu gibi halleri işleyen psikolojik tasvirlerde sembol olarak kullanılmıştır.¹³⁴ Yine kan dökücülüğü ile tanınmış gözü bu özelliği ile tanımlamak için de “Mirrih-çeşm” gibi terkipler kullanılmıştır.

Beyitte Mirrih'in kavgacı, öfkeli bir yapıya sahip olduğu hışım ve hançer ifadeleriyle birarada kullanılarak beyitte yer almıştır:

Mirrih kim tutupdur hışm ile elde hançer

İster ki düşmenünle ola senin mukabil (Karamanlı Nizâmî K.VI/26)

Merrih'in savaşçı olması özelliği farklı şairlerce, benzer ifadelerde beyitlerde yer almıştır.

Bercis-i kavs elinde kalem tîr ile şîhab

Merrih çengi gibi atar cünneye hadeng (Şeyhî K.4-I/4)

Aşağıdaki beyitte yine savaşçı bir Merrih tasavvuru vardır. O gamze ki ay kalkanı ile güneş kılıcını eline alıp Merrih'i yenmiştir:

Şems ü kamerün tiğ ile kalkanın alupdur

Ol gamze ki merrih ile keyvanı sınışdur (Ahmed-i Da'i, 159-151/3)

Bir diğer beyitte yine eline hançer almış Mirrih tasavvuru göze çarpmaktadır:

Mirrih eline hançer-i tiz-ab alub ider

Ben mest ile kimdir ki kıla yok yere gavga (Cem Sultan, K.1/9)

Aşağıda ki beyitte şair, Mirrih feleğinin Güneş feleğinin daha üstünde olduğuna işaret eder:

Yüzün üstünde vatan tutsa gözün olmaz acep

Menzil-i Mirrih ki dirler afitab üstindedür (Karamanlı Nizâmî G.23/2)

¹³⁴ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.162-163.

2.1.1.6. Müşteri (Jüpiter, Bercis, Kâdi-i Felek, Hatib-i Felek):

Müşteri feleği Ay'dan itibaren altıncı, Güneşten itibaren sayılan üç ulvi feleğin ikincisidir. Saadet aynası olan müşteri feleğinde tek başına hakimdir. Tabiatı adaletinden Sa'd-i ekber (büyük kutluluk) ismiyle adlandırılmıştır. Müşteri gezegeninin tabiatı itidal üzere sıcak ve rutubetli olup erkek ve gündüze nispet olunmuştur. Bu yıldızın vasıfları din gayreti, ilim, hilim, hayâ, cömertlik, tevazu, akıl, iffet, talakat ve fesahat bulunmuştur. Bu gezegen pazartesi gecesi ve Perşembe gününe hakim bulunmuştur.¹³⁵

Zühre'den sonra en parlak yıldızdır. Sarı renkte bir yıldız olduğundan hararetli bir tabiata sahip olduğu kabul edilir. Ancak mizacı kuru, sıcak ve rutubetlidir. Bu sebeple uğurlu bir yıldızdır. Tabiatı bakımından dostları Ay ve Merih, düşmanları ise Utarid ve Zühal'dir.

Batı'da kudretli bir tanrı olarak kabul görmüş, tahtının önünde içlerinden hayır ve şerri çıkardığı iki fiçinin bulunduğu bir insan suretinde hayal edilmiştir. Olimp dağının tepesinde oturarak yıldırım ve şimşekleri gönderdiği, bulutları idare edip yağmurları yağdırdığı vb. tabiat hadiselerine hükmettiğine inanılırdı. Doğu'da ise bu tasavvurlar bazı değişikliklere uğrayarak Müşteri, feleğin kadısı yahut hatibi anlamına gelen "Kadî-i felek" yahut "hatîb-i felek" şeklinde kabul edilmiştir. Minyatürlerde ata binmiş, sağ elinde kılıç, sol elinde yay olan, yahut da çeşitli renklerde kumaşlardan elbise giymiş erkek suretinde tasvir edilmiştir.¹³⁶

Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hâtibi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilmiştir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzlerine hâkimdir. Mavi renk, Müşteri yıldızına aittir. Merih (Mirrih) ile Ay (Kamer) dost yıldızları; Zühre ile Utârid ise düşman yıldızlarıdır. Özellikle medhiyelerde bahsedilen kişiler düşüncelerinde ve işlerindeki isabetten dolayı Müşteri yıldızına benzetilirler.¹³⁷

Eski müneccimler buna "Kâd-î felek" derlerdi. Bu yıldız doğarken ana rahmine düşen çocuğa yılızdaki bu vasıflar intikal edermiş. Kimyacılarca adı turunçtur. Mavi renk buna mensuptur. Edebiyatımızda, adalet, hikmet-i İlâhi menzilesidir. Eski metinlerde vezirler, alimler, hakimler bu yıldızla benzetilmiştir. Vezir-i müşteri-tedbir tabiri çok geçer. Bir adı da Hürmüz'dür.¹³⁸

¹³⁵ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.136.

¹³⁶ ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, 1994, age., s.164.

¹³⁷ PALA, İskender, age., s.344.

¹³⁸ ONAY, Ahmet Talat, age., s.341.

Şair aşağıdaki beyitinde, sevgilsinin yüzünü Müşteri'ye benzetiyor onu görmekle talihinin enver yani sad olduğunu söylüyor.

Zühhada meylin işideli gelmez oldular

Bî-taylesan Müşteri vü bi-rida seher (Necati Bey, K.9/42)

Müşteri Jüpiter yıldızıdır, altıncı felektedir. Akıl ve hikmet sahibidir. Taylesan, zahidlerin sardıkları sarığın ucuna denir. Cübbe ve taylesan bilginlerin ve zahidlerin kıyafetlerini gösteren belirtilerdendir. Beyitte şair: “Senin zahidlere meylin olduğunu işitince Müşteri yıldızı taylesansız seher de cübbesiz gelmez oldu.” diyerek Müşteri'nin sevgilinin meylini kazanmak için kendini zahide benzetmeye çalıştığı ifade edilmektedir.

Eyâ hurşid-i meh-peyker camâlin Müşteri-manzar

Ne manzar manzar-ı tali' ne tali' tali' enver (Ahmed Paşa

Minyatürlerde sol elinde yay tutan bir şahıs olarak tasavvur edilmesinden veya hanesi itibariyle Kavs burcunda olmasından dolayı şairler çoğu zaman Müşteri'yi Kavs ile veya yaya benzetilen unsurlarla birlikte ele alırlar:

Ne şemsdür yüzi kim itdi Akreb'i menzil

Ne kavsdür kaşı kim çekdi Müşteri'ye kemân (Ahmed Paşa, K.40/17)

Beyitte müşteri, kelime anlamıyla alıcı olan anlamında kullanılmıştır:

Sen güneş yüzlüye canlar müşteri

Zühre ılduzlusın iy mah-ı felek (Ahmed-i Da'i, 155-1145/6)

Bercis kim olupdur akze'l kuzat-ı gerdiün

İrmez sana ne denlü ilm içre olsa kâmil (Karamanlı Nizâmî K.VI/25)

Kemal-i Mihrine anlar ki Müşteri olmaz

Safaları günine tan mı ola irse zeval (Cemâlî, 81-K.XI/38)

Yazılmağa kâfur ile müşkin tabak üzre

Bercis maani-i dakik eyldi inşa (Cem Sultan, K.1/7)

Devr-i kamerde uyhudan fitneler uyarur gözi

Müşteri'ye keman çeker Kavs-i hilali dil-berün (Ahmed Paşa, G.169/4)

2.1.1.7. Zühal (Keyvan, Satürn, Sekendiz) :

“Zühal gezegeninin feleği, Ay’ın feleğinden itibaren yedinci, Güneş’in feleğinden itibaren eflâk-i ulviyye diye isimlendirilen üç feleğin üçüncüsü, en yükseği ve en büyüğüdür. Keyvan da derler. Yıldızlarla uğraşanlar ona Nahs-ı ekber (büyük uğursuzluk) ve Hindu yüzlü demişlerdir. Bu felekte ondan başka yıldız yoktur. Zühal yıldızının tabiatı gayet soğuk ve kurudur. Erkek olup gündüze nispet edilmiştir. Buna bakmak gam ve keder getirir. Zühre gezegenine bakmak ise sürur ve safa getirir, demişlerdir. Zühal yıldızına ahmalklık, cehalet, korkaklık, cimrilik, kin yalancılık, koğuculuk, gam, tenbellik, gabilik (kalın kafalılık) ve zarar isnat edilmiştir. Çarşamba gecesine ve cumartesi gününe hâkim bulunmuştur. Bu gece ve gündüzün ilk saatleri buna nispet kılınmıştır.”¹³⁹ Eski kimyacılar göre kurşunun adı da Zühaldir. Siyah renk bunun levnidir. Zühre ve Utarid dostları, Şems ve Kamer düşmanlarıdır. Yedinci kat gökte oturur.

Yüksekte oturduğu için ve rengi siyah olduğu için şairler onu saryların damlarında pasbanlık eden Hindlilere benzetmişlerdir.¹⁴⁰

Zühal’in göğü, öbür göklerin hepsinden büyük ve yüksektir. Bundan dolayı bütün gezegenlerin üstünde bulunur. Yedinci iklime egemen olan bu gezegen, bu iklimdeki Hindistan’a da hakimdir. Siyah renk Zühal’e aittir. Zühal’in bir sıfatı da Hindu peykerdir. Bu gezegen güneş sultanının da hazinCESİDİR. Nahs-ı Ekber, yani en büyük uğursuz sayılır. Fenalığın işaretidir.¹⁴¹

Yunanlılar Zühâl’i elinde orak yahut eğri bir bıçak bulunan bir ihtiyar şeklinde tasavvur ederlerdi. Daha sonra yanına bir timsah ve kum saati koyarak zulüm ve zaman mefhumlarına işaret etmişlerdir. Doğu minyatürlerinde ise sağ elinde bir insan kafası bulunan, sol eliyle de bir insan elini tutan ihtiyar bir adam yahut beyaz bir ata binmiş, sağ elinde yalın kılıç bulunan, bir şahıs şeklinde temsil edilmiştir. Farsçada "Keş" ve "Keyvân" da denir. "Berid-i Felek" (feleğin postacısı), "Pâsbân-ı Felek" (feleğin kapıcısı), "Pîr-i Felek" (feleğin piri), "Dîde-bân-ı Felek" (feleğin gözcüsü), "Hindû-yı Pir", "Râhib-i Pir", "Hindû-yı Sipih" gibi adlarla da vasıflandırılmıştır. Seyyarelerin en üzerinde bulunduğu için Araplar ona "Şeyhü'n-nücûm" (yıldızların en yaşlısı) derler. Gerek bu ve gerekse Farsçada en yaygın şekilde kullanılan "Pîr-i Felek" adları eski yıldız bilgisindeki bir inanıştan kaynaklanmaktadır. Buna göre seyyâreler dünyadan uzaklık sırasına göre 1000 yıldan 7000 yıla kadar bir ömre

¹³⁹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.131.

¹⁴⁰ ONAY, Ahmet Talat, age., s.342.

¹⁴¹ KARABEY, Turgut, “Ahmet Paşa Hayatı, Sanatı, Eserleri”, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

sahiptirler. Uzaklığı sebebiyle çapı en geniş olan Zühâl 7000 yaşla yıldızların en ihtiyacı addedilir.

Hindu denmesinin nedeni renginin siyaha yakın yeşil oluşu sebebiyledir. Bu yüzden mizacı soğuk ve kuru kabul edilmiştir. Zühâlin hakim olduğu zamanda doğanlar büyük başlı, asık suratlı, çirkin, iri cüsseli, vesveseli, geçimsiz ve yalnızlığa düşkün olurlar.¹⁴²

Edebiyatımızda yeryüzüne en yüksek felekte yer alışı sebebiyle yücelik ve rifat sembolü olarak kullanılmıştır. Özellikle göze çarpar ki, yücelik ve yükseklik söz konusu olduğunda uğursuzluğu ile bilinen bu yıldızın “Zühâl”adının değil de “Keyvan” adının zikredilmiş olmasıdır. Ay ve güneş tüm parlaklıklarına rağmen feleklerin alt tabakalarında yer alması bakımından mevki itibariyle Zühâl tam bir zıtlık teşkil eder.

Gece bekçisi gece olunca her yeri korumakla görevli olduğu için etrafı dolaşır. Zühâl’de en yüksekte bulunduğu için kendinden alçakta bulunan diğer tüm seyyareleri gözetler bu sebeple de gece bekçisi olarak tasavvur edilmiştir:

Keyvan ki eylemiştir yedinci çarhı mesken

Karşunda pasbana olmaz dahi mümasil (Karamanlı Nizâmî K.VI/24)

Bir başka beyitte, (Ulug Bey’in) sarayına ve takına, dönüp duran Keyvan yıldızı gibi bekçi, olmak için Hindistan padişahı geldi, denilerek yine bekçi tasavvuru ele alınmıştır:

Kaçan Keyvan bigin aylar saray u takı allığa

Tilese pasbanlıkını şeh-i Hindusitan kildi (M. Sekkâki,112-IV BM/ 12)

Beyitte: “Zühâl (Keyvan) yıldızı saltanat sarayının bekçisidir. Gökyüzü devletinin dergahına gölge edicidir.” denilerek yine gezegenlerin en üstünde yer aldığı ve yüksekliğinden ötürü gözcülük, bekçilik görevini üstlendiğine işaret edilmektedir.

Pâsban saltanatı kasrına keyvân-ı felek

Sâyeban devleti dergâhına eyvan-ı kerem (Şeyhî K.11/8)

Zühâl’in bekçi olma vasfıyla farklı şarilerce benzer vasıflarla beyitlere konu olmuştur:

Kaçan Keyvan bigin aylar saray u takı allığa

Tilese pasbanlıkını şeh-i Hindusitan kildi (M. Sekkâki,112-IV BM/ 12)

¹⁴² ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.169.

Bir şehenşah-ı kader-kadr ü kaza-radur k'olur

Bâmina Hindu Zühal dergahuna çâker güneş (Ahmed Paşa K.19/20)

Aşağıdaki beyitte şair: “O aynı zamanda kader kudretli ve kaza düşünceli bir şahlar şahıdır. Bundan dolayı Zühal yıldızı onun sarayının damına Hintli bir bekçi, güneş ise sarayının kapısına hizmetçi olur.” diyerek Zühal yıldızını sarayın damında nöbet tutan Hintli bir bekçiye ve güneş de sarayın kapısında görevli bir hizmetçiye benzetilmiştir:

Keyvan yere dönmüştü yedinci felek üzre

Ta kim kıla ol bezm-i dil-arayi temaşa (Cem Sultan, K.1/6)

Beyitte: “Behram onun düşmanı için hançerini çekmiş durumdadır; Keyvan yıldızı da sarayının bekçisidir.” denilerek yine Keyva’nın bekçilik vasfına değinilmiştir:

Behram anıngki düşmeni hakkıda pür-hancer-güzar

Sakçı sarayı takıning eyvanıda Keyvan irür(M. Sekkâki,118-V BM/ 2)

2.1.2. YILDIZLAR (NECM, AHDER, SÎTÂRE, KEVKEB, ENCÜM)

Yıldızlar iki kısma ayrılıp bir kısmına sabit yıldızlar diğerlerine seyyare (gezegen) denir. Sabit yıldızlara bu ismin verilmesine sebep, birbirlerine olan uzaklıklarının hiç değişmemesi, azalıp çoğalmamasıdır. Bütün bu sabit yıldızların sekizinci felekte olduğu kabul edilmektedir. Diğerlerine seyyare denilmesinin sebebi, her biri başka başka hareket ettikçe birbirlerine yaklaşıp uzaklaşmalarıdır bunlar yedi tane olup her biri bir felektedir. Bu gezegenler bazen bir yerde toplanıp ayrılırlar, bazen ufuk dairesinin karşılıklı noktalarında bulunurlar.¹⁴³

Allahü Teâlâ Güneş, Ay ve beş büyük yıldız için Arzın iki tarafında çok sayıda doğma ve batma yerleri yaratmıştır. Her gün doğuda başka bir yerden doğup, batıda başka bir yerden battıkları için bunlara yedi gezegen denilmiştir. Diğer yıldızları da Hakk Teâlâ’nın takdiri ile hareket ettirilerek belli vakitlerde doğup batmalarını sağlamak için büyüklerine onar, küçüklerine birer melek tayin olunmuştur. Bu melekler batan gezegen ve yıldızları kendi doğu yerlerine getirirler. Ayrıca yıldızlardan kopan ateş parçaları ile de haber çalmak için semaya çıkan şeytanları taşlarlar ve yakarlar.¹⁴⁴ Biz buna halk arasında da bilinen şekli ile yıldız kayması diyoruz.

¹⁴³ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.101.

¹⁴⁴ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.31.

Yıldızların insan baht ve tâlii ve diğere varlıklar üzerindeki etkileri ilkçağlardan beri üzerinde durulan bir konudur. Eski kültür hayatımızda da –Astronominin bir bölümü olan Astroloji- İlm-i Nücum ve Tencim- büyük yer tutuyor, saraylarda müneccim başılık önemli bir kurum olarak bulunuyor, hemen her büyük işte -bazen çok önemsizlerinde bile- bunların görüşleri alınıyor “eşref saat” tayin ediliyordu.¹⁴⁵

Eski insanlar gökteki yıldızların insanların ahlâkı ve tâlihi üzerine müessir olduğuna inanırlardı. İnsanlar arsında vukua gelen barış ve savaş gibi büyük hadiseleri bile yıldızların tesirine atfederlerdi.

Münecimler, müstakbalde vukua gelecek hal ve hadiseleri yıldızların vaziyetine bakarak bi’l-hisâb haber verirlerdi. Bunun için şarkta garpta münecimlerin hususi ve mühim bir mevki vardı. Hatta eski Osmanlı İmparatorluğu zamanında bile devlet teşkilatı arasında münecimbaşılık memuriyeti vardı. Eskilerin telakkilerine göre bütün ruhlar sekizinci kat gökteki yıldızlardan ayrılarak bu âleme gelmişler ve yine oraya gideceklerdir. Yani her ruh o gökteki bir yıldızdan kopmuştur. Binaenaleyh insanların üzerinde, ayrılan sabit bir yıldızla ana rahmine düştüğü dakikada doğan bir seyyar yıldızın tesiri vardır. Bu kâinatı kaplayan arşın ise tesiri olacağı tabiidir. Bu yedi yıldız her bir haftanın bir gününe ve her günün sıra ile bir saatine hakim farzedilirdi. Bir iş görüleceği zaman hakim yıldızın saati beklenirdi, ki muvaffakiyet için şart sayılırdı. Bir çocuk doğunca saate göre hâkim yıldız tespit olunur, çocuğun yıldızı sayılırdı. Bu yıldızın vaziyetine göre çocuğun hayatında inkılâblar olacağına inanılırdı. işte eski hey’et ilmüne muvâzi olarak meydana gelmiş rağbet görmüş bir ilim daha vardır ki eskilerin çok uğraştığı ilm-i nücûm (astronomi) dur. Yıldızların hal ve hareketlerinden bir takım hükümler çıkarmayı bildiren ilimdir. İlm-i tencim de denir. Çok eski bir ilimdir. Bir vakitler Asya ve hatta Avrupa’yı asırlarca meşgul ve ahkâmına münkâd eylemiştir. Zaman olmuştur ki orduların hareket ve taaruzları münecimlerin işaretleriyle vuku bulur, hastalara ilaçlar bil münecimlerin tayin ettiği eşref saatte verilirdi. Ordular ve kumandanların, saraylarda tabiblerin yanında birer müneccim bulunurdu.¹⁴⁶

Divan şiirinde sitâre, ahter, kevkeb, necm gibi eş anlamlılarıyla karşımıza çıkan yıldız, çok zaman parlak şekliyle ele alınır. Uykusuz kişilerin yıldız sayması, güneş gelince kayboluşları, güneşe nispeten küçük oluşları, burçları oluşturmaları, insan üzerine etkileri, her kişinin gökte bir yıldızı oluşu, Arş’tan haber çalmaya gelen şeytanların yıldızlar ile taşlanması, kıyamet koptuğu zaman yıldızların yere döküleceği. “Yıldızlar, bulanıp söndüğü

¹⁴⁵ ERDOĞAN, Kenan, age., s.11

¹⁴⁶ ONAY, Ahmet Talat, age., s.462-463.

zaman.”¹⁴⁷ “Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman.”¹⁴⁸ vs. hep yıldızlar ile birlikte anılan telakkilerdir. Ancak bunlar içinde en önemli yeri hiç şüphesiz ilm-i nücûmun doğmasına ve cilt cilt eserler yazılmasına neden olan, yıldızların insan mizacı üzerinde etki edici inancı doldurur. Ayrıca yıldız kümeleri, gezegenlerin yıldız olarak ele alınışı vs. de beyitlerde sık sık geçer. Şairler yıldızlar ile gözyaşı, göz, çiğ tanesi, çiçek, çakıl vs. arasında benzetmeler kurabilirler. Özellikle çokluk, yuvarlaklık parlaklık vs. ilişkiler üzerine kurulan bu benzetmelerden en çok kullanılanı yıldızın parlak olmasıdır. Aşık güneş yüzlü sevgilisi için yıldızlar kadar gözyaşı dökmektedir. Nasıl güneş görünür görünmez yıldızlar kaybolursa aşık da sevgilisini görünce ağlamaya son verir.¹⁴⁹

Yıldızların insan talihleri üzerinde etkili olduğu eskiden beri kabul edilegelmiş bir inançtır. Daha önce yıldızlar bahsinde ele alındığı üzere aşağıdaki beyitlerde yıldız baht ilişkisi konu edilmiştir:

Ger ilduzumda tali' olup yara yaraya

Kime nedür bu devlete minnet sitareye (Ahmed-i Da'i, 112-80/1)

Beyitte: “Eğer seher her sabah yıldızını dağıtıp onu talihsiz kılmasa idi, felek kendisini senin yüksek huzuruna getirirdi.” diyen şair burada insanların talihinin yıldızlara bağlı olduğu inancı belirtilmektedir. Seher, gökyüzündeki yıldızları dağıtıp yok etmiş yani onu bahtsız kılmıştır:

Gerdun ururdu kendiyi ali cenabın

Her subh-dem sitaresini bozmasa seher (Necati Bey, K.9/46)

Yıldızların insan talihleri üzerinde etkili olduğu kabul edilirken, beyitte durumun tersine dönüp yıldız üzerinde insanın etkili olmasından bahsedilmiştir:

Ol dem kani ki merkeb-i bahtı sitaremin

Hayl-i semend-i vaslın ile hem-inan idi (Cem Sultan, G.23/2)

Beyitte: “O güneş yüzlü sevgili bize nasıl görünecek diye inci gibi gözyaşı saçan göz sabaha kadar yıldız sayar.” diyen şair yıldız ve gözyaşı benzerliğini kullanmıştır.

Yıldız sayar sabaha değin çeşm-i dür-fişân

K'ol âfitâb bize ne yüden doğar sefer (Necati Bey, K.9/5)

¹⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, Tekvîr Sûresi 2.Ayet.

¹⁴⁸ Kur'an-ı Kerim, Mürselât Sûresi 8.Ayet.

¹⁴⁹ PALA, İskender, age., s.482.

Aşağıdaki beyitte: “Ki herkes talihinin yıldızına hükmedebilsin, gâh döndürüp gâh durdursun.” diyen şair yıldızların insan talihleri üzerinde etkili olduğunu vurgulayarak, durumun tersine dönmesini yani insanın yıldızı üzerinde etkili olması isteğini dile getirmiştir.

Kim kamunun elinde ola bahtı kevkebi

Geh dileğince seyr ede geh eyleye karar (Necati Bey, K.6/18)

Çiçekler her yerde vardır ve dolayısıyla herkes onları görebilir aşağıdaki beyitte de çiçek ile yıldız arasındaki benzerlik küçüklükleri, çoklukları ve renkleri itibariyle kurulmaktadır:

Gösterdi könü gözüme verip cila çemen

Sebz göğünde encüm-i ezhârı aşikâr (Necati Bey, K.6/12)

Aşağıdaki beyitte ayaklara saçılacak olan inciler ile inci-yıldız benzerliği beyite konu olmuştur. İnci ile teşbih her iki unsurda da bulunan parlaklık, beyazlık, küçüklük, ve yuvarlaklık dolayısıyladır. Çok fazla olması sebebiyle felek de mücevher kutusu olarak düşünülmüştür.

Mi'race sefer eyleyicek encüm-i eflak

Pâyine nisar eyledi lu'lu-i muhakka (Cem Sultan, K.2/18)

Yıldızların çokluğu bu defa da “Felek ayı, güneşi ve yıldızları elma, ayva ve nar taneleri gibi çini tabakta (gökyüzünde) bu meclise dizdi.” tanelere benzetilmiştir:

Çini tâbakta çarh meh ü mihr ü encümi

Bu bezme dizdi sib ü bih ü dane-i enâr (Necati Bey, K.6/19)

Divanlarda gözyaşı yıldız ile en fazla ilgi kurulan unsurlardan biridir. Bu ilgi şeklinin yuvarlaklığı, parlaklığı ve renginin beyazlığı itibariyle kurulmaktadır. Genellikle sevgiliden ayrı kalan, ona bir türlü kavuşamayan aşığın sabahlara kadar döktüğü gözyaşı şiirlere konu olur:

Beyitte: “Gözümün yaşının yıldız gibi saçılmasını diledin, meğer bu fal üzerinde yıldız o zaman geçti.” denilerek yıldızlar ve kader üzerinde etkili olduğu düşüncesi beyite konu edilmiştir.

Közüm yaşını tileding, tökülse yıldız tig

Meger bu fal üze ahter ol zaman kiçti (M.Sekkâki, 276-LV BM /3)

Aşağıdaki beyitte demir kazık gibi bazı yıldızların yol gösterici olma vasfı kullanılmıştır. Geceleyin yolunu kaybedenlerin yön gösterici olacak yıldızların varlığından bahsedilmiştir:

Gözyaşı encümeni reh-ber edinmezse eğer

Şeb-i gamda eremez 'aşık-ı güm-rah sana (Necati Bey, G.2/5)

Beyitte: “O güneş yüzlü sevgili bize nasıl görünecek diye inci gibi gözyaşı saçan göz sabaha kadar yıldız sayar.” denilerek gözyaşı ve yıldız benzetmesi beyitte karşımıza çıkmaktadır:

Yıldız sayar sabaha değin çeşm-i dür-fişân

K'ol âfitâb bize ne yüden doğar sefer. (Necati Bey, K.9/5)

Bir başka beyitte “Gözyaşlarımı yıldızlar gibi akıttığım, ahımın ateşli dumanını da samanyolu gibi göğe yükselttiğim halde, o ay yüzlü güzelden bir zerre sevgi şefkat görmedim.” denilerek gözyaşı yıldız benzerliği yinelenmiştir:

Bir zerre mihr görmedüm ol mahdan veli

Eşküm sitare eyledüm ahumu kehkeşan (Avnî, 60/5)

Beyitte: “Senin kapına gözyaşı döken mutluluğa erer, Necati’ye gökte yıldızı yok demesinler.” diyerek şair, sevgilisinin gök gibi yüksek olan kapısında yıldız gibi gözyaşı döktüğünü söylemektedir bu sebeple de gökte yıldızı olduğunu ve onun talihli sayılması gerektiğini ifade eder.

Kapına gözyaşı itlen sa'adet ehli olur

Necati'nin demesinler ki gökde yıldızı yok (Necati Bey, G.282/6)

“Eğerçi taş bulunduğu yerde ağır olur derler, fakat öyle yıldız vardır ki Yemen’de akiki eşsiz kılar.” diyerek şair, çok parlak olan ve güney tarafına düştüğü için Yemen tarafında daha iyi görüldüğünden Süheyl-i Yemani’nin bu ülkede pek bol olduğu söylenen akikin oluşumunda etkisi olduğuna inanılırdı:

Eğerçi ağır olur taş koptuğu yerde

Sitare var ki akiki eder yemende gam (Necati Bey, G.24/3)

Yıldız ile dane benzerliği küçüklük, yurlaklık, çokluk ve renklerinin sarı olmasından dolayı düşünülmüştür:

San daneydi encüm ü dâm idi keh-keşan

Yâ sayd-ı nesr-i tâyire per-tab idi şehâb (Şeyhî, K.12/2)

Aşağıdaki beyitte: “Altın kanatlı tavusa benzeyen güneş, yıldız tanelerini toplamak için her seher vakti, kanatları açıp ay harmanında dolaşır.” diyen şair tane ve yıldız benzerliğini beyitte kullanmıştır. Ay, yüzünün yuvarlak görünmesi sebebiyle harmana, yıldızlar da o harmandaki tanelere benzetiliyor. Güneş doğunca yıldızların kaybolması ise onların altın kanatlı bir tavus tarafından toplanması şeklinde tasavvur edilmiştir.

Dane-i encüm dirüp meh hürmeninde her seher

Bâl açup cevân ider tavus- zerrin- per güneş (Ahmed Paşa K.19/5)

Aşağıdaki beyitte aşık âhının ne kadar büyük, çok olduğunu anlatabilmek için isyanının ahının yıldızlar kadar çok olduğunu söyler:

Eger encüm kadar olursa ‘isyan

Gider çün mihr-i rahmet ola rahşan¹⁵⁰ (Mesîhî, Ş./26)

Aşağıda Zühre’nin parlaklığını kıskanan yıldızların varlığından bahsedilmiştir:

Zühre yüzünün müşterisi külli kevakib

Hurşid-i cemalün meh-i tabanı sınıştur (Ahmed-i Da’i, 159-151/4)

Bir başka beyitte yıldızların ve askerlerin sayılarının çok olması aralarında bir benzerlik kurulmasına sebep olmuş, ordu yıldızlara benzetilmiştir:

Sipahın sitare delilin melek

Seririn zemin ü sarayın felek (Ahmed Paşa K.2/90)

Aşağıdaki beyitte benzer tabirlerle askerler yıldızlara benzetilmiştir:

Düşmenün gözine dünyayı karanu itmeğe

Üstine giceyle encümden çeker leşker hilal (Mesîhî, K.3/21)

Mesîhî beyitinde, felek çadırında kurulan sohbet meclisinde, yıldızları sayılarının çokluğu bakımından mezeye benzetilmiştir:

Nukl encüm mey şafak sagar hilal-ü devr

Kehkeşan tahta-i pişhun u felek mey-hanedür (Mesîhî, G.85/2)

¹⁵⁰Mesîhî’ye ait örneklerde, Ş. şehrengizi, sayı da beyit numarasını göstermektedir.

2.1.2.1. Benatü'n-na's (Büyükayı):

Benatü'n-na's, Büyükayı da denilen takım yıldız olup Ülker gibi yedi yıldızdan meydana gelmektedir. Bu itibarla Süreyya ile eşit tutulmaktadır.¹⁵¹

Şimal kutbu cihetinde yedi yıldızdan mürekkebe kümedir ki dübb-i ekber, Türkçed yediger derler. Bunların üçüne benât, dördüne na's derler. Perişanlık hasebiyle edebiyatımıza girmiştir.¹⁵²

2.1.2.2. Demirkazık (Kutup Yıldızı):

Kuzey kutbuna yakın olduğu için “kutup yıldızı” denilen parlak bir yıldızdır. “Demir Kazık” da denilen bu yıldız yön bulmaya yarar. Gökteki hareketsizliği nedeniyle bu isimle anılan yıldız, beyitlerde yer yer hayvanların bağlandığı kazık olarak kullanılmıştır.¹⁵³

2.1.2.3. Kuyruklu Yıldız:

Kuyruklu yıldız denilen yıldızlar küçük olduğu halde çıplak gözle görülebilenleri çok azdır. Bunlar güneşin etrafında parabol, hiperbol, elips veya eğri yörüngeler dahilinde hareket ederler. Kuyruklu yıldızda kuyruğun meydana gelişi, güneşin sıcaklığı ve güneş rüzgârları sebebiyle izâh edilmektedir. Bir kuyruklu yıldızın çekirdeğinde metan karbondioksit, amonyak, hidrojen gibi gazlar ve dünyanın toprağına benzeyen maddeler bulunur. Normal olarak buzlaşmış halde olan bu gazlar, güneşe yaklaştıkça erirler.¹⁵⁴ Güneşten fişkıran güneş rüzgârlarının tesiriyle bu erimiş gazlar, kuyruk halinde yıldızın ardınca gider. Bu kuyruğun bize parlak olarak görünmesi, içindeki tozların güneş ışığını aksettirmesi sebebiyledir.

Bugünün astronomi bilgisine göre yukarıdaki şekilde izâh edilen kuyruklu yıldız eski astronomide pek muteber bir yıldız değildir. Eskiden “saçlı yıldız” da denilen kuyruklu yıldız, hangi yıl görünürse o yıl kötü şeylerin çok olacağına inanılırdı. Fitne, gam, keder çok olur, sular soğulup, balıklar ölür. Savaş çok olur asker kırılır.¹⁵⁵

Kuyruklu yıldızın görünmesiyle savaşların olacağı inancı beyite konu edilmiş ve yere göğe ateş salmak şeklinde ifade edilmiştir.

Biri Kuyruklu Yıldız ol kamer-veş

Urur her gice yer yer göğe ateş (Mesîhî, Ş./99)

¹⁵¹ DENİZ, Sabahat, age., s.132.

¹⁵² ONAY, Ahmet Talat, age., s.122.

¹⁵³ DENİZ, Sabahat, age., s.133.

¹⁵⁴ DEMİRKAN, Hüseyin, “Yıldızların Esrarı”, Yeni Asya Yayınları, s. 27-28, İstanbul, 1986.

¹⁵⁵ DENİZ, Sabahat, age., s.134.

2.1.2.4. Samanyolu (Kehkeşan, Mecerre):

“Samanyolu (Kehkeşan) diye bilinen şeyin aslı, burçlar feleğinde açıklandığı gibi altıncı kadirde (gözle görülen yıldızların en sönükleri) olan küçük sabit yıldızlardır topluluğudur. Birbirlerine çok yakın oldukları için birbirlerini tams (mahv) edip beyaz bulut gibi görünmektedir. Samanyolu'nun gecenin ilk saatlerde bir başı bir güneyde bir başı kuzeydedir. Gece yarısı güneyde olan başı batıya, kuzeyde olanı doğuya varır. Gecenin sonunda batıya gelen başı kuzeye, doğudaki de güneye gider. Biz nisbetle değirmen gibi devr etmesinin çeşitli izahları olmuşsa da bilginlerin akılları hayrette kalmıştır. Mülkünde olanlarının hakikatlerinin en iyi Allahü Teâlâ bilir.”¹⁵⁶

Samanyolu, saman uğrusu olarak da adlandırılan gökyüzündeki koyu bir yıldız kümesidir. “Kehkeşan” kelime olarak “saman götürenler” demektir. Kerpiç ustalarına saman taşıyanların düşürdükleri kırıntılardan kinaye olarak, bu koyu aydınlığa Kehkeşan denilmiştir.¹⁵⁷

Kehkeşân, uzun ve parlak olması sebebiyle mah eşîğine katılan bir ip gibi değerlendirilir. Birçok yıldızın uzun bir grup halinde bir araya gelerek samanyolunu meydana getirmesi, bu haliyle onun bir kervana benzetilmesine sebep olmuştur.¹⁵⁸ Şiirlerde Kehkeşan yüksekliğinden ötürü köprü olarak da düşünülmüştür. Yıldızların çok küçük olmasından dolayı, uzun bir parlaklık halinde görülebilen samanyolu, beyitlerde genellikle yola benzetilmektedir. Bazen gece vakti aya benzeyen sevgilisinin dışarıya çıktığını duyan aşık, onun yürüdüğü yolu gözyaşları ile doldurup Kehkeşana benzetmiştir. Bu benzerlik uzunluk, parlaklık ve yıldızların gözyaşına benzetilmesiyle ilgilidir. Kehkeşan, meydana geldiği yıldızların birer halka olarak düşünülmesiyle zincire benzetilmektedir.

Aşağıdaki beyitte: “Eğer feleğin dönüşü arpa kadar zulme meylederse senin adaletinin eli samanyoluna bile kılıç salar.” denilerek samanyolunu oluşturan yıldızların çokluğu bakımından büyük bir ordu gibi düşünülüp, Sultanın adaletinin ona dahi meydan okuyabileceği ifade edilmiştir.

Devr-i felek ki arpa kadar zulme meyl ede

Dest-i adaletin sala çak kehkeşana tîğ (Necati Bey, K.11/29)

¹⁵⁶ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.174.

¹⁵⁷ PALA, İskender, age., s.264.

¹⁵⁸ DENİZ, Sabahat, age., s.136.

Aşağıdaki beyitte: “Gözyaşlarımı yıldızlar gibi akıttığım, ahımın ateşli dumanını da samanyolu gibi göğe yükselttiğim halde, o ay yüzlü güzelden bir zerre sevgi şefkat görmedim.” diyen şair, Samanyolu’ndaki yıldızların çokluğundan yola çıkarak kendi ahının çokluğunu ifade etmiştir.

Bir zerre mihr görmedüm ol mahdan veli

Eşküm sitare eyledüm ahumu kehkeşan (Avnî, 60/5)

Aşağıdaki beyitte, Ahmed Paşa Fatih için inşa ettirdiği bir kasrı methederken onun harcına Samanyolu’nun saman gönderdiği, felek dolabının da Kova burcu ile su döktüğü şöyle ifade ederek kovayı işlevsel açıdan beyite dahil etmiştir:

Geh Kâh-keşan kâh iledüp hirmen-i mehden

Dolâb-ı felek Devl ile dökerdi ana mâ (Ahmed Paşa, K.12/19)

Samanyolu’nun, şairlerce aynı ve benzer ifadeler kullanarak beyitlere konu edildiği görülmektedir. Farklı şairlerden alınan örnekler aşağıda verilmiştir.

San daneydi encüm ü dâm idi keh-keşan

Yâ sayd-ı nesr-i tâyire per-tab idi şehâb (Şeyhî, K.12/2)

Geh kah-keşan gah iletip hirmen-i mehden

Dolâb-ı felek Devl ile dökerdi ana mâ (Ahmed Paşa K.11/19)

Yorgun düşüp uyumuş idi çarh ekincisi

Dökmişdi gökde Sevr önine kah-ı Kehkeşan (Mesihî, K.2/4)

Nukl encüm mey şafak sagar hilal-ü devr

Kehkeşan tahta-i pişhun u felek mey-hanedür (Mesihî, G.85/2)

Çak eyleyicek Kâhkeşan kerte-i zerrin

Sağ ola mı ol yerde giriban-ı semava (Cem Sultan, K.1/15)

2.1.2.5. Süha:

Benatü’n-na’ş Büyükayı yıldız kümesinin kuyruğundaki en küçük ve sönük yıldızdır. Yüksekliğin ve yüceliğin ifadesinde kullanılır. Çok küçük olduğu için gözle görülmesi zordur. Eskiden gözlerin sağlamlığı bu yıldızı çıplak gözle görebilme hassasiyetiyle kontrol edilirmiş.

Bir yıldız oldu Beyitler de küçüklüğü sönüklüğü ve güneşin çıkmasıyla kaybolan ilk yıldız oluşuyla ele alınmaktadır.¹⁵⁹

Beyitte: “Ululuk burcunda yüceliğinin yıldızı doğsa, güneş seherde Süha yıldızı gibi görünür.” diyen şair Süha burcunun sönük olduğunu hatırlatarak güneşin yeri geldiğinde ululuk burcunun yıldızının yanında sönük kaldığını ifade etmiştir:

Bürc-u seferde ahter-i kadri k'ide tulû

Görünür afitâb nitekim süha seher (Necati Bey, K.9/23)

“Feleğin dönüşü beni öyle bir güzele aşık etti ki, yüzünün aydınlığı ay ve güneş Süha yıldızı gibi sönük kalır.” denilerek beyitte feleğin dönüşü ile kastedilen talih ve kaderdir. Süha ise, Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü ve zor seçilen yıldız olması sebebiyle eskiden gözün uzaktan görüş gücünü ölçmede kullanılmıştır. Şair, sevgilinin yüzünün parlaklığı yanında ayın ve güneşin Süha yıldızı gibi sönük kaldığını söylüyor.

Bir dilbere düşürdü beni gerdiş-i eflak

Kim mah-ü güneş yüzü ziyasında Sühadur (Avnî,18/7)

2.1.2.6. Süheyl:

Güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük bir yıldızın adıdır. Yemen’den çok iyi görülebildiği için buna Süheyl-i Yemânî de derler. Efsaneye göre akik taşı rengini bu yıldızdan almıştır.¹⁶⁰

Süheyl-i Yemânî bakılınca göze titrer gibi görünür. “Hassası bazı eşyaya kırmızılık levni vermektir” [Gülistân Şehri] Süheyl ile beraber akik de kullanılır. Çünkü akik Yemen’de çıkan kıymetli bir taştır.

Kemâl Üçok şu mütalâada bulunuyor: “Akikin en makbulü Yemen’den geldiği için vasfı Yemen akikidir. Yemen Bahr-i Ahmer, Kızıl Deniz sahilindedir. Şehirleri de yüksek tepelerde bulunur. Cudi’nin dahi keşti-i Nûhun oturduğu dağın ismi olduğu malumdur. Cûd-sehâ ile cûdî arasında karabet vardır.¹⁶¹

Semanın güney yarı küresinde, Sefîne-i Nuh burnunda bulunan ve “Süheyl-i Yemânî” adıyla da anılan parlak bir yıldızdır. En iyi Yemen’den görüldüğü için bu isimle anılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) Mi’rac gecesi sırasıyla bütün felekleri geçmiş, Arş’a kadar gitmiştir.

¹⁵⁹ ERDOĞAN, Kenan, age., s.14.

¹⁶⁰ PALA, İskender, age., s.411.

¹⁶¹ ONAY, Ahmet Talat, age., s.409.

Bu esnada felekler ve yıldızlar bazı kudretler kazanmışlardır. Süheyl yıldızı da derileri kırmızıya boyama hassasını elde etmiştir. Ayrıca Yemen’de çok bol olduğu söylenen akik taşının meydana gelmesinde de etkisi olduğuna inanılır.¹⁶² Süheyl yıldızı Mi’rac bahsinin konu edildiği beyitlerde daha sık görülmektedir.

Çok parlak olan ve güney tarafına düştüğü için Yemen tarafında daha iyi görüldüğünden Süheyl-i Yemani’nin bu ülkede pek bol olduğu söylenen akikin oluşumunda etkisi olduğuna inanılmış.

“Taş bulunduğu yerde ağır olur derler, fakat öyle yıldız vardır ki Yemen’de akiki eşsiz kılar.” diyen şair beyitte Süheyl’in Yemen tarafından daha iyi görüldüğünü vurgulamış ve akikin bu sayede orada daha fazla olduğunu ifade etmiştir.

Eğerçi ağır olur taş koştığı yerde

Sitare var ki akiki eder yemende gam (Necati Bey, G.24/3)

2.1.2.7. Ülker (Peren, Pervin, Süreyya):

Süreyya veya Pervin de denilen Ülker yıldızı, sekizinci, felekte olup Sevr veya Hamel burcunda kümelenen yedili bir takım yıldızdır.¹⁶³

Yunan esatirine göre bunlar yedi kızdı. İnsanlarla evlendiler, vefatlarından sonra yıldız oldular.¹⁶⁴

Kamer menziline olup sevgilinin benlerine benzetilir. Sevgilinin yüzü ay olunca benleri de Pervin olur. Yine aşığın gözyaşları da Pervin’e benzer. Şair sevgilisinin eşliğini gözyaşı pervinleriyle süsler.¹⁶⁵

Beyitlerde genellikle bir yıldız kümesi olarak çokluğu bakımından çeşitli tasavvurlarla, topluluğu ifade etmek için kullanılır. Bazen de yüksekte bulunması sebebiyle ele alınmıştır.

Aşağıdaki beyitte: “Gök ve yer aynı şekilde süslendi ki yer ve gök fark edilmez, çünkü çiçekler her zaman gökten Süreyya’yı indirmiş gibidir.” denilerek çokluğu bakımından çiçek benzerlikleri beyite konu olmuştur.

Anıng tig boldu yir kök kim kişi yir kökni fark itmes

¹⁶² DENİZ, Sabahat, age., s.137.

¹⁶³ DENİZ, Sabahat, age., s.140.

¹⁶⁴ ONAY, Ahmet Talat, age., s.365.

¹⁶⁵ PALA, İskender, age., s.370.

Şükufe her zaman nazil kılur köktin Süreyya 'nı (M. Sekkâki,160-X BM/4)

“Gökyüzünde bulunan yağmur bulutları arasında benim ahımın feleğe yükselen dumanlarından ibarettir. Süreyya yıldız kümesi de senin eşiğinde döktüğüm gözyaşlarından başka bir şey değildir.” diyen şair, aşığın ateşli ahlarcının dumanlarını gökyüzüne çıkararak onu kara bulutlar gibi kapladığını ve yine aşığın sevgilinin eşiğinde akıttığı gözyaşlarının, Süreyya takım yıldızından daha kıymetli olduğunu söyler. Bunun sebebi ise sevgilinin eşiğinin gökyüzünden daha üstte olmasıdır:

Dud-u ahumdur felekde ebr-i bârândan garaz

Eşk-i çeşmümdür eşiğinde süreyyadan murad (Avnî, 9/3)

Aşağıdaki beyitte: “Ah o güzelin ayrılığında göz her lahza derya olacaktır, ay çehreni andıkça da yüz türlü Süreyya olacaktır.” denilerek yine çokluğu açısından beyitte kendine yer bulmuştur.

Ah ol sanem hecrinde köz her lahza derya bolgusu

Ay çihresin anggança yüz türlü Süreyya bolgusu (M.Sekkâki,278-LVI BM /8)

Süreyya yıldızı inci dizisini ayın kulağına küpe yaptıkça, güneş de büyük ayı takım yıldızına nurdan çadır örter. Beyitte Süreyya takım yıldızlarıyla birlikte inci dizisine benzetilmiştir:

Tal'atun bedr ü derün daneleri dürridür

Kamerün cirmi gelür sanki süreyyaya düşer (Ahmed-i Da'i, 144-129/4)

“Ey can yüzün güneştir, ağzın ve dişin de Pervin (Ülker) içinde bir zerre gibidir.” diyen şair güneşin yanında yıldızların bir şey ifade etmediğini vurgulamıştır:

Yüzüng hurşid, agzing tişing, ey can

İrür bir zerre-i Pervin içinde (M.Sekkâki,204-XIX BM /10)

Beyitte güneş ile kendini mukayese eden yıldızın durumu, sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında aşığın gözyaşlarının yıldız hükmünde olduğu ifade edilmek istenmiştir:

Yüzüne karşı gözüm yaşını kim görürse

Oldı sanur Süreyya Hurşid ile mukabil (Karamanlı Nizâmî G.67/6)

Süreyya'yı farklı şairler benzer ifadelerle beyitlerine konu edinmiştir. Bu örnek beyitler aşağıda verilmektedir.

Çeşm-i pür-eşkümde ey dilber hayali haddünün

Sanki hurşid-i felekdür geldi Pervin üstine (Karamanlı Nizâmî G.97/5)

Gökde nedür ol ay ile ülker tanışurlar

Yüzün güneşin gördi meğer reşk iledür (Ahmed-i Da'i, 135-114/4)

Tâ Süreyyâ ikdin eyler gûş-vâr-ı gûş-ı mâh

Tâ Benatü'n-na'şa örter nurdan çader güneş (Ahmed Paşa K.19/67)

Yağma kaçan etlerdi tabaklarla cevahir

Bu meclise germ olmasa can ile Süreyya (Cem Sultan, K.1/5)

2.1.3 BURÇLAR

“Sekizinci feleğe, felek-i burûc ve felek-i sevabit, yani burçlar feleği ve sabit yıldızlar feleği de denir. Felek-i Azamın altında bulunur. Merkezi, alemin merkezidir. Kutupları, alemin kutuplarından bir tarafa yirmi üç buçuk derece meyl etmiştir. Üstten felek-i azama, alttan Zühal feleğine değmektedir. Sayısız sevabit yıldızlarla süslü, hayallerde şekillenen on iki burç ile nakışlanmış ve renklenmiştir. Göklerin ekseni etrafında bütün feleklerle beraber doğudan batıya doğru dönerek yirmi dört saatte düzgün hareketle devresini tamamlar. Sekizinci felekte mintikatü'l-buruç (tutulma dairesi) denen, üzerinde on iki burcun bulunduğu büyük dairesi vardır. Burçlar feleği, ekliptik (tutulma) dairesinin kutuplarından geçen altı daire ile kavun, karpuz üzerindeki çizgiler gibi on iki kısma bölünmüştür. Burçlar, feleğinin orta kısmında 18 derecelik genişlikteki bir kuşak üzerine otuzar derecelik parçalar halinde sıralanmıştır.”¹⁶⁶

Sekizinci feleğin on iki bölümünün her birinin ortasında bulunan yıldızların genel görünüşlerinin bir şekle benzediği müşahede olunmuş ve o burca bu şeklin ismi verilmiştir. Mesela Hamel (Koç) burcu sekizinci feleğin ilk bölümüdür ki onun ortasında gözlenen yıldızlar bir çizgi halinde birbirine bağlansa ortaya bir koç şekli çıkar. Diğer burçlar da buna kıyas olunur. Bu felekte eski hükemânın gözlemlerine göre toplam bin yirmi iki yıldızdan meydana gelen canlı veya cansız şeylere benzeyen kırk sekiz surettahayyül olunmuştur. Bunlardan üç yüz kırk altı yıldız içinde olan on ikisi, meşhur ve ma'lum olan on iki burca isim olmuştur. Geri kalan otuz iki suretin yirmi biri kuzey yarım kürede olup bunlar üç yüz altmış yıldızdan müteşekkildir. On beşi de güney yarım kürede olup bunlar da üç yüz on altı yıldızdan müteşekkildir. Böylece yirmi iki yıldızın yerleri belli olmuştur.

¹⁶⁶ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.100.

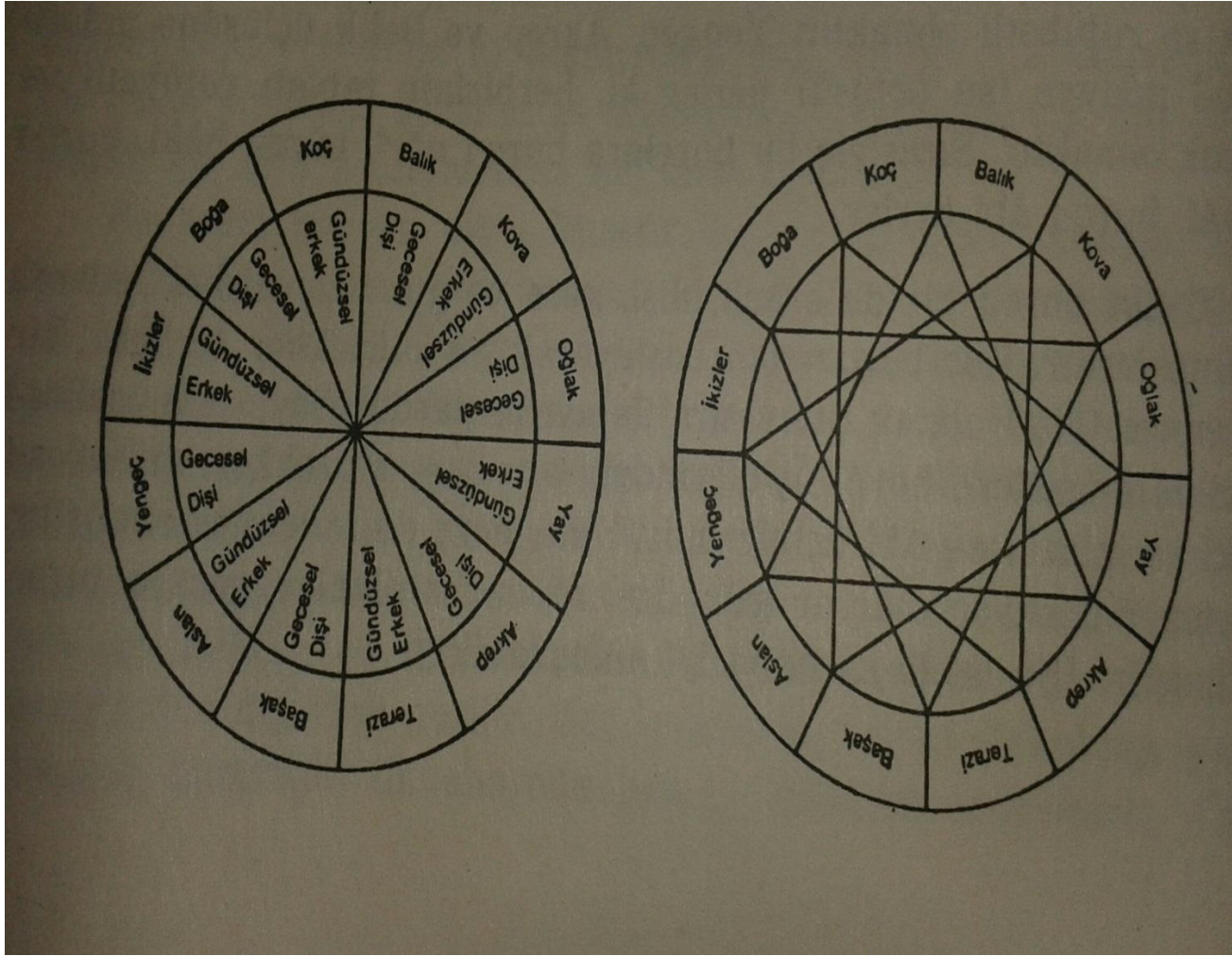
Yıldızlar iki kısma ayrılıp bir kısmına sabit yıldızlar diğerlerine seyyare (gezegen) denir. Sabit yıldızlara bu ismin verilmesine sebep, birbirlerine olan uzaklıklarının hiç değişmemesi, azalıp çoğalmamasıdır. Bütün bu sabit yıldızların sekizinci felekte olduğu kabul edilmektedir. Diğerlerine seyyare denilmesinin sebebi, her biri başka başka hareket ettikçe birbirlerine yaklaşıp uzaklaşmalarıdır bunlar yedi tane olup her biri bir felektedir. Bu gezegenler bazen bir yerde toplanıp ayrılırlar, bazen ufuk dairesinin karşılıklı noktalarında bulunurlar. Sabit yıldızların sayısı sonra gelen hükemâya göre bin yüz on iki olup hepsi ışıktır. Birbirlerinden ayrılmaları, her birine bir isim verilmesi imkansız olduğundan derin astronomi alimleri bunları altmış fırkaya ayırıp her fırkasını bir şekle benzetmeyi ittifakla doğru bulmuşlardır. Her şekle eskiden şöhret yapmış bir kimsenin ismini veya bazı hayvan veya eşya ismini vermişlerdir. Bildirilen seksen şeklin her biri, birkaç yıldızın hayali çizgilerle birleşmesinden meydana gelmiştir. Bunlardan on ikisi burçlar mıntikasında olup üç yüz kırk altı yıldızdan meydana gelmiştir. Bugün herkesin bildiği on iki takım yıldızı ise, Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Harçeng, Yengeç), Esed (Arslan), Sünbüle (Başak), Mizan (Terazi), Kejdüm (Akrep), Kavs (Yay), Ceny (Oğlak), Devl (Kova), Simâk (Hut, Balık) sıralanmaktadır.

Bu on iki burcun altısı Muaddelü'n nehâr (gün eşitleyici ekvator daire) ın kuzeyinde bulunur. Bunlara kuzey burçları denir ki, Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Harçeng, Yengeç), Esed (Arslan), Sünbüle (Başak)'tır. Altı tanesi de ekvatorun güneyindedir. Bunlara güney burçları denir ki, Mizan (Terazi), Kejdüm (Akrep), Kavs (Yay), Ceny (Oğlak), Devl (Kova), Simâk (Hut, Balık)'tır. On iki burcun dördüne munkalibe (değiştiren), dördüne sabite (duran), dördüne de mütecesside (karıştıran) derler. Munkalibe olanlar, Koç, Yengeç, Terazi, Oğlak'tır. Bunlara munkalibe denmesinin sebebi, Güneş bunlarda iken bir mevsimden diğerine geçilir. Koç burcunda kıştan ilkbahara, Yengeç burcunda ilkbahardan yaza, Terazide sonbahara, Oğlak burcunda ise kışa geçilir. Sabite olan burçlar, Boğa, Arslan, Akrep, Kova'dır. Bunlarda bir mevsimden diğerine geçiş olmadığı gibi, iki mevsimin karıştığı burçlar da değildir. (Mevsimlerin ortalarındaki burçlardır.) Mütecesside olan burçlar, İkizler, Başak, Yay, Balık'tır. Güneş bu burçlarda iken bulunduğu mevsim ile gelecek mevsim arasında karışma olur. Mesela İkizler burcu ilkbahar mevsiminin sonu iken yaz ile karışır. Başak burcunda yaz ile sonbahar, Yay burcunda sonbahar ile kış, Balık burcunda kış ile ilkbahar karışır.

On iki burcu bir erkek, dişi, gece ve gündüze nispet ederek ayırmışlardır. Koç burcundan başlayarak bir müzekker (erkek), bir müennes (dişi) olmak üzere sıra ile

ayırmişlardır. Böylece müselles-i nâri ve müselles-i hevâi üçlülerindeki altı burç müzekker, müselles-i hâki ve müselles-i âbi üçlülerindeki altı burç da müennes olmuştur. Ayrıca müzekker olanlar gündüze, müennes olanlar geceye nisbet edilmiştir.

Hakk Teâla'nın Yâsin sûresi, 39'uncu ayetinde "Ay için menziller takdir ettik..." buyurduğu menziller yirmi sekizdir. Bunlar, Burçlar feleğinde burçlar dairesi yakınında bulunan sabit yıldızlardır. Ay, kendi feleğinde Koç burcunun ortasında Güneş ile muhak (yeni ay) olduğunda her gece bir yıldız ile bir hizaya geldikçe o yıldız bir menzil itibar olunmuştur. Ay hızlı hareketi ile on iki burcu yirmi sekiz günde dolandır. Bu bakımdan Ay için yirmi sekiz menzil var denir. (Bir dolunay safhasında Ay'ın izdüşümü bir burç üzerinde görül, diğer dolunayda bütün burçları dolaşarak, ondan sonraki burçta görünür. Demek ki Ay'ın izdüşümü bir ay dolmadan yaklaşık olarak yirmi sekiz günde gökyüzünde büyük bir daire çizer. Güneş'in iz düşümü ise burçları bir senede dolandır.¹⁶⁷

Şekil 3. On İki Burç ve Nispet Edilen Özellikleri

¹⁶⁷ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.103-104.

İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş adlı eserde burçlar bahsine şöyle değinilmiştir.

Burçlar kuşağının asıl sayısı olan 12, 3 ve 4'ün çarpımından meydana gelir. Geleneksel olarak algılandığında bu sayılar. Külli Tabiat'ın, birleşerek elementleri meydana getiren etken (sıcak ve soğuk) ve edilgen (kuruluk ve nemlilik) niteliklere ayrılmasını ve Külli Nefs'in üç önemli eğilimini sembolize ederler. Her burç diğer burçlarla çeşitli ilişkiler içindedir. Bunlardan en önemlisi üçgen ve kare ilişkisidir. Burçlar arasındaki ilişki, birbiriyle yaptığı açığa bağlıdır. Kozmik eğilimlerin belirsiz bir karmaşıklığa fakat başlı başına bir sadelik örüntüsüne dönüşmesini sembolize eden burçlar arasındaki bu ilişki, burçların dünyevi niteliklerle olan ilişkisi ile tamamlanır. Her şeyden önce, burçların kendileri, astrolojinin, bir bütün olan kozmos anlayışına göre evrenin her tarafından tezahür eden belirli niteliklere sahiptirler. El-Birûni şöyle diyor:

Eğer burçlar, birincisi üste, ikincisi alta gelecek şekilde sonuna dek sıralanıp, iki sıra halinde yazılsa, bütün üst sıradakiler sıcak, alt sıradakiler ise soğuk olur. Bu şekilde ayarlana çiftler de değişmez olarak kuru ve nemli olurlar.

	Kuru	Nemli	Kuru	Nemli	Kuru	Nemli
Sıcak	Koç	İkizler	Aslan	Terazi	Yay	Kova
Soğuk	Boğa	Yengeç	Sünbüle	Akrep	Oğlak	Balık

Tablo 2. Dört Nitelik ve Zodyak Sembolleri¹⁶⁸

Dört kozmik nitelikle bu ana ilişkiye sahip olan burçlar, doğal olarak, kendileri bu niteliklerin birleşmesinden meydana gelen kozmik tezahürlerin tümüyle ilişki içindedir. Dört elementin ve dört niteliğin birleşmesinden oluşan üç varlık alemi de burçlarla yakından ilgilidirler. El-Biruni bu ilişkiyi şöyle anlatır.

Birinci üçlü takım, hepsi doğasında ateşçil, ağır ve solgun olan Koç, Arslan ve Yay burçlarından oluşur. Fakat bunların her birinin özel nüfuz alanı farklıdır: Koç burcundaki genel kullanımıyla ateş, arsındaki mineral ve bitkilerde var olan, yay burcundaki ise hayvanların kalbinden yayılan ateştir.

¹⁶⁸ NASR, Seyyid Hüseyin, age., s.178.

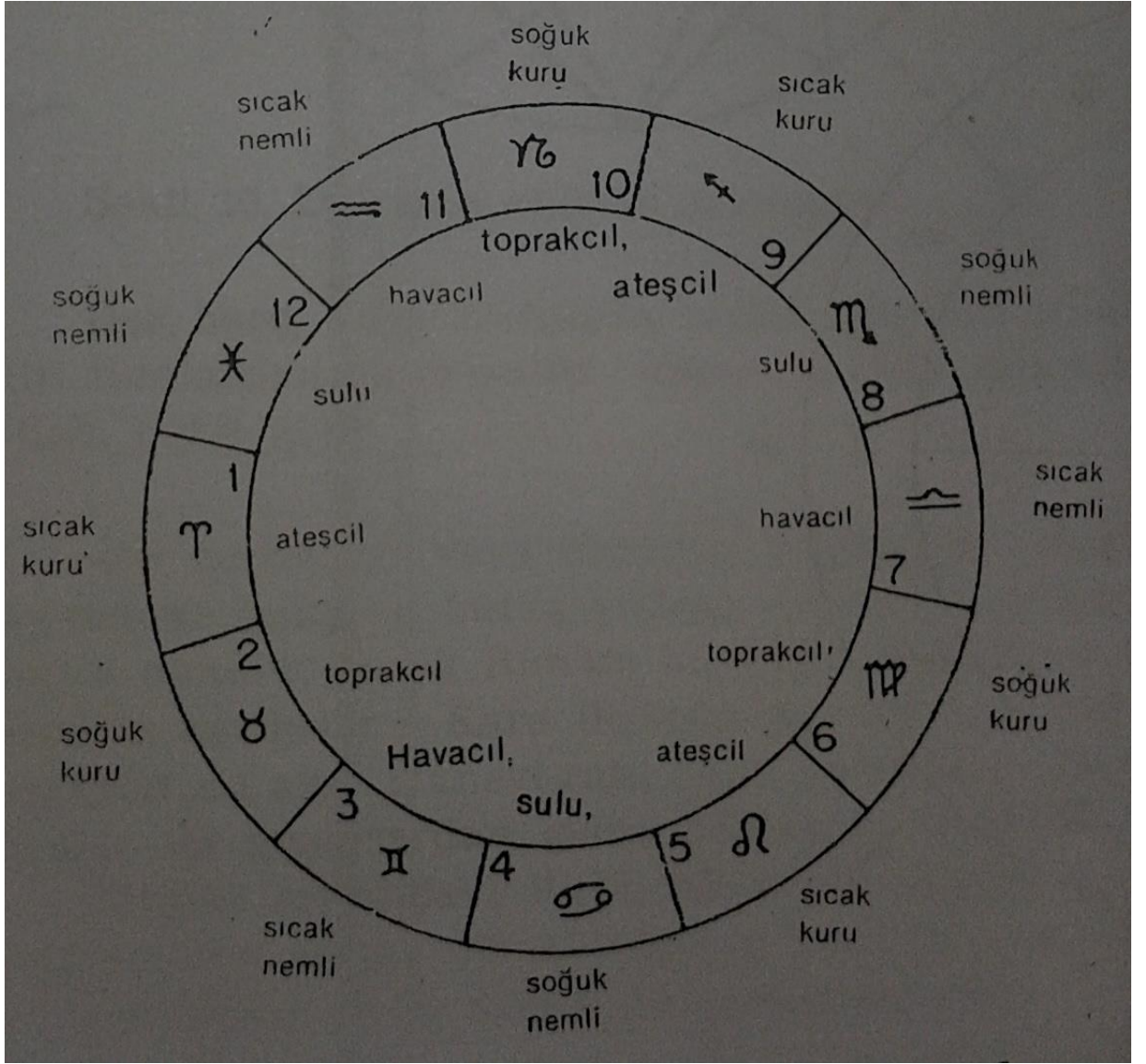
Boğa, Sünbüle ve Oğlak burçlarından oluşan ikinci üçlü takım toprakçıdır ve verimlidir. Onun etkisi şu şekilde yorumlanabilir. Boğa burcu, ekilmemiş meralardan, sünbüle burcu ne tohumu ve ne de yemişi olmayan bitkiler ve küçük ağaçlardan, oğlak burcu ise ekilen bitkilerden, uzun ve büyük ağaçlardan sorumludur.

İkizler, Terazi ve Kova burçları, mizaçları havacıl olan ve dışarıya rüzgârları gönderen üçüncü üçlü takımı meydana getirirler. Ayrıntıya inecek olursak, ikizler burcu hayatı üreten ve devam ettiren yavaşı hava, terazi ağaçları büyütüp, gübreleyen ve meyveler üretmeye yarayan hava, kova ise tahrip edici fırtınalar ile tanımlanır.

Dördüncü üçlü takım olan Yengeç, Akrep ve Balık burçları tesirlerinde sulu (watery) durlar. Yengeç tatlı temiz suya, akrep bulanık suya, balık ise pis kokulu, tatsız ve alkalik suya delalet eder.

(Bunların yılın mevsimleri ve insan yaşamının çeşitli devreleri ile olan ilişkisine gelince) Koç, Boğa ve İkizler burçları, ilkbahara aittirler, değişkendirler. Çocukluk devresini, doğuyu ve doğu rüzgârını, gece ve gündüzün ilk saatlerini yönetirler. Yengeç, arslan ve sünbüle burçları yaz mevsimine aittirler, durgundurlar, gençlik dönemini, güneyi ve güney rüzgârını ve ikinci saati yönetirler. Terazi, akrep, yay burçları sonbahara aittirler ve değişkendirler, olgunluk dönemini batı ve batı rüzgârını ve üçüncü saati yönetirler. Oğlak, kova ve balık burçları ise kışa aittirler ve barışçdırlar, yaşlılık dönemini, kuzeyi ve kuzey rüzgârını ve dördüncü saati yönetirler.¹⁶⁹

¹⁶⁹ NASR, Seyyid Hüseyin, age., s.179-182.

Şekil 4. Burçlar, elementler ve mizaçları¹⁷⁰

¹⁷⁰ NASR, Seyyid Hüseyin, age., s.180.

BURÇLAR		
Koç	♈	♈
Boğa	♉	♉
İkizler	♊	♊
Yengeç	♋	♋
Aslan	♌	♌
Sünbüle	♍	♍
Terazi	♎	♎
Akrep	♏	♏
Yay	♐	♐
Oğlak	♑	♑
Kova	♒	♒
Balık	♓	♓

Şekil 5. Burçlar ve Sembolleri¹⁷¹

2.1.3.1. Hamel (Koç):

Semanın kuzey yarım küresinde Sevr burcu ile Süreyya yıldız takımının yakınlarındabulunan bir burçtur. Munkalibedendir (değiştiren). Yani güneş bu burçta ikenkıştan ilkbahara geçilir. Ateş üçlülerindedir. Tabiatı sıcak ve kurudur. Müzekker (erkek) olup gündüze nisbet edilmiştir. İki boynuzlu koyun suretindedir. Önü batıya ve ardı doğuya, arkası (sırtı) kuzeye ve ayakları güneye bakar. Ağzıyla sırtını kaşır. On üç yıldızı vardır. Bu burçta dünyaya gelenler, kasab, asker, tabbak, çoban ve gezginci olur.

Beyitlerde en çok geçen burçtur. Genellikle ilkbaharın gelişini anlatan beyitlerde kullanılmıştır. Güneşin Hamel burcuna girmesiyle tabiatta meydana gelen değişiklikler çeşitli hayallerle ifade edilmişlerdir.¹⁷²

On iki burç içinden bir tanesi olup koyun takım yıldızının dünyaya etkisinden dolayı bu adla anılır. İlkbahar başlangıcı olup gece ile gündüz bu günde eşit olur. Nevruz bayramının bu gün olduğuna dair rivayetler vardır.¹⁷³

¹⁷¹ NASR, Seyyid Hüseyin, age., s.391.

¹⁷² DENİZ, Sabahat, age., s.149.

¹⁷³ PALA, İskender, age., s.188.

Gökyüzünde bir koç şeklinde görünen yıldız kümesinin adıdır. Güneş bu burca Martın 21. gecesi yahut günü girer ve geceyle gündüzün bir olduğu ilkbaharın bu ilk gününe "Nevruz" denir. Bu bakımdan Hamel burcu daha çok bahar tasvirlerinde söz konusu edilmiştir.¹⁷⁴ Baharın gelişi ve tabiatın yeniden canlanması beyitlerde yer alır. Güneşin koç burcuna girmesi de uğurlu sayılırdı.

2.1.3.2 Sevr (Boğa):

Boğa burcu, güneşle bir arada iken mevsim ilkbahardır. Be sebeple burç-ı sabitelerden olan boğa burcu, toprak üçlüsüne mensuptur. Tabiatı soğuk ve kurudur. Müennes (dişi) olup geceye nispet edilmiştir. Eski kaynaklara göre öküz suretinde olup göbeğinden kesilmiş ve başın önüne salmıştır. Önü doğuya ve ardı batıya dönüktür. Bu suretin otuz iki klevkebi vardır. Bu burçta doğanlar pamuk atıcı, kunduracılık, çilingirlik ve ekicilikle meşgul olurlar.¹⁷⁵ Beyitlerde genellikle kurban edilmesi ile konu edilmiştir.

Edebi metinlerde bu burç daha çok ağır işleri yüklenen, güç sembolü bir unsur olarak kullanılmıştır.¹⁷⁶

Aşağıdaki beyitte Ahmed Paşa Fatih'in inşa ettirdiği bir kasrın büyüklüğünü ifade etmek için onun inşası sırasında her sabah Sevr ile kireç taşıdığını söyler:

Her subh kireç taşur idi Sevr ile gerdûn

Her gice hasâ döker idi necm-i semâvâ (Ahmed Paşa K.12/7)

2.1.3.3. Cevza (İkizler, Tev'emân, Zû-cesedeyn, Dü-peyker):

Gökyüzünün kuzey yarım küresinde görülen ve birbirinden hiç ayrılmayan iki parlak yıldızdan meydana gelmiş bir burç olup bu sebepten İkizler diye anılır. Bu burcun mizacı havaî olup kuru ve karanlıktır. Beyaz ve sarı renkler, iyi insanlardan âlim ve şâirler, kötülerden hırsız ve hileciler, hayvanlardan ise ehlî olanlar bu burca mensuptur. Doğu minyatürlerinde bir birilerine sarılmış veya el ele tutuşmuş iki şahıs olarak tasvir edilen bu burç edebî metinlerde de birbirine sarılmış iki kız kardeşler olarak tasvir edilmiştir.¹⁷⁷

Beyitlerde yer yer bu burcun kemer şeklinde de tasavvur edildiği görülmekle birlikte İkizler burcu beyitlerde nadir karşımıza çıkan bir burçtur.

¹⁷⁴ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.174.

¹⁷⁵ DENİZ, Sabahat, age., s.148.

¹⁷⁶ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.175.

¹⁷⁷ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.175

2.1.3.4. Seretan (Yengeç, Harçeng):

Güneş, münkalibelerden (değiştiren) olan Yengeç burcunda iken ilkbahardan yaza geçilir. Su üçlüsüne mensub olan bu burcun tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes olup geceye nispet edilmiştir. Yengeç suretindedir. Önü kuzey doğu ve ardi güney batıya bakar. Dokuz yıldız vardır. Bu burçta doğanlar sarraf, cellad, yol kesici ve gece bekçisi olurlar.

Beyitlerde kelime manasına göre bir yengeç olarak konu edilen bu burcun eğri yürümesi sebebiyle bulunduğu feleğinden düşeceği ifade edilmiştir. Böyle eğrilikle yürüyen kişilerin de birgün olup bulunduğu mevkiden düşeceği anlatılmak istenmiştir.¹⁷⁸

2.1.3.5. Esed (Arslan):

Burç-ı sabitelerdendir. Güneş bu burçta iken yaz mevsiminin ortasıdır. Burc-ı nariye yani ateş üçlüsüne mensub olup tabiatı sıcak ve kurudur. Müzekker (erkek) olup gündüze nispet edilmiştir. Ayrıca eski kaynaklardan birine göre Arslan burcu, arslan suretindedir. Yüzü mağrib (batı)'e ve arkası şimal (kuzey)'e bakar. Yirmi yedi yıldızı vardır. Esed burcunda dünyaya gelen çocuk padişahlar maslahatında olur ve pazarlık edici olur.¹⁷⁹

Esed burcu ile ilgili yorum ve tasavvurlarda bir de, İran edebiyatı ve bu edebiyatın tercüme ve taklidiyle gelişen Türkçe metinlerde çokça rastlanan arslan amblemlili sancaklara işaret edilerek bu burc-ı kabil bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır.¹⁸⁰

2.1.3.6. Sünbüle (Başak):

Başak burcu güneşle buluşunca yaz ile sonbahar arasında karışma olduğu için burc-ı mütecessidelerdendir (karıştıran). Toprak üçlüsüne ait olup tabiatı soğuk ve kurudur. Ayrıca müennes (dişi) olup geceye nispet edilmiştir. Bir cariye suretindedir ki iki kanadı vardır. Eteğini salıvermiş. Başu kuzey batıya ve ayakları güney doğuya bakar. Sol elini yanına salıverip sağ elini kaldırmış vaziyettedir. Elinde bir tutam buğday başağı vardır. Yirmi altı yıldızı vardır. Bu burçta doğanlar, ticaret ve ziraat ile ilgilenip ilaç satıcı olur.¹⁸¹

Bu burç ağustos ayında başlar. Divan şiirinde, bu burcun etkisi altında doğan kişilerin özellikleriyle birlikte kullanılır. Sünbüle en eski makamlardan birinin de adıdır.¹⁸²

¹⁷⁸ DENİZ, Sabahat, age., s.151.

¹⁷⁹ DENİZ, Sabahat, age., s.147.

¹⁸⁰ ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, 1994, age., s.176.

¹⁸¹ DENİZ, Sabahat, age., s.148.

¹⁸² PALA, İskender, age., s.415.

2.1.3.7. Mizan (Terazi):

Güneş Terazi burcundayken yazdan sonbahara geçiş olur. Yani burç-ı münkalibedendir (değiştiren). Hava üçlüsüne mensub olan bu burcun tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Ayrıca müzekker olup gündüze nisbet edilmiştir. Terazi, suretinde kefelere batıya doğrudur. Sekiz yıldızı vardır. Bu burçta doğanlar mizan çekici ve berberlik edici, dellal ve habs olur.¹⁸³

Güney yarımkürede bulunan burçlar kuşağı takım yıldızlarından olup dört yıldızdan meydana gelmiştir. Adalet ve eğlenceyi temsil eder. Zühre'nin evi bu burçta bulunduğundan edebî metinlerde daha çok bu hususun vurgulanması suretiyle işlenir. Güneş mizana gelince sonbahar başlar. Ayın terazi burcuna girmesinin bu burca mensup olanların aşk ve sohbetlerini artırdığına inanılır.¹⁸⁴

Bu burç Sünbüle burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup tamamı dört yıldızdan oluşur. Yıldız Zühre'dir. Divan şiirinde terazi anlamıyla kullanılır ve özellikle Yûsuf peygamberin teraziye konulup satılmasına telmih yapılır.¹⁸⁵

2.1.3.8. Kejdüm (Akrep):

Burç-ı sabitelerden olan Akrep güneşe kavuştuğu zaman sonbaharın ortasıdır. Su üçlüsüne mensup olup rutubetli ve soğuk bir tabiata sahiptir. Müennes olup geceye nisbet edilmiştir. Akrep burcu ile ayın yakınlığı kıran-ı nuhseyn yani uğursuzdur. Bu zamanda fitnem fesad artar, savaşlar, vuruşmalar olur, yağmurlar artar, sıkıntılar, üzüntüler çoğalır, yalan haberler yayılır. Ayrıca halk arasında bir inanca göre bu zamanda yolcularda sıkıntı meydana geleceği düşünülerek sefere, yolculuğa çıkmak uygun değildir. Eski astronomi bilgisine göre Akrep burcu, akrep suretindedir. Baş şimal-i mağribe (kuzey batı) ve kuyruğu cenub-ı şarka (güney doğu) bakar. Yirmi yıldızı vardır.¹⁸⁶

Gitmez kapundan ol ki göre zülf ü haddüni

Akrebde olsa mah değıldür reva sefer (Ahmed Paşa G.73/3)

Saçını ve yanağını gören kişi kapından gitmek istemez, ayrılmaz. Çünkü ay akrep burcunda iken sefer uygun değildir.

¹⁸³ DENİZ, Sabahat, age., s.150.

¹⁸⁴ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.177.

¹⁸⁵ PALA, İskender, age., s.325.

¹⁸⁶ DENİZ, Sabahat, age., s.147.

Müneccimler ayın akrep burcunda olduğu zaman seyahati uğurlu saymazlar. Şair saçın siyah oluşunu akrebe, yanağın parlaklığını da aya benzetmiş ve ayın akrep burcunda oluşu şeklinde ele almıştır

2.1.3.9. Kavs (Yay):

Yay burcu mütecessidelerdendir (karıştıran) . Güneş bu burçta iken sonbahar ile kış arasında bir karışma olur. Sıcak ve kuru tabiatlı olan Yay burcu, ateş üçlüsüne mensuptur. Ayrıca müzekker olup gündüze nisbet edilmiştir. Ayağından boğazına dek kavs suretinde ve başında sarığı vardır. Okunu yayına koymuş mağrib semne tutup boyun uzatmış ve yayını çekip doğrultmuş vaziyettedir. Otuz bir yıldızı vardır. Bu burçta doğanlar hakimlerin vekili olur. Bakırcılara ve tüfekçilere hüküm eder.¹⁸⁷

Burçlar kuşağı takımyıldızlarının en güneyde, Akrep ile Cedy arasında olanıdır. Seyyarelerden Müşteri'nin evi Kavs burcunda bulunduğundan güzellerin kaşının kavse benzetilmesi hâlinde göz, gözyaşı vb. unsurlar Müşteriye benzetilerek bir kompozisyon oluşturulur.¹⁸⁸

Devr-i kamerde uyhudan fitneler uyarur gözi

Müşteri'ye keman çeker Kavs-ı hilalü dil-berün (Ahmed Paşa, G.169/4)

2.1.3.10. Ceny (Oğlak):

Munkalibe yani değiştiren burçlardandır. Güneş bu burçta iken bir mevsimden diğer mevsime geçilir, yani Oğlak burcunda kışa geçilir. Yaşlılık dönemini, kuzeyi, kuzey rüzgarını ve dördüncü saati yöneten üçlüye aittir. Soğuk ve kuru tabiatlı olup toprak üçlüsüne mensuptur. Ayrıca müennes olup geceye nisbet edilmiştir.¹⁸⁹

2.1.3.11. Devl (Kova):

Burç-ı sabitelerdendir. Güneş bu burçta iken mevsim kıştır. Hava grubuna mensup olup tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Erkektir ve gündüze nispetlidir. Bu burçta doğanlar değirmenci ve hamamcılıkla meşgul olurlar. Bu burç, ayağı üzerine durmuş bir adam suretindedir. Başı kuzeye, ayakları güneye ve yüzü batıya dönüktür. Ellerini doğuya doğru uzatmış ve bir elinde bir bardak vardır ki ters çevrilip o bardağın suyu ayağının altına dökülürmüş. Bu suretin kırk iki yıldızı vardır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ DENİZ, Sabahat, age., s.150.

¹⁸⁸ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.178.

¹⁸⁹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.103-104.

¹⁹⁰ DENİZ, Sabahat, age., s.149.

Kova burcu ile ilgili olarak geliştirilen hayâllerde en çok onun gökyüzünde bir kova olarak tasavvur edildiği görülmektedir.¹⁹¹ Hilal de bu kovayı çıkarmak için bir çengel olarak tahayyül edilmektedir.

Ahmed Paşa Fatih için inşa ettirdiği bir kasrı methederken onun harcına Samanyolu'nun saman gönderdiği, felek dolabının da Kova burcu ile su döktüğü şöyle ifade ederek kovayı işlevsel açıdan beyite dahil etmiştir:

Geh Kâh-keşan kâh iledüp hırmen-i mehden

Dolâb-ı felek Devl ile dökerdi ana mâ (Ahmed Paşa, K.12/19)

2.1.3.12. Simâk (Balık, Hut):

Mütecesside (karıştıran) olan burçlardandır. Güneş bu burçta iken kış ile ilkbahar arasında karışma olur. Su grubuna mensuptur. Tabiatı rutubetli ve soğuktur. Müennes (dişil) olup geceye nisbet edilmiştir. Eski kaynaklara göre balık burcu iki balık suretinde olup birinin kuyruğu diğerinin kuyruğuna, yıldızlardan meydana gelen bir ip ile ulanmış ve birinci balığın başı batıya, kuyruğu doğuya; sonraki balığın başı kuzeye, kuyruğu da güneye dönüktür. Bu burçta dünyaya gelen çocuklar, ilaç edicilere, hakim veya hûd şekil ve plancılara vekil olur.¹⁹²

Divan şiirinde burcun özellikleri ile kullanıldığı gibi, eski bir inanışa göre dünyanın altında balık olduğu, Yunus Peygamber'in balığın karnında kaldığı gibi düşünceler nedeniyle de zikredilmiştir.¹⁹³

2.1.4. FELEK-İ ATLAS (FELEK-İ AZAM, FELEKÜ'L EFLÂK, ARŞ)

Felek-i a'lâ (yüksek felek, Atlas feleği), Ay feleğine göre dokuzuncudur. Merkezi, alemin merkezi, kutbu alemin kutbudur. Birbirine paralel iki küresel yüzey arasında yıldız ve gezegenlerden arınmış olduğu için Atlas feleği adı verilmiştir. Felek-i a'zam bu kadar geniş büyüklüğü ile alemin merkezi etrafında şarktan garba doğru hızlı bir hareketle içindeki bütün felekleri, ateş küresi ve hava küresinin bir kısmını döndürüp yirmi dört saatte bir dönmesini tamamlar. Her feleğin bir mekanı ve hali vardır. Asla oradan geçemez. Kendi mekanında bütün cüzleriyle, Hakk'ın kendilerine verdiği hareketle harekettedir. Göz açıp kapayacak kadar zaman bile durmaz. Felek-i a'zamın ekvator kısmının hareketi çok hızlıdır.¹⁹⁴

¹⁹¹ ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, 1994, age., s.178.

¹⁹² DENİZ, Sabahat, age., s.148.

¹⁹³ PALA, İskender, age., s.215.

¹⁹⁴ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.99.

Arş eski felekiyyât ilminde dokuzuncu felek olan felekü'l-eflâkin şeriat lisanınca verilen addır. “Arş: Semâların fevkinde bir makam. Seyyid Cürcâni Ta’rîfâtı’nda diyor ki: arz bütün cisimleri ihâtâ etmiştir. Yüksekliği, yahut padişah serîrine benzediği için Arş tesmiye olunmuştur. Kazâ ve kader ahkâmı buradan nüzul eder.” [Tâhir Olgun]¹⁹⁵

Çadır, çardak, Taht. Eski astronomide Batlamyus nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kat gökteki Felekü'l- eflâk, Felek-i a’zam veya Felek’i atlas da denir. Buradan itibaren Allah ilm’in takdirinin geldiği yer olarak bilinir. Allah’ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır. U nedenle Arş-ı Âlâ, Arş-ı Rahmân, Arş-ı İlâhi, Arş-ı Yezdân ve Felek-i a’zam diye de bilinmektedir. “Arş u ferş” ve “arş u zemîn” kelimeleri ise yer ile gök anlamında kullanılır. Tasavvufta hükemâ felsefesini birleştirenlere göre Arş, sekizinci kat gök, Kürsî de dokuzuncu kat göktür. Bun atlas da denilir.

Tasavvufa göre Arş gönüldür. Burada bulunan Levh İlâhi kelâmın saklı bulunduğu mekânsız mekân; Kâlem ise kelâmın Sübût vasıtasıdır. Bunların üçüne birden “muhkemât” denir. Arş Hamele-i Arş denilen dört büyük melek tarafından taşınmaktadır. Cebrâil’in mekânı da burası olup öteye geçemez. Arş’tan geçen, yalnızca Peygamberimizdir ki Mi’râc gecesinde Allah ile görüşmüştür.

Arş maddi alemin ilk tabakasıdır. Bunun için Nefs-i Küll olarak bilinir. Allah önce Nûr-ı Muhammedî’yi yaratmış ve o nura bakınca nur, ikiye bölünmüştür. İlk kısım su gibi erimiş, ikinci kısım ise on parçaya bölünmüştür. Bu on parçanın ilki Arş’tır. Burası meleklerin kıblesi olup bütün yaratıkların sıfat ve suretleri oradadır. Etrafta sekiz nehir ve yetmiş bin saf melaike vardır. Hanbelilere göre Allah Arş’ta oturmaktadır. Bu oturuş ve Arş’in keyfiyeti ise bilinmez. Bazı mutasavvıflar bütün cisimleri ve varlığı Arş kabul ederler. Bu bakımdan bütün varlıkların Tanrı Arş’ı olduğuna inanılır.

İbn-i Ebî Hâtim, Arş’in kırmızı bir yakuttan ibaret olduğu yolunda bir haber nakleder. Vehb İbn Mühebbih’e göre Allah, Arş’i kendi nurundan yaratmıştır.

Edebiyatta yücelik bakımından padişah merclislerine arş denilir ki saltanat, hüküm ve ululuktan kinayedir. Özellikle dinî-tasavvufi edebiyatta ve konuları itibariyle daha mücerred olan tevhid, münâcaat, na’t, miraciye gibi manzumelerde arştan söz edilir. Arş’a yükselmek, arş’a çıkmak, arş u ferş, arş u kürsî gibi deyimler halinde de çok kullanılır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ ONAY, Ahmet Talat, age., s.93.

¹⁹⁶ PALA, İskender, age., s.27.

Dokuzuncu kat gökteki, Felek'ül-eflâk, Felek-i a'zam veya Felek-i atlas isimleriyle de anılır. Arş'tan itibaren Allah ilminin ve levh-i Mahfuz dairesinin başladığı kabul edilir. Allah'ın kudreti ve ululuğu buradan evrene yayılır. Semaların üstünde bir makam olan arş bütün cisimleri ihata etmiştir. Kaza ve kader ahkâmı buradan nüzul eder.¹⁹⁷

Eşrefoğlu Rumi, Arş'tan, Arş-ı Rahman olarak bahseder. Mutavvıflara göre, Arş gönüldür. aşağıdaki beyitlerde şair gönül ile arş ilgisini beyitlerine konu edinmiştir.

Gönlümün bir kuşesinde Arş-ı Rahman gizlidir

Katremün bir katresinde bahr-i umman gizlidir (Eşrefoğlu Rûmi 13/1)

Değme bir derviş fakiri hor bakma kim

Gönlünün her kûşesinde Arş-ı Rahman gizlidir (Eşrefoğlu Rumi 14/3)

“Senin lütfunun hümasının gölgesindeki beğlerine feleğin atlas çadırını dar ve karanlık etin.” diyen şair atlas feleğinin tüm feleklerin üstünde ve büyük olmasına rağmen sultanın lütfunun daha büyük olduğu ifade edilmek istenmiştir.

Hüma-yi himmetinin sayesinde beglerine

Hiyam-ı atlas-ı gerduni teng ü târ ettin (Necati Bey, s.121.Mrs.4/3)

Arş Hz. Cebrail'in de makamıdır. Arş'tan öteye sadece Hz. Peygamber geçerek, Mirac gecesinde Allah ile yüz yüze görüşmüştür. Aşağıdaki beyitlerde de şairler bu hadiseye telmihte bulunmuştur.

Yidi kat gökleri geçdi kadem 'arş üstüne basdı

İrişdi Kâbe kavseyne tavaf eyledi dergahı (Eşrefoğlu Rumi 136/2)

Virmiş idin arşa 'izzet-i na'linünün şeref

Ol dem ki Hakdan irmiş idi guşuna nida (Cemâlî, 54-K.III/26)

Şair aşağıdaki beyitte dervişlerin makamının yüceliğinden bahseder, Arş dervişlerin seyr ü süluk esnasında yükseldikleri makamlardan birine benzetilir. Beyitte ki Kürsî dokuzuncu kat gök, levh, ilahi kelamın saklı bulunduğu mekansız mekandır:

Arştan yüce kurulmuş sayvanı dervişlerin

Arş kürsi levh ü kalem hayrânı dervişlerin (Eşrefoğlu Rumi 55/1)

¹⁹⁷ GÜNEŞ, Mustafa, age., s.46.

Bir başka beyitte de şair yine alemlerin dervişlere hayran olduğunu söyler ve onların ne derce yüksek makam sahipleri olduğunu bir kez daha ifade eder:

Geh 'arşdan öte uçaram niçe bin yerde geçerem

Gâh yir yüzine inerem mahfilleri tolanuram (Eşrefoğlu Rumi 69/4)

3. BÖLÜM

3.1. DİĞER KOZMİK UNSURLAR

3.1.1. Aydınlik (Işık, Şua, Şule, Nur, Envar, Revnâk, Ruşen, Ziya, Fer, Pertev, Tab, Şa’şa’a):

Aydınlik, ziya, nur, ışık gibi anlamalara gelmektedir. “Eşyayı Hakk’ın gözüyle aynıyle Hak olarak görmek, masıvayı Hakk’ın gözüyle görmek. Hak bizatihi nur olduğundan ne idrak edilebilir, ne idraka vasıta olur. İsimleri itibariyle ise hem idrak edilir. Hem idrak vasıtası olur. Hak (Ziya), idrak aracı olarak kalbe tecelli edince, nurlanan basiret (kalp gözü), masıvayı onun nuruyla görür; zira isim (esmai) nurlar, maddeyle ilgileri dolayısıyla karanlıkla karışık olur. Bu karanlık sebebiyle onun göz kamaştırıcı niteliği gizli kalınca, masıva onunla idrak edilir.”¹⁹⁸

Işık ve aydınlığın en başta gelen kaynağı güneş, ay ve yıldızlardır. Bunlardan başka ateş, berk, ra’d, şem, çerağ, sevgilinin güzelliği, yüzü ve yanağı, kasidelerde övülen kimsenin adaleti, fikri, kılıç ve sözü, Allah’ın zatı ve Peygamberin manevi aydınlığı... gibi Divan’da anılan anılan maddi ve manevi ışık kaynaklarıdır. Bunlar, tiğ, tiğ-i zerrin, ok, kemend, hançer, kalkan, zencir, zer ü gecher, zerrin hatt vb. gibi mazmun olarak birçok benzetmelerle ele alınır.¹⁹⁹

Işık, karanlıkları aydınlatmaya yarayan bir unsurdur. Ancak kendi kendine var olmayıp bir kaynaktan çıkmaktadır. Işığın yegâne kaynağı ise İlâhi nurdur. Bu sebeple beyitlerde en çok zikredilen ışık, Hakk’ın nurudur. Tasavvufta nûr Allahû Teâla’nın tecellisidir. Onun nuru insan gözünün tahammül edemeyeceği kadar parlaktır. Bilindiği gibi Hz. Mûsa Tûr dağında Allah ile konuşmuş ve Hakk ‘ın yüzünü görmeyi arzu etmiştir. Bunun üzerine Hak Teâla, Tûr dağında tecelli etmiş ve buna dayanamayan dağ yarılmıştır. Hz. Mûsa da O’nun nurundan parlaklığından dolayı kendinden geçip bayılmıştır. Birçok beyit bu hadiseye telmihte bulunur.

Allahû Teâlâ, nurunu mahlukâta güzel ve parlak olan her şeye vermiştir. Nitekim Cemâl sıfatıyla insan yüzüne de nurundan bağışlanmıştır. Dolayısıyla yeryüzündeki güzel olan her şey Hakk’ın nurunun birer tecellisi ve her güzel de O’nun nurunun zuhur ettiği bir yerdir. İlâhi nur ayrıca peygamberlerin ruhlarında da zuhur etmiş ve bedenleri bu nur-ı mutlakla dopdolu olmuştur. Kâbe Hakk’ın nurunun tecelli ettiği en mühim yerlerden biridir.

¹⁹⁸ ULUDAĞ, Süleyman, age., s.395.

¹⁹⁹ ERDOĞAN, Kenan, age., s.27.

Ancak bu nuru kendini her türlü dünya kaydından tecrid etmiş, onlardan arınmış olan kişiler görebilir. Her yıl dünyanın her yerinden binlerce insan bu nuru görebilmek arzusuyla Kâbe'ye vasıl olur. O nuru gören kişinin gönlü de nurlanır ve yüzüne akseder. Bu sebeple olsa gerektir ki, hacca gidip gelen bazı hacıların yüzü nurdan bembeyaz, pırıl pırıl olur. Nur, Hz. Musa'nın eli vasıtasıyla da konu edilmektedir. Bilindiği gibi Hz.Musa'nın mucizelerinden biridir. Ve "yed-i beyza" diye isimlendirilmiştir.²⁰⁰ Nûr ayrıca memduhun çeşitli vasıflarının medhinde de kullanılan bir unsur olmuştur. "nûr-ı hidayet", "nûr-ı hasenat", "nûr-ı kerâmet, "nûr-ı melâhat", "nûr-ı izzet" gibi terkiplerle Memduh övülmüştür.

Tasavvufi mana dışında nur umumiyetle ışık olarak ele alınmıştır. Edebiyatta güneş, ay, ateş, çerağ, mum, kendil gibi birer ışık kaynağı olan unsurlarla alakalı olarak konu edilen ışık, şekil, renk, parlaklık ve etrafa yayılması sebebiyle çeşitli tasavvurlara da yol açmıştır. Bu tasavvurlar, genellikle en önemli ışık kaynağı olan güneş, ay ve yıldızlar ile ilgili olarak ele alınmıştır. Ayrıca bu kaynaklardan yayılan ışıkların yeryüzüne, insanlara ve diğer bütün canlılara olan tesirleri de konu edilmiştir.²⁰¹

Aşağıdaki beyitte memduh, etrafı aydınlatan bir mum gibi düşünülmüştür:

Şem-i cihan-efruzsın la'lin-külah ol dostum

Hôrşîd-i âlem-tabsın zerrin kaba ol ey sanem (Ahmed Paşa, G.207/4)

Aşağıdaki beyitlerde de yine yüz güzelliğinin diğer ışık, parlaklık ifade eden nur, güneş, ay, mum gibi kavramları geride bıraktığı çeşitli teşbihlerle ve tasavvurlarla yer yer mübalağalı bir şekilde ifade edilmiştir:

Ziyada gün yüzüingni aya itmezem teşbih

Ki şu'lesini kamer andan isti'aret ider (Hamdullah Hamdi, 150-LIII /3)

Na-mihr olur ruhun ki Şeha hüsn-i vech ile

Toldurdu ferşi arşa değın nur ile ziya (Cemâlî, 54-K.III/13)

Hüsnüing beni gark eyleyeli nûr u ziyaya

Kalmadı tanum sam u seher mihr ile aya (Hamdullah Hamdi, 202-CXLVII /1)

²⁰⁰ DENİZ, Sabahat, age., s.292-293.

²⁰¹ DENİZ, Sabahat, age., s.296.

3.1.1.3. Karanlık (Târ, Tire, Zalam, Zulmet, Karanu):

Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'ne göre Zulmet olarak ifade edilmektedir. Ab-1 hayat'ın içinde bulunduğu üç aylık yolu olan karanlıklar ülkesinin adıdır.²⁰²

Âb-1 hayât, ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su bengisu olarak ifade edilmektedir. Efsaneye göre İskender-i Zülkarneyn ordusuyla birlikte bir memlekete uğramış. Orada kendisine ileride bir deniz olduğu, o deniz geçilince 3 ay süren karanlıklar ülkesinin başladığı ve bu ülkede ab-1 hayat olduğu söylenmiş. İskender, veziri Hızır'ı da yanına alarak denizi geçmiş ve zulumat (karanlıklar) ülkesine varmış. Bu arada İlyas da yanlarındaymış. İskender'de karanlıkları aydınlatan iki mücevher (veya bayrak) varmış. Birini Hızır ile İlyas'a vermiş. Hangisi suyu bulursa yekdiğerinin haberdar etmek şartıyla ayrılmışlar. Hızır ile İlyas yorulunca bir pınar kenarına oturup karınlarını doyurmak istemişler Hızır yanında getirdiği pişmiş balıkları çıkarmış. Pınardan elini yıkarken bir damla su balığa damlamış. Balık o anda canlanıp suya karışmış. Hızır bilmiş ki ab-1 hayat budur, kana kana içmiş. İlyas'a da içirmiş. O sırada bunlara bir emr-i İlâhi gelmiş ki bundan İskender'e söz etmesinler. Bir rivayete göre İskender'e haber vermek için pınardan ayrılmışlar ama tekrar aynı pınarı bulamamışlar. Böylece Hızır ile İlyas ölümsüzlüğe ermişler. Kıyamete dek Hızır denizde, İlyas da karada sıkıntıya düşenlere yardım ederler ve her seferinde 6 Mayıs günü İskender seddi üzerinde buluşup Kâbe'ye hacca giderek o yıl yapacakları işleri görüşürlermiş.

Bu suyun bulunduğu zulumât ülkesini İbrahim Hakkı, altı ay gece altı ay gündüz olan Kuzey Kutbu olarak belirler. Taberî ise Azerbaycan'ın kuzeyinde bir yer olarak gösterir. Ortaçağda da yeryüzünde, bilinen yerlerin dışındaki kısımlara zulumât adı verilmiştir. Edebiyatımızda geniş bir kullanım alanı bulan bu mazmun, manevi neşeyi, aşk ve irfanı karşılar. Şiirlerde, ince ve safsöz olarak kullanıldığı gibi sevgilinin dudağında da ab-1 hayat özelliği vardır. Dudakları çevreleyen ayva tüyleri ise zulumât ülkesidir. Genellikle Hızır ve İskender ile telmih ve tenasüp yoluyla kullanılır. Bazen şairin, kendi şiirini de ab-1 hayata benzettiği olur. Çeşme-i hayat, çeşme-i cihan, çeşme-i hayvan, aynü'l-hayat şekilleriyle de kullanılan ab-1 hayat, İskendername'lerde geniş şekilde ele alınmıştır. Bu tamlama yerine ab-1 beka, ab-1 câvîd, ab-1 câvidâni, ab-1 cüvan, ab-1 hayvan, ab-1 Hızır, ab-1 İskender, ab-1 zindegi ve ab-1 zindegani tamlamaları da kullanılır.²⁰³

²⁰² PALA, İskender, age., s.494.

²⁰³ PALA, İskender, age., s.3.

Karanlık kavramı daha çok zıtlık ilişkileri içinde ve gece ile birlikte değerlendirilir. Güneş batınca dünyanın karanlık olması, ayrılık gecesinin karanlığa veya sevgilinin saçının siyahlığının geceyi ve karanlığı hatırlatması, kalemin, siyah mürekkebiyle sanki karanlığın, bilgisizliğin üzerine yürütmesi gibi düşünülür.²⁰⁴

Divân şiirinde sevgilinin saçı zulumâta, dudağı da bu zulumat içindeki ab-ı hayata benzetilir. Beyitte ölümsüzlük suyunun sevgilinin dudağında olduğu belirtilmek istenmiştir:

Kevser lebinde Hızr-hatın gördü reşkten

Zulmâta girdi çeşme-i hayvân dedikleri (Ahmed Paşa, G.325/5)

Aynı benzerlik bir başka beyitte benzer ifadelerle verilmektedir:

Tatlı sözler kim gelir şîrîn lebinden dilberin

Âb-ı hayvandır sanasın çeşme-i candan tamar. (Ahmed Paşa, K.43/5)

Aşağıdaki beyitte şair: “Ölümün karanlığına hayat girdi.” derken yine sevgilinin dudağında can veren ab-ı hayatın olduğuna işaret edilmiştir:

Lebing letafetinden bes ki fehm kıldı ayat

Ölüm kara zulemât içre kirdi hayât (Lutfî, 30-29/1)

Sevgilinin zülûflerinin siyah olması zulüm, zulmet kelimelerinin karanlık ve gece manaları ile insana eziyet verip aşığa çile çektiği yönündeki tasavvur beyitte kullanılmıştır:

Zülfünün zulmunü ey dost nice bir çekeyim

Demidir halime vakıf ola Şâh-ı âdil (Necati Bey, K.14/16)

Şeyhi aşağıdaki beyitte sevgilinin saçının siyah oluşunu zulmet olarak ifade etmiş ve karanlıkta yön yol bulamamış ve garip bir şekilde yoldan çıkmış vaziyette olduğunu ifade etmiştir:

Dil saçın ukdesinin hallinde bulmadı târik

Zulmet içinde ne tan ger ola gümrah garib (Şeyhî G.6/2)

Bir başka beyitte sevgilinin saçının siyah oluşundan, gecenin karanlığını sevgilinin saçının renginden aldığından bahsedilmiştir. Fakat bu karanlık yine sevgilinin cennet gibi ay gibi parlak yüzüyle ortadan kalkacak olduğu da ifade edilmiştir:

²⁰⁴ ERDOĞAN, Kenan, age., s.27.

Meğer saçın gicesinden saçıldı zulmetler

Cemâlün ay ü gününden açıldı cennetler (Şeyhî G.60/1)

Sevgilin saçının siyahlığı ile karanlık arasında ilgi bir başka beyitte de göze çarpmaktadır:

Nehar-ı haddüne düşmüş saçundan ey kamer zulmet

Sanasın ruz-ı hecrümdür ki tolmuş ser-be-ser zulmet (Mesîhî, G.22/1)

Karanlık bir gecede ayın çıkmasıyla karanlığın yerini aydınlığa bırakması ve sevgilinin görünmesiyle aşığın kararmış gönlünün aydınlığa kavuşması arsında benzerlik kurulmuştur:

Alem kamu toldı zulmet ile

Göster yüzün ey meh-i müberra (Karamanlı Nizâmî G.52/2)

Karanlık genel anlamda ne kadar kötüyü çağrıştırırsa da aşık sevgilinin zülfünü görecektir olmaktan yine de mutludur gönlü sevinç içindedir. Bu yüzden aşığın uğuru karanlık gecelerdedir:

Gönlüm sevinür zülf-i siyahını göricek

Kim ugrıların gündüzidir leyle-i zulma (Mesîhî, K.16/7)

3.1.1.3. Gölge (Saye, Zıll):

Gölgelik, mecazen ilticagah, sığınak. Edebiyatımızda himaye ve siyanet manalarında da kullanılmış, zârif mazmunlar yapılmıştır.²⁰⁵

Divan şiirinde gerçek anlamı yanında bir de “himaye, lûtf, teveccüh” anlamlarında kullanılır. “Zıll” şekli de yaygın olan saye, daha çok tamlamalar kurar (Sâye-i Hümâ gibi). Sevgilinin saçı gecenin gölgesi yerine kullanılır. Tuba ve servi ağacının gölgeleri, oldukça fazla ele alınan düşüncelerdendir. Peygamberimizin gölgesinin yere düşmemesi, gölgenin güneş dolayısıyla oluşumu, gölgeden korkma, gölgenin sahibini terk etmemesi vs. yönlerden de söz konusu edilir.²⁰⁶

Gölgenin sebebi ışıktır. Aynı zamanda, ışık, kuvvetli olması halinde gölgenin kaybolmasına sebep olur. Saye kelimesinin yardım anlamı da beyitlerde yer alır. Daha çok güneş ışığına bağlı olarak ele alınan gölge, bağlı olduğu varlıkla beraber bulunur ve ayaklar

²⁰⁵ ONAY, Ahmet Talat, age., s.394.

²⁰⁶ PALA, İskender, age., s.392.

altındadır. Güneşin sevgili ve övülene benzetilen olması sebebiyle, devamlı sevgiliyle beraber olan rakip ve sevgilinin yanında bulunmaktan ve onun kulu kölesi olmaktan başka arzusu olamayan âşık olarak düşünülür. Padişah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Rengi sebebiyle saçla ilgili tasavvurlarda yer alır. Cisim olmayınca gölgenin de bulunmayacağı gerçeği, Hakk'ın nuru ile dolan gönülde varlığını ve değerini kaybeden maddi aleme ait olan vücut olarak düşünülmesine sebep olur. Bu tasavvurda, kuvvetli ışığın gölgenin yok olmasına sebep olması önemlidir. Bu tasavvur sebebiyle, nurun karşılığı olarak, karanlık ve küfr olarak düşünüldüğü açıktır. Nûrun iman oluşu bir tezat unsuru olarak gölgenin küfre benzetilmesine sebep olur.²⁰⁷

Bir gölgenin meydana gelebilmesi için ışık olması lazımdır. Işık olmadığı zaman gölgenin mevcudiyeti düşünülemez. Bu sebeple beyitlerde umumiyetle, en mühim ışık kaynağı olan güneşle birlikte zikredilmektedir. Gölge oluşması için bir diğer unsur da cisimdir. Cisim olmayınca gölgenin de bulunmayacağı bir gerçektir. Gölge cismin hemen yanındadır. Gece karanlıkta ışık olmadığı için gölge de olmaz. Sevdiğini gölgesinden bile kıskanan âşık, bunu bildiği için onun yanına gündüz değil de gece gitmeyi tercih eder. Böylece sevdiğine, kendisinden başka kimse ulaşamayacaktır. Hatta gölgesi dahi onu göremeyecektir.²⁰⁸

Birçok beyitte olduğu gibi aşağıdaki beyitte de Allah'ın yeryüzündeki gölgesi kabul edilen ve güneşe benzetilen padişahın gölgesinde yani himeysinde kalmanın rahat oluşundan bahsedilmiş ve bu rahatlık cennet bahçelerini dolaşmakla bir tutulmuştur:

Meğer ki gün gibi tenhaca saye sultanı

Teferrüc etmeğe gittin riyaz-ı Rıdvânı (Necati Bey, s.121.Mrs.6/8)

Ahmed Paşa aşağıdaki beyitinde gölgeyi himaye etme anlamında kullanmıştır. Bir ülkede adalet yoksa, orası karanlık zulüm içindedir. Güneş orayı ne kadar aydınlattırsa aydınlatsın orası karanlıktır padişah o denli adaletlidir ki onun adaletinin gölgesinin yanında güneş bile hiç hükmündedir padişahın adaleti güneşin aydınlığından daha fazladır şeklinde ifade edilmiştir:

Kankı iklime ki Pertev satsa adlun sayesi

Ol diyar içre görünür zerreden kemter güneş (Ahmed Paşa K.19/39)

²⁰⁷ SEFERCİOĞLU, Nejat, age., s.384.

²⁰⁸ DENİZ, Sabahat, age., s.305.

Bir diğerk beyitte Şeyhi, sevgilinin nazar etmesini Allah'ın gölgesi, O'nun tecellisi gibi görür. Bu sevgilinin iltifatı demektir ki aşık ilgi bekler:

Nazar fakire kıl ey padişah-ı hüsn ü cernal

Ki rahmetin günüdür sâye-i ilâh bana (Şeyhî G.1/3)

Beyitte: “Gölgem, güneş gibi gökte aya ışık verseydi de sen ay yüzlü ve selvi boylu bir gün yaklaşabilseydim.” denilerek gölgenin ışık vermediği hatırlatılmak istenmiş böyle olunca da aşığın sevgiliye ulaşma ihtimalinin yok olduğu vurgulanmıştır:

Sayem ziya vereydi gün gibi gökte aya

Bir gün mukarin olsam sen serv-i meh-likaya (Ahmed Paşa G.263/1)

3.1.1.4. Güneş Tutulması (Kûsuf) ve Ay Turulması (Husuf):

Marifetnâme’de Güneş ve Ay tutulmaları hakkında şöyle demişlerdir. Ay küresi kesif ve karanlık olduğundan yeni Ay zamanında mâil feleğinde hasıl olan düğüm noktaları yakınında Güneş ile bizim örter. İşte Güneş tutulması budur. Kûsûf-ı Şems (Güneş tutulması) zamanında Güneş yüzeyinde görülen siyahlık Ayın küresinin gölgesidir. Siyahlık batı tarafından başlar. Çünkü Ayın batıdan doğuya doğru gidişi, Güneşin batıdan doğuya doğru gidişinden daha çabuk olduğundan Ay batıdan gelip Güneşe yetişir, onun ışığına engel olur. Sonra onu geçince Güneş yine batı tarafından parlamaya başlar. Bu kusûf Ayın Güneş ışığına engel olduğu için meydana geldiğinden her zaman Ayın muhak zamanında (yeni ay safhasında) olur. Diğer safhalarda Güneş tutulması hiç görülmez.²⁰⁹

Kûsuf-ı Kamerin (Ay Tutulmasının) açıklaması şöyledir: Ay Yer’e nazaran Güneş ile karşılıklı olduğu zaman düğüm noktaları civarında Yer Güneş ile Ay arasında olup Ayın Güneşe Yer’in gölgesine girer. Tamamı gölgede kalırsa tam tutulma, bir kısmı gölgede kalırsa gölgede kalan kısmı karanlıkta kalıp eksik tutulma olur. Ay tutulması zamanında Ayın kararması ve parlaması doğu taraftan olur. Çünkü güneş doğudan batıya giderken Yer’in gölge konisine Ay batı taraftan gelerek girer. Onun için de doğu tarafı kararır. Bunun gibi önce Ayın doğu tarafı gölgeden çıktığı için yine önce doğu tarafı parlaklığa kavuşur. Ay tutulması Yer’in Güneş ile Ay arasında olduğu zaman meydana geldiği için her zaman Bedr (Kemâl, Dolunay) safhasında olur. Başka safhalarda Ay tutulması görülmez.

Güneş tutulması üç türdür. Ayın tam gölge konisine rastlayan, az yerlerde tam Güneş tutulması olur. A noktası gibi, yarı gölgede kalan yerlerden Güneş eksik görülür. B ve

²⁰⁹ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.158.

C noktaları için eksik tutulma vardır. Halkalı Güneş tutulması ise Ayın gölge konisinin uzantısına rastlayan yerlerden Güneş halka şeklinde görülür. Ay tutulmasında ekseriya Ayın tamamı Yer'in gölge konisine girer. Bu, tam Ay tutulmasıdır. Bazen de bir kısmı gölge konisine girer ki o zaman eksik Ay tutulması meydana gelir.

Tutulmalar 6585 günde (18 yıl 10-12 gün) aynı sıra ile periyodik olarak tekrarlanır. Bunun sebebi düğüm noktalarının 18 2/3 yılda eski durumlarını almalarıdır. Çok eski zamanlardan beri bilinen tutulmaların tekrarlama sırasına Saros Periyodu denir. Bir Saros Periyodu'nda 29 Ay, 41 Güneş olmak üzere 70 kadar tutulma olur.²¹⁰

Ay bu nurlu yüzüyle divan şiirinde sevgiliden başkası değildir. Ay tutulması ise sevgilinin saçlarının yüzünü örtmesidir. Bu durumda tas çalmak gerekir. Çünkü halka arasında yaygın bir inanışa göre ay tutulması ayın önüne büyük bir yılanın gelmesi demektir. Bu yılanı ürkütmek için silah atmak, teneke çalmak vs. ile gürültü yapılır.²¹¹

İslamiyet dışı Şamanizm tesiriyle ortaya çıkan bazı inanışlardan birine göre ay ve güneş iki düşman gibidir. Birbirlerine rastladıklarında kavga ederler ve kavga sırasında karanlık meydana gelir. Ay, üzüntülü olduğu için kararır. Başka bir inanışa göre ise ay erkek, güneş ise onun sevgilisidir. Yıldızlar ise ay ve güneş arasındaki aşkın ürünleridir diğer taraftan her ikisinin de gizli maceraları vardır. Bundan dolayı daima birbirlerini kocalayı hapsederler. Ay hapsolursa “ay tutulması” meydana gelir. Ayın güneşin takibinden kurtulmak için saklandığı inancı da mevcuttur. Bütün bu inanışlara göre “ ay tutulması” ayın güneşle olan münasebeti neticesinde meydana gelmektedir.²¹²

İslâmiyet'te bilhassa güneş ve ay tutulması ile ilgili hadis-i şerifler vardır. Bunlar tutulunca namaz kılınması sünnet-i meükkerdir. Ay, güneş ve yıldızların gökyüzündeki ve yeryüzündeki vukuata, ölüme, savaşa vesaireye tesir ettiği, onlara sebep olduğu telakkileri, astrolojiyle alakalı ve halk inançları haline gelen birçok rivayetler, dini açıdan batıl olup bunların İslamiyet'le bir ilgisi bulunmamaktadır. Mesela Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün, güneş tutulması vesilesiyle halkın: “Güneş İbrahim'in mevtinden dolayı tutuldu” demeleri üzerine Hz. Peygamber: “Şüphesiz ki güneş ile ay, hiçbir kimsenin ne ölümünden ne de hayatından dolayı tutulur. Lakin bunlar, Allah'ın ayetlerinden iki ayettir. Tutulduklarını görünce hemen namaza durun” buyurmuştur.(Buhari III, 313)”

²¹⁰ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.158-159.

²¹¹ PALA, İskender, age., s.42.

²¹² DENİZ, Sabahat, age., s.318.

Halk arasındaki inanışlara göre güneş tutulması iyi sayılmaz. Mesela Eylül ayında güneş tutulursa, bir ulu kişinin öleceğine, çok haraplık olacağına, memleketin hıyanetle dolacağına, yağmurun az yağıp savaşın çok olacağına, çok kan döküleceğine delalet eder.²¹³ Aşık için ise sevdiğini görememek, ona kavuşmamak başına gelebilecek en kötü, en sıkıntılı haldir. Sevgilinin yüzünün güneşe benzetilmesiyle onun görünmemesi güneş tutulması olarak değerlendirilmiştir. Güneş tutulmasının sona ermesi neticesinde güneşin tekrar görünmesi ise aşığın sevdiğini görmesi, ona kavuşması demektir.

Eskiden aynalar, güneş ışığından bozulmasın diye üzerine örtü örterlerdi ve gölgede saklardı. Ayna bozulup paslanınca yüzü kararır. Aşağıdaki neyitte de buna bir gönderme yapılmış ve tutulma ile güneşin paslanmış olduğu güneşten daha büyük olan padişahın himayesine girmesiyle de paslanmaktan korunabileceği ifade edilmiş, şair küsuf esnasında güneşin yüzünün kararmasını, padişahın himayesine girmemesine bağlamıştır:

Hergiz olmayaydı jenginden küsufun rû-siyah

Ger sığınsa sayene âyine-i haver güneş (Ahmed Paşa K.19/44)

Bugün Anadolu'nun bazı yerlerinde hala uygulanan bir inanışa göre, ay tutulması, ayın önüne büyük bir yılanın gelmesiyle olur. Yılanı ürkütmek için halk silah atmak, teneke çalmak suretiyle gürültü yapar. Necati Bey'in aşağıdaki beyitinde de bu inanca işaret edilmiş, sevgilinin saçının kıvrımları ayı karartan bir yılanla benzetilmiştir. Böyle bir durumda aşık da âh tokmağı ile feleğin tasını çalıp gürültü çıkararak bu durumdan kurtulacağını: "Güneş mi battı ki cihan karanlık oldu? Ay mı tutuldu ki şehri çığlıklar kapladı." diyerek dile getirir:

Güneş tolundu mu kim karanuluğ oldu cihan

Kamer tutuldu mu kim şehri içine düşdü figan (Necati Bey, s.120.Mrs.4/2)

Beyitte güneşin batmasıyla akşam karanlığının çökmesi ve ay tutulmasıyla da eski bir inanışta ayın şeytanlar tarafından örtülmesiyle veya bir ejderhanın ayın önünde durmasıyla meydana geldiğine inanılmış. Onu kurtarmak için yani şeytanların veya ejderhanın ayı bırakıp gitmesi için gürültü yapılır, teneke çalınır, eller, taslar. Madeni kaplar birbirine vurulur, silahlar atılmış beyitte ay tutulması tasavvuru kullanılarak ayın tutulma anında çıkan gürültü ile şehzade Abdullah'ın ağıtından çıkan ses birbirine benzetilmiştir:

Çalaram ah ile tâsın felekin olur ise

Meh husûfu gibi ruhsarına zülfün ha'il (Necati Bey, K.14/15)

²¹³ DENİZ, Sabahat, age., s.332.

3.1.1.5. Bulut (Ebr, Sehâb):

Bulut, yeryüzündeki su birikintilerini meydana getiren katrelerin güneşin tesiriyle buharlaşarak gökyüzüne çıkması neticesinde meydana gelir. Böylece devam edip gitmektedir. Bu şekilde gökyüzündengöğe vasıl olan su katreler, gökyüzündeki havanın soğukluk derecesine göre kimi zaman yağmur, kimi zaman dolu, bazen çığ ve bazen de kar olarak geri dönmektedir. Bu itibarla beyitlerde bulut ile yağmur, dolu, çığ ve kar birlikte zikredilmektedir.²¹⁴

Aşağıdaki beyitte bulut yağmur münasebeti ele alınmış, yine bulutların rüzgârla süreklenişi ve yağmur bırakışı aşığın gönlünün aşk ıstırapıyla ağlayarak dolanıp duruşuna benzetilmiştir:

Gün yüzlüler hevasına düşen bulut gibi

Yile virüp kararını giryan olup gider (Ahmed Paşa G.80/2)

3.1.1.6. Gök Gürültüsü (Ra'd), Şimşek (Berk), Yıldırım (Saika, Ok):

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre Ra'd (gök gürültüsü), berk (şimşek) ve saika (yıldırım) ın sebebi şöyledir: Güneşin etrafa yayılan sıcaklığı ile bir araya gelen toprak ve ateş zerrecikleri birbirine karışarak, duhan (duman) olur. Bu duhan su buharı ile karışarak beraberce yukarı çıkıp soğuk tabakaya ulaştığında su buharı olup duhan bu bulutun içinde haps olsa harareti baki olan duhan yukarı çıkmak, harareti azalan duhan da aşağı inmek istediğinde bulutu öyle yaralar ki, ondan şiddetli ve korkunç ses hasıl olur ki buna ra'd (gök gürültüsü) derler. Harareti çok olan duhan şiddetli hareketi ile madde-i duhaneiyeden (duman külesinden) paildayarak görünse, latif olup, çabucak sönerse şimşek; kesif olup, yere ulaşmadıkça sönmezse yıldırım olur. Yıldırım bazen yere inip, dokunduğu veya yanından geçtiği maddeleri yakar. Mesela kese içinde bulunan altın ve gümüşü eritip keseyi yakmaz. Ancak keseyi içinde eriyen gümüşler yakar. Bazen de yıldırım çok kesif olup her nereye isabet etse orayı yakar. Büyük dağa isabet edip orayı yerle bir ettiği görülmüştür. Gök gürültüsü ve şimşek ikisi birden meydana gelir. Fakat gök gürlemesinden önce şimşek görülür.²¹⁵

Gök gürültüsünün nedeni, alçalacağına yükselerek zemherir (çok soğuk) bölgesine ulaşan ve orada atmosferin nemli havası ile basınca tabi tutulan sıcak buhardır. Buna karşın kuru buhar kaçmaya çalışır, çünkü ısındığı için doğal olarak genişler. Bu kaçma çabası nemli

²¹⁴ DENİZ, Sabahat, age., s.319.

²¹⁵ HAKKI, Erzurumlu İbrahim, age., s.192-193.

örtüyü çatlatır ve havada gümbürdeyen bir ses meydana gelir. Gök gürültüsünün kardeşi olan şimşek ise su buharı, yanıcı olan en sıcak bölgeyle karşılaştığı zaman meydana gelmesine rağmen, şimşeğin önce görülüp gök gürültüsünün sonra duyulmasını, ışığın ruhsal, sesin ise fiziksel bir varlık olmasına bağlanıyor.²¹⁶

Beyitlerin çoğunda berk-i ah tamlamasıyla geçen şimşek, daha çok parlaklığı dolayısıyla kılıç, çerag, altın taç gibi benzetmelerle ve diğer tabiat olaylarıyla (yağmur, bulut) beraber kullanılır. Buna göre şair, ah şimşeği ile yıldızları baştanbaşa yakar, gönül evinin her köşesini rahne (gedik, yarık) larla doldurur. Ayrıca ah şimşeği, sevgilinin kuyundaki karanlık gecede aşığa yol gösterir.²¹⁷ Yine beyitlerde çıkardığı ışık ve hızı dolayısıyla da ele alınmıştır. Işığı yönünden de güzellik, yüz ve yanak ile, hızı yönünden de âh, kader ve kaza ile birlikte kullanılır. Berk urmak, şimşek çakmaktır.²¹⁸ Şimşek, ateşi ve yakıcı olma özelliği ile bir kılıç darbesini hatırlatır.

Bahar tasvirlerinde şimşek gibi, gök gürültüsüne de rastlanmaktadır. Gök gürültüsü böylece baharda bitkileri uykusundan uyandırır, inleyerek buluta gözyaşı döktürür (yağmur yağdırır).²¹⁹ Devamlı coşarak ses çıkarması kavuşmaya hasret olmasındandır. Aşığın ağlaması gök gürültüne benzetilir.

Aşağıdaki beyitte: “Karanlık gecelerde gezmemi yasaklayan, âhımın kıvılcımı benim dolunayımdır.” diyen aşık âhının kıvılcımını karanlığı aydınlatan dolunaya benzetmiştir:

Ey karanu gecelerde gezdiğim men eyleyen

Berk-i ah-ı tab-nâkim mâh-ı tâbândır bana (Necati Bey, G.8/2)

Aşağıdaki beyitte aşığın feryadının ne denli şiddetli olduğu gök gürültüsüne benzetilerek, ahının ateşi de şimşeğe benzetilerek verilmiş, şimşek gök gürültüsü ve yağmur üçlüsü arasında ki ilişkiyle aşığın içinde bulunduğu durum arasında bir benzerlik kurulmuştur:

Ra'd-ı efganumla berk-i ahum itdükçe huruş

Hükmidür eyl-i sirişk-i dide yaran yağar (Mesîhî, G.92/4)

Necati Bey beyitinde, şimşek çakışıyla yağmur yağdığı gerçeğine işaret etmiştir. Yağmurun dinmesi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi o kadar çok şimşekten sonra artık

²¹⁶ NASR, Seyyid Hüseyin, age., 100.

²¹⁷ ERDOĞAN, Kenan, age., s.29.

²¹⁸ PALA, İskender, age., s.68.

²¹⁹ ERDOĞAN, Kenan, age., s.29.

bulutlarda yağacak artık bir şey kalmamıştır. İkincisi nehar yani gündüz den çıkarılabilir, ortalık aydınlanmış, güneş doğmuştur, gökte güneş varken yağmur yağmaz:

Sirişk yağmuru dinsin ki berk-i ahımdan

Karanu gecelerimi nehâra benzettim (Necati Bey, G.370/6)

Mesihi beiytte yıldırımın genellikle çevresine göre yüksek yerlere düşmesinden bahsederken, dağ tepesine, dağlık yerlere özeneliden beri başından yıldırım ateşlerinin eksik olmadığını anlatır:

Yıldırım başına odlar yakar anun her gah

Yenilüp hilmine öyküdi meğer kim kühsar (Mesîhi,K.12/11)

Aşağıdaki beyitlerde benzer ifadelerle gök gürültüsüyle şiddetli sesine, şimşek ile aşığın ahının kıvılcımına teşbihte bulunulmuştur:

Hışm itse r'ad çalsa aceb mi bulıtları

Şemşir-i berk-i hatf ile ol hatayıçün (Hamdullah Hamdi,186-CXXII /6)

Ah-ı berkın ne kılur sinebr-i tuğyan urlasa

Na'ra-i ra'dıng okındın barça yeksan olmasun (Şiban Han, 226-229/2)

SONUÇ

İnsanoğlu tarih boyunca kendisi ve çevresi ile ilgili bilinmezleri merak etmiş, keşfetmeye çalışmıştır. Bunun neticesinde çevresinde olup bitenlerden etkilenmiş ve bu etkileri bazı ilimler, bazı inanışlar yoluyla bizlere aktarmışlardır. Kozmoğrafya da insanın içinde bulunduğu evrende bilinmezlerin başında gelen bir konudur. İnsanın talih ve kaderiyle gök cisimleri arasında bağlantılar kurmuştur. Bu açıdan bakıldığında Klasik edebiyatımıza ait birçok eserde astronomik unsurlarla ilgili kelime ve ifadelerin geçmesi, toplumda ve şairler arasında bu konunun ne kadar da çok ilgi çektiğinin bir kanıtıdır. Bu bilgiler ışığında on beşinci yüzyıl şairlerinden divanları elimizde olan Ahmed-i Dai, Şeyhi, Ahmed Paşa, Necati Bey, Fatih (Avnî), Cem Sultan, Karamanlı Nizâmî, Cemâlî, Akşemseddîn-zade Hamdullah Hamdi, Eşrefoğlu Rûmî, Mesîhî, Lutfî, Şiban (Şeybânî) Han ve Mevlâna Sekkâkî'nin Divanını incelediğimizde gök cisimlerinin, feleklerin, seyyarelerin, yıldızların, burçların hem gerçek anlamlarıyla hem de bunların insanlar üzerinde etkili olması anlamlarıyla beyitlerde sıkça kullanıldığını görmekteyiz.

Bu çalışmanın neticesinde yine görüyoruz ki diğer yüzyılların şairlerinde de olduğu gibi 15.yüzyıl şairleri de hayallerini, teşbih ve tasavvurlarını, daha çok en sık gördükleri şeyler üzerine yoğunlaştırmışlardır. Şairlerimizin kozmik unsurlar arasında en fazla kullandığı unsur felek olmuştur. En çok da insan üzerindeki etkilerinden hareketle felekten şikayetçi olmuşlardır. Şiirlerinde fazlaca kullandıkları diğer unsurlardan biri de yıldızlardır. Gezegenlerden de en çok güneş ve ayı konu edinerek divanlarını zenginleştirmişlerdir. Bunu yaparken de hiç şüphesiz bizlere hayal ufkumuzu geliştirebilme adına birçok kapı aralamışlardır.

KAYNAKÇA

- Banarlı, Nihad Sâmi, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001
- Baysun, M. Cavid, **Cem Sultan Hayatı ve Şiirleri**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1946.
- Biltekin, Halit, **Şeyhî Maddesi** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXXIX, s.81, İstanbul, 2010.
- Demirkan, Hüseyin, **Yıldızların Esrarı**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1986.
- Deniz, Sabahat, **16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şairlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî-Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahyâ Beg)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992.
- Derdiyok, Çetin, **Cemâlî Hayatı, Eserleri ve Divanı**, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 23 Türkçe Kaynaklar XXI, Harvard Üniversitesi, 1994.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008.
- Doğan, Muhammet Nur, **Fatih(Avni) Divanı ve Şerhi**, Yelkenli Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Eraslan, Kemal, **Mevlâna Sekkâkî Divanı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:720", Ankara, 1999.
- Eraslan, Kemâl, **Lutfî Maddesi** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXVII, s.232-233, İstanbul, 2010.
- Erdoğan, Kenan, **Fuzuli Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1989.
- Eşrefoğlu Divanı**, Tercüman 1001 Temel Eser, 4, Kervan Kitapçılık.
- Güneş, Mustafa, **Eşrefoğlu Rûmî Divanı İnceleme-Karşılaştırmalı Metin**, Dumlupınar Üniversitesi Yönetim Kurulu, Ankara, 2000.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim, **Mârifetnâme**, (Ter. Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, s.97-98, İstanbul, 1999.
- Hakkı, Erzurum Hasankale'li İbrahim, **Marifetname**, (Sad. Turgut Ulusoy), İbrahim Hakkı Hz.'nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği, İstanbul, 1979.

- İpekten, Haluk, **Karamanlı Nizâmi Hayatı Edebi Kişiliği ve Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- İsen, Mustafa, Kurnaz, Cemâl, **Şeyhî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- İsen, Mustafa, Horata, Osman , **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.
- Karaağaç, Günay, **Lutfî Divanı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 687, Ankara, 1997.
- Karabey, Turgut, **Ahmet Paşa Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- Karacan, Turgut, **Şeyhi**, Deniz Kültür, Samsun, 2005.
- Karaköse, Saadet, **Kozmik Alemde Nef'i'nin Seyri**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 12, s.29-48, 2012
- Karasoy, Yakup, **Şiban Han Divânı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 614, Ankara, 1998.
- Kartal, Nurefşan, **Zatî Divanı'nda Kozmik Unsurlar**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 6, S. 24., s.160-170, 2013
- Kocatürk, Saadettin (Haz.), **Gülşehrî ve Felek-nâme**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/511, Ankara, 2000.
- Kul, Nuray, **16.Yüzyıl Şâirlerinde Felek Kavramı**, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2015
- Kurnaz, Cemal, **Felek Maddesi** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XII, İstanbul, 1995.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999,
- Mengi, Mine, **Mesîhî Divanı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:80, Ankara, 1995.
- Mermer, Ahmet, Alıcı, Lütfü, **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, **İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş** (Çev. Nazife Şişman), İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.
- Necati Bey Divanı**, Tercüman 1001 Temel Eser, 13, Kervan Kitapçılık.
- Okuyucu, Cihan, **Gazel Bahçesi** Sütun Yayınları, İstanbul, 2011.

- Onay, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Özmen, Mehmet, **Ahmed-i Da'i Divanı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:775, Ankara, 2001.
- Özyıldırım, Ali Emre, **Hamdullah Hamdi ve Divanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sefercioğlu, Nejat, **Nev'i Divanı'nın Tahlili**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- Sıtkı, Saffet, **Fatih Divanı**, Ahmet Halit Kitapevi Yayınları, Ankara, 1994.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, **Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sâbiteler (Burçlar)**, Türk Dünyası Araştırmaları, nr. 90, 1994.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, Kartal, Ahmet, **Üniversitelere Göre Eski Türk Edebiyatı Tarihi** Dergah Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tarlan, Ali Nihat, **Ahmet Paşa Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- Tarlan, Ali Nihat, **Necati Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- Türk Dil Kurumu Yayınları, **Türkçe Sözlük**, Ankara 2005.
- Türkoğlu, İsmail, **Şeybânî Han Maddesi** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XXXIX, s.43-45, İstanbul, 2010.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, s.133, İstanbul, 2005.
- Yavuz, Kemal, Canpolat, Mustafa, **XIV. –XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2434, Eskişehir, 2013.